



T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**GÜNÜMÜZ SİİRT ÂLİMLERİNDEN ŞEYH MUHAMMED NURİ ÖZCAN'IN
ARAPÇA ŞİİR DİVANININ BİÇİM VE İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENES KORKMAZ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ADNAN ARSLAN

BİLECİK, 2026

10818948

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**GÜNÜMÜZ SİİRT ALİMLERİNDEN ŞEYH MUHAMMED NURİ ÖZCAN'IN
ARAPÇA ŞİİR DİVANININ BİÇİM VE İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENES KORKMAZ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ADNAN ARSLAN

BİLECİK, 2026

10818948

BEYAN

Günümüz Siirt Âlimlerinden Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın Arapça Şiir Divanının Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazım aşamasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehberine uygun olarak tez/dönem projemi hazırladığımı, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel etik kurallarına uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, çalışmamın herhangi bir kısmının başka bir tez/dönem projesi olarak sunulmadığını, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Enes KORKMAZ

.../.../2026

İmza:

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Siirt ve çevresinde köklü bir geleneğe sahip olan medrese kültürü içinde yetişmiş önemli bir âlim, mutasavvıf ve şair olan Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerini edebî, tasavvufî ve dilbilimsel açıdan incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Şairin Arapça, Kürtçe Farsça ve Türkçe dillerinde kaleme aldığı divanı, Keşköl adlı eserinde bulunan şiirler ve müstakîl manzumeleri; klasik belagat geleneği, tasavvufî düşünce dünyası ve çok dilli kültürel birikimiyle zengin bir içerik sunmaktadır. Bu yönüyle Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirleri hem edebiyat alanı hem de tasavvufî kültür açısından değerli bir araştırma konusu teşkil etmektedir.

Tezin hazırlanması sürecinde, bölgenin ilmî hayatını, medrese geleneğini, şairin ailesinden aldığı kültürel mirası ve şiirlerindeki belagat unsurlarını kapsamlı şekilde ele almak hedeflenmiştir. Çalışmanın ortaya çıkmasında, başta danışmanım Prof. Dr. Adnan Arslan olmak üzere tezin her aşamasında katkı ve yönlendirmeleriyle bana destek olan hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, Şeyh Muhammed Nuri'nin eserlerine ulaşmamda ve bölgesel kaynakların temininde yardımını esirgemeyen başta Doç. Dr. Esat Özcan hocama ve aile fertlerine ve bilgi paylaşımında bulunan tüm değerli kişilere de minnettarım.

Hazırladığım bu çalışmanın hem klasik belagat çalışmaları hem de bölgesel tasavvufî edebiyat araştırmaları için mütevazı bir katkı sunmasını temenni ederim.

ÖZET

Bu çalışma, Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinde yer alan edebî sanatları, tasavvufî unsurları ve dil özelliklerini inceleyerek şairin edebî şahsiyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada Arapça, Kürtçe Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşan divanı, Keşkül adlı eseri ve müstakil manzumeleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamını Siirt ve çevresindeki medrese geleneği, şairin yetiştiği ilmî çevre, tasavvufî kültür ve aile etkisi oluşturmaktadır. Coğrafi sınırlar büyük oranda Siirt, Pervari ve Van bölgeleri ile sınırlanmış; zaman bakımından ise 1934 yılından günümüze kadar olan dönem esas alınmıştır. Tezin birinci bölümünde Siirt özelinde ilmî hayat, medrese geleneği ve klasik sıra kitapları ele alınmış; yöredeki eğitim sistemi, müderrislik yapısı ve medrese kültürü, Tasavvufî düşünce ve Nakşibendi tarikatı kısa bir şekilde tanıtılmıştır. İkinci bölümde Şeyh Muhammed Nuri'nin hayatı, aile ortamı, tasavvufî kimliği, etkilendiği şahsiyetler ve şiir yazımını şekillendiren unsurlar, şiirlerin tematik ve nazım yönleriyle değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise şairin şiirlerinde yer alan meânî, beyân ve bedî' ilimleri çerçevesindeki söz sanatları örneklerle incelenmiş; icaz, itnab, kinaye, mecâz-ı akli, mecâz-ı mürsel, teşbih, tıbak vb. sanatların şiirlerdeki kullanım biçimleri ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. Araştırmanın sonucunda, Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinin klasik belagat geleneğini güçlü bir şekilde yansıttığı, tasavvufî derinliğe sahip olduğu ve çok dilli edebî birikimi sayesinde geniş bir ifade zenginliği oluşturduğu tespit edilmiştir. Şiirlerinde hem medrese kültürünün hem Nakşibendî geleneğinin hem de aileden gelen şairlik mirasının belirleyici bir etkisi bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, İlim, Medrese, Şeyh Muhammed Nuri, Tasavvuf.

ABSTRACT

This study aims to reveal the literary identity of Sheikh Muhammed Nuri by examining the literary devices, Sufi elements, and linguistic features found in his poetry. The research evaluates his divan, which consists of poems in Arabic, Kurdish, and Persian, as well as his work titled *Keshkûl* and his independent poetic compositions. The scope of the study includes the madrasa tradition in Siirt and its surroundings, the scholarly environment in which the poet was raised, the Sufi culture, and the influence of his family. The geographical boundaries are largely limited to the regions of Siirt, Pervari, and Van, while the period covered extends from 1934 to the present day. In the first chapter of the thesis, the scholarly life in Siirt, the madrasa tradition, and classical curriculum books are discussed; the local educational system, the structure of the professorship (*mudarrislik*), the madrasa culture, Sufi thought, and the Naqshbandi order are introduced in detail. The second chapter evaluates the life of Sheikh Muhammed Nuri, his family environment, his Sufi identity, the figures who influenced him, and the elements shaping his poetic composition, focusing on the thematic and prosodic aspects of his poetry. The third chapter examines, with illustrative examples, the rhetorical arts found in the poet's works within the framework of the sciences of *ma'ânî*, *bayân*, and *badî'*. The usage of rhetorical devices such as brevity (*îjâz*), expansion (*îtnâb*), allusion (*kinâyah*), logical metaphor (*majâz al-'aqlî*), metonymy (*majâz al-mursal*), simile (*tashbîh*), antithesis (*tibâq*), and others is analyzed in detail. As a result of the research, it has been determined that Sheikh Muhammed Nuri's poetry strongly reflects the classical rhetorical tradition, possesses profound Sufi depth, and thanks to his multilingual literary background exhibits a rich expressive capacity. It has been observed that his poetry is significantly shaped by the madrasa culture, the Naqshbandi tradition, and a familial legacy of poetry.

Keywords: Eloquence, Knowledge, Madrasa, Sheikh Muhammad Nuri, Sufism.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
C. Araştırmanın Temel Kaynakları	2
D. Konu ile İlgili Akademik Çalışmalar.....	2
E. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
F. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SIİRT ÖZELİNDE İLMİ HAYAT MEDRESE VE TASAVVUF GELENEĞİ

1.1. Siirt İlinin Tarihçesi	4
1.2. Siirt Özelinde İlmî Hayat ve Medrese Geleneği	6
1.3. Siirt Özelinde Tasavvuf ve Tarikat	17
1.4. Şeyh Muhammed Nuri'nin Yaşadığı Çevre ve Dönemin Genel Durumu	21

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED NURİ ÖZCAN'IN HAYATI DİVAN VE ŞİRLERİ

2.1.	Hayatı.....	24
2.2.	Aile Büyükleri ve Hocaları	25
2.2.1.	Şeyh Es'ad-ı Evvel	25
2.2.2.	Şeyh Abdullah-ı Âtâfî.....	27
2.2.3.	Şeyh Es'ad-ı Sâni.....	28
2.2.4.	Şeyh Müşerref.....	30
2.2.5.	Şeyh Münevver.....	32
2.3.	Evliliği ve Çocukları	33
2.4.	Geçim Kaynağı	34
2.5.	İlim Tahsili ve Tedrisat Faliyetleri	35
2.6.	İmamlık, Müderrislik ve İrşat Faliyetleri.....	35
2.7.	Yetiştirdiği Talebeler	37
2.8.	Tasavvufa İntisabı	39
2.9.	Tarikat icazeti ve Şeyhleri	39
2.10.	İlmi Şahsiyeti	44
2.11.	Edebi Şahsiyeti.....	46
2.12.	Tasavvufi Şahsiyeti	47
2.13.	Mektupları ve Muhtevası	48
2.14.	Eserleri	49
2.14.1.	Diwan.....	49
2.14.2.	Keşkûl.....	50
2.14.3.	İstigâsât.....	51
2.14.4.	Nehcü'l-Enâm et-Türkî.....	52

2.14.5. Azâ'imü'l-Hayrât fî Fadâ'ili't-Ta'ât	53
2.14.6. Mevlidi Nebi.....	54
2.14.7. Ümmete Hizmet Risalesi	54
2.14.8. Bostanü'l-Ârifîn.....	55
2.14.9. Nezmü'd-Derârî fî Mehâsini Berwârî.....	55
2.14.10. Şemsi İman Tercüme.....	55
2.15. Diğer Eserleri	56
2.16. Şeyh Muhammed Nuri'yi etkileyen Şahsiyetler	56
2.17. Şiirlerindeki Mahlaslar.....	57
2.18. Şeyh Muhammed Nuri Hz. Divan ve Şiirlerinin Nazım Şekilleri	58
2.18.1. Kaside	59
2.18.2. Murabbaa	66
2.18.3. Beyit.....	67
2.18.4. Mesnevi	68
2.19. Şiirlerinin Tematik yönden incelenmesi	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN VE ŞİİRLERİN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Belagat Kavramı	82
3.2. Fesahat Kavramı	83
3.3. Belagat İlmin Tarihçesi.....	83
3.4. Belagat İlminin Kısımları	87
3.4.1. Me'ani İlmi	87
3.4.1.1. Haber ve Çeşitleri	88
3.4.1.2. İnşâ ve Bölümleri.....	94
3.4.1.3. Takdîm ve Tehîr.....	103
3.4.1.4. Kasr.....	104
3.4.1.5. Fasl ve Vasl.....	106

3.4.1.6. İcâz, İtnâb ve el-Musâvât.....	110
3.4.2. Beyan İlmi	119
3.4.2.1. Teşbih.....	121
3.4.2.1.1. Teşbihin Unsurları	121
3.4.2.1.2. Teşbih edatları	122
3.4.2.1.3. Teşbihin Başlıca Türleri	122
3.4.2.2. Kinaye	126
3.4.2.2.1. Kinaye Çeşitleri	127
3.4.2.3. Mecaz ve Hakikat	129
3.4.2.3.1. Mecâz-ı Aklî.....	130
3.4.2.3.2. Mecâz-ı Lügavî.....	131
3.4.2.4. İstiare.....	133
3.4.2.4.1. İstiare Çeşitleri	134
3.4.3. Bedi İlmi	137
3.4.3.1. Manayı Güzelleştiren Kısımlar	138
3.4.3.1.1. Tıbak Sanatı.....	139
3.4.3.1.2. Mukabele Sanatı	141
3.4.3.1.3. Mübalağa Sanatı	143
3.4.3.1.4. Mura’at-ı Nazir Sanatı	144
3.4.3.1.5. Leffü Neşr Sanatı.....	146
3.4.3.1.6. Cem, Tefrik ve Taksim Sanatı.....	147
3.4.3.2. Lafzı Güzelleştiren Kısımlar	150
3.4.3.2.1. Cinas Sanatı	151
3.4.3.2.3. Müvazene Sanatı	153
3.4.3.2.4. İktibas Sanatı	154
3.4.3.2.5. Hüsnü İbtida Sanatı	157
3.4.3.2.6. Hüsnü İntihâ Sanatı	158
3.4.3.2.7. Luzum-i Ma la Yelzem Sanatı.....	160
3.4.3.2.8. Reddül Acuz ale’s sadr	161
3.4.3.2.9. Tasri Sanatı	162
SONUÇ.....	164

KAYNAKÇA.....	165
----------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.t: Adı Geçen Tez
Agm.: Adı Geçen Makale
A.g.e: Adı Geçen Eser
b.: bin, İbn
bs.: Basım
C: Cilt
çev.: Çeviren
Doç.: Doçent
Dr.: Doktor
ed.: Editör
h.: Hicri
Hz.: Hazreti
MÖ: Milattan Önce
M: Miladi
ö.: Ölüm
Öğr.: Öğretim
Sav.: Sallallâhu aleyhi ve sellem
S.: Sayfa
Ss. Sayfa Aralığı
Prof.: Profesör
R.a: Radiyallahu Anh
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
T.C: Türkiye Cumhuriyeti
T.y: Tarih Yok
vb.: ve benzerleri
yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

İslam kültür ve medeniyetinin oluşumunda önemli bir yere sahip olan Arap dili ve edebiyatı, asırlar boyunca hem dinî hem de kültürel kimliğin taşıyıcısı konumunda olmuştur. Arapça şiir geleneği, bu kültürel mirasın en güçlü ifade biçimlerinden biridir. Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde, özellikle Siirt yöresinde yetişen âlim ve mutasavvıflar, bu geleneği devam ettirerek kendi ilmî birikimlerini ve manevî dünyalarını Arapça şiirler aracılığıyla ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın odak noktasını, günümüz Siirt âlimlerinden Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın Arapça şiir divanı oluşturmaktadır. Şeyh Muhammed Nuri hem ilmî hem de tasavvufî yönüyle bölgesinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olup, eserlerinde Arap edebiyatının klasik estetik unsurlarını tasavvufî ve ahlaki bir bakış açısıyla birleştirmiştir. Onun şiirleri, sadece bireysel bir edebî üretim değil; aynı zamanda yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve dinî yapısının da yansımasıdır. Bu bağlamda, Şeyh Muhammed Nuri'nin Arapça divanı'nın biçim ve içerik açısından incelenmesi, hem modern dönemde yaşayan bir âlimin klasik edebiyat geleneğiyle kurduğu bağı anlamak hem de bölgesel bir ilmî mirasın edebî boyutunu ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın temel konusu, Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın arapça şiir divanı'nın biçim ve içerik yönünden incelenmesidir. Çalışmada, divandaki şiirlerin nazım şekilleri, dil özellikleri ve üslup unsurları biçimsel açıdan; temalar, semboller, mecaz ve kinaye kullanımları ile tasavvufî ve dinî göndermeleri ise içerik açısından değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel problemi, modern dönemde yazılmış bir Arapça divanın klasik divan geleneğiyle ne ölçüde benzerlik veya farklılık gösterdiği ve Siirt bölgesinde edebi vurgunun ne kadar varolduğu sorusudur. Ayrıca, Şeyh Muhammed Nuri'nin yaşadığı çevre, ilmî kimliği ve tasavvufî düşüncesinin şiirlerine nasıl yansıdığı; bu şiirlerde hangi dinî, ahlaki ve edebî unsurların öne çıktığı da çalışmanın problem alanını oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın arapça şiir divanı'nı ilmî bir perspektiften değerlendirerek hem biçimsel hem de içeriksel yönleriyle Arap edebiyatı ve Kürt, Türk-İslam kültürü içerisindeki yerini tespit etmektir. Çalışma, aynı zamanda günümüz ilmî çevrelerinde yeterince tanınmayan bir Siirt âliminin edebî yönünü ortaya çıkarmayı

hedeflemektedir. Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirleri, klasik Arap şiir geleneği içinde modern döneme ait bir yankı niteliği taşımakta; bu yönüyle çağdaş Arapça yazar Anadolu âlimlerinin edebiyat tarihindeki yerini belirleme çabalarına katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, eserlerinin incelenmesi; Siirt'in medrese geleneği, tasavvufî yapısı ve ilmî birikimiyle olan organik bağlarını da gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle çalışma hem edebiyat hem de tasavvuf tarihi açısından bölgesel bir hafızanın belgelenmesi niteliğindedir.

C. Araştırmanın Temel Kaynakları

Bu araştırmada temel kaynak olarak, Şeyh Muhammed Nuri Özcan'a ait Arapça şiir divanı ve Şeyh'in müstakil şiirleri kullanılmıştır. Bunun yanında, Siirt ve çevresinde yürütülen medrese ve tasavvuf geleneğini konu alan tarihî ve ilmî eserlerden, bölgedeki âlimlerin biyografilerini içeren kaynaklardan ve Arap edebiyatı üzerine hazırlanmış akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Yardımcı kaynaklar arasında klasik belagat ve şiir teorisi kitapları, Arap dili grameri ve retorik eserleri ile tasavvuf literatürüne ait temel kaynaklar da bulunmaktadır. Ayrıca, Şeyh Muhammed Nuri'nin mensubu olduğu ilim ve tarikat silsilesine dair sözlü ve yazılı rivayetler de yer yer araştırmaya katkı sağlamıştır.

D. Konu ile İlgili Akademik Çalışmalar

Şeyh Muhammed Nuri Özcan ve eserleri üzerine doğrudan yapılmış akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu kapsamda tespit edilebilen en kapsamlı çalışma, Halis Kaya tarafından hazırlanan *Dîwana Şêx Muhemmed Nûrî (metn û lêkolîn)* başlıklı yüksek lisans tezidir. Söz konusu çalışmada Şeyh Muhammed Nuri'nin yalnızca Kürtçe şiirleri ele alınmış; Şeyh'in Arapça şiirleri ise araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir.¹ Bu yönüyle, Şeyh Muhammed Nuri'nin Arapça şiirlerini merkeze alan müstakil bir akademik çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda Şeyh Muhammed Nuri'nin hayatına da kısmen değinilmiştir. Bu çalışmalarda Şeyh'in doğumu, eğitimi, müderrislik hayatı, irşat faaliyetleri ve fahri imamlık görevleri hakkında kısa bilgiler verilmekle birlikte, Arapça şiirleri ve bu şiirlerin edebî özelliklerine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Bu tez ise mevcut literatürden farklı olarak Şeyh Muhammed Nuri'nin Arapça şiirlerini merkeze almakta; divanında yer alan Arapça manzumeler ile müstakil şiirlerini edebî sanatlar, belâgat, muhteva, dil ve üslup bakımından ayrıntılı biçimde incelemektedir. Bu yönüyle çalışma, tespit edilebildiği kadarıyla, Şeyh Muhammed Nuri'nin Arapça şiirlerini

¹ Kaya, H., *Dîwana Şêx Muhemmed Nûrî (Metn û Lêkolîn)* (Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı, Van, 2019.

müstakil olarak ele alan ilk akademik araştırma olma özelliği taşımakta ve mevcut literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca çalışma, Siirt medrese geleneği içerisinde yetişen bir âlim ve mutasavvıf şairin Arapça şiir mirasını ortaya koyarak hem Arap dili ve belâgatı hem de tasavvuf edebiyatı araştırmalarına özgün katkılar sunmayı hedeflemektedir.

E. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlıkları

Bu çalışma, Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın Arapça şiir divanının ve müstakil şiirlerinin biçim ve içerik yönlerinden incelenmesi ile sınırlıdır. Araştırmada ayrıca Şeyh Muhammed Nuri'nin farklı dillerde kaleme aldığı şiirler de tematik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamına alınan şiirlerde öncelikle nazım şekilleri, dil ve üslup özellikleri ele alınmış; ardından tema, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi edebî sanatların kullanımı incelenmiştir. Ayrıca, divandaki tasavvufî ve ahlaki unsurların, Kur'an ve sünnet merkezli düşünce yapısıyla ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın coğrafi sınırlılığı, büyük ölçüde Siirt ve çevresi ile Pervari ve Van bölgeleriyle sınırlıdır. Bu durum, Şeyh Muhammed Nuri'nin doğup büyüdüğü, eğitim aldığı ve irşat faaliyetlerini yürüttüğü alanları temsil etmesi bakımından tercih edilmiştir. Dolayısıyla, çalışmanın kapsamı hem coğrafi hem de kültürel bir çerçeveye sınırlanmıştır. Zaman bakımından ise araştırma, Şeyh Muhammed Nuri'nin 1934 yılından günümüze kadar süregelen ilmî, edebî ve tasavvufî faaliyetleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Ancak, Şeyh'in hâlen hayatta olması ve yeni şiirlerinin zaman zaman ilave edilmesi sebebiyle çalışma, mevcut verilere dayalı olarak belirli bir dönemi esas almıştır.

F. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynağını Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın Arapça şiir divanı ile müstakil şiirleri oluşturmaktadır. Veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmış; şiirler nazım şekilleri, dil ve üslup özellikleri, belâgat unsurları ile tema ve muhteva bakımından edebî metin çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma, Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinde yer alan dinî, ahlakî ve tasavvufî unsurları tahlil ederken herhangi bir mezhep, tarikat veya düşünce ekolünü savunmayı amaçlamamış; çalışmanın bütün aşamalarında ilmî nesnellik ilkesi esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SIİRT ÖZELİNDE İLMİ HAYAT MEDRESE VE TASAVVUF GELENEĞİ

1.1. Siirt İlinin Tarihçesi

Siirt ili, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve farklı etnik toplulukların bir arada yaşadığı önemli yerleşim merkezlerinden biridir. İl merkezi ve ilçeleri, Dicle Nehri'nin kolları olan Botan, Çatak, Reşan ve Müküs çayları başta olmak üzere çeşitli akarsuların şekillendirdiği coğrafi yapı içerisinde, yedi tepe üzerine kurulmuştur. Mezopotamya coğrafyasında yer alması sebebiyle Siirt, köklü bir tarihî geçmişe sahiptir. Tarih boyunca Babil, Asur, Med, Pers, Sasani, Roma ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere birçok medeniyet ve siyasi otorite bölge üzerinde hâkimiyet kurmuştur.²

Siirt ili, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta olup Van, Hakkâri, Şırnak, Bitlis, Batman ve Mardin illeriyle sınır komşusudur. İdari açıdan merkez ilçe dışında Pervari, Baykan, Kurtalan, Eruh, Şirvan ve Tillo olmak üzere altı ilçeden oluşmaktadır. İlde karasal iklim özellikleri hâkim olup yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve sert geçmektedir. Siirt'in topoğrafyası genel olarak dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Bu coğrafi özellik, ilin doğal güzelliklerinin ve zengin bitki örtüsünün oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Yazlıca (Herekol), Körkandil, Doğruyol (Berknovî), Kapılı, Koran, Yassıdağ, Şeyh Ömer dağı ve Dilek tepesi, ilin başlıca yükseltileri arasında yer almaktadır. Bunun yanında Dicle nehri'nin kollarını oluşturan Botan, Müküs, Çatak, Başur ve Kezer çayları ile Çemikârı bölgesindeki Reşinan suları, bölgenin hidrolojik yapısında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu akarsular, Dicle nehri'ne katılarak hem ekosistemin sürdürülebilirliğine hem de Siirt'in doğal ve kırsal turizm potansiyeline önemli katkılar sağlamaktadır.³

Siirt ili, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren farklı uygarlıklar ve topluluklar için önemli bir yerleşim merkezi olma özelliğini korumuştur. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli milletlere ve kültürlere ev sahipliği yapan şehir, farklı dönemlerde farklı adlarla anılmıştır. Süryanice kaynaklarda “Sert”, Keldânîce kaynaklarda ise “Keert” olarak geçen Siirt adı, tarih boyunca Sört, Sert, Sairt, Siird, Tigramosert, es-Siird ve Tigrakert gibi çeşitli şekillerde de kullanılmıştır. Orta Çağ tarihçilerinden İbn Şeddâd (ö. 684/1285), Siirt'in iki kez yıkılıp üç kez yeniden inşa edilmesi sebebiyle bu adı aldığına dair bir rivayeti aktarmaktadır. Ayrıca

² T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, *Siirt İli 2022 Yılı Çevre Durum Raporu*, Siirt Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2023, s. 1.

³ Yaşar, H., Akın, E. & Çelik, A., *Siirt halk anlatıları-I: Halk hikâyeleri ve masallar*, Grafiker Yayınları, Türkiye, 2018, ss. 17–21.

şehrin üç tepe üzerinde kurulmuş olması dolayısıyla adının Farsçada “Se-hırt” (üç tepeli veya üç düğümlü yer) ifadesiyle ilişkilendirildiği de belirtilmektedir. Bu farklı adlandırmalar, Siirt'in tarih boyunca sahip olduğu kültürel çeşitliliği ve çok katmanlı tarihî geçmişi yansıtmaktadır.⁴

Siirt ili, İslamiyet ile Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, Hz. Ömer döneminde tanışmış ve 638 yılında İslam hâkimiyeti altına girmiştir. Halid b. Velîd ile İyâz b. Ganm komutasındaki İslam ordularının Diyarbakır'ı fethetmesinin ardından Siirt, Cezîre Vilayeti'ne bağlanarak İslam topraklarına dâhil edilmiştir. İslam idaresine geçişin ardından şehir, kısa sürede bölgenin önemli ilim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Tarih boyunca farklı kültür ve inançlara mensup toplulukların bir arada yaşadığı Siirt, bu çeşitliliğe rağmen toplumsal huzur ve güven ortamını büyük ölçüde muhafaza etmiştir. İslam medeniyetinin etkisiyle şekillenen dinî ve kültürel yapısı sayesinde şehir, İslam coğrafyasının önemli ilim ve irfan merkezlerinden biri olarak temayüz etmiştir. Ayrıca Siirt, tarihsel süreç içerisinde yalnızca bir ilim ve kültür merkezi olmakla kalmamış; aynı zamanda birçok evliya, âlim ve meşayihin yetiştiği önemli bir maneviyat merkezi olarak da İslam dünyasında müstesna bir yer edinmiştir.⁵

Siirt ili ve çevresindeki yerleşim birimleri, turizm potansiyeli bakımından büyük ölçüde keşfedilmeyi bekleyen bölgeler arasında yer almaktadır. Tarihî, dinî, doğal ve kültürel unsurlar açısından zengin bir mirasa sahip olan Siirt, farklı medeniyetlerin izlerini günümüze kadar taşımaktadır. Şehir, sahip olduğu kültürel değerler ve doğal güzelliklere rağmen hak ettiği turistik değere henüz tam anlamıyla ulaşamamış olmakla birlikte, yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. İl sınırları içerisinde yer alan Tillo ilçesi, tarih boyunca "ilim merkezi" ve "evliyalar diyarı" olarak anılmış; özellikle Hz. Veysel Karânî türbesi sayesinde inanç turizmi açısından önemli bir merkez hâline gelmiştir. Baykan ilçesi, zengin endemik bitki çeşitliliğiyle dikkat çekerken; Pervari, Şirvan, Eruh ve Kurtalan ilçeleri doğal güzellikleri, dağlık ve engebeli coğrafi yapıları, ovaları, kayalık alanları ve tarihî kalıntılarıyla öne çıkmaktadır. Bu özellikleriyle Siirt hem inanç turizmi hem de doğa turizmi bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli turizm merkezlerinden biri olma potansiyeline sahiptir.⁶

⁴ Yaşar, H., Akın, E. & Çelik, A., *a.g.e.*, 2018, s. 17.

⁵ Yaşar, H., Akın, E. & Çelik, A., *a.g.e.*, 2018, ss.13-15.

⁶ T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, *a.g.e.*, 2023, s. 3.

1.2. Siirt Özelinde İlmî Hayat ve Medrese Geleneği

İslam dini, Kur'ân'ın nüzulüyle birlikte eğitim ve öğretim faaliyetlerini hem teorik hem de pratik boyutlarıyla başlatmıştır. Hz. Peygamber, vahyin rehberliğinde ortaya koyduğu yöntem ve uygulamalarla İslam eğitim sisteminin temelini atmış ve bu alanda örnek bir model teşkil etmiştir. Kur'ân'ın eğitim ve öğretime yönelik yaklaşımı doğrultusunda Hz. Peygamber, bireylerin yanlış inanç ve davranışlarını düzeltmeyi, böylece toplumsal ıslahı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Kur'ân'ın ilk emrinin “Oku” olması ve birçok ayette bilgi, ilim ve öğrenmeye vurgu yapılması, İslam'ın ilme verdiği önemin açık bir göstergesidir. Bu bağlamda ilim kavramı, İslam medeniyetinin inşa edildiği temel kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir. Lügat anlamı itibarıyla ilim; bilme, bilgi, araştırma, kavrama, haber ve malumat gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise ilim, “özne ile nesne arasındaki ilişki” şeklinde tanımlanmaktadır. Tarih boyunca ilim kavramı, farklı düşünce ekolleri tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış ve yorumlanmıştır. Kelâm âlimleri, mutasavvıflar, filozoflar ve diğer ilim dallarının temsilcileri, kendi disiplinlerinin metodolojik yaklaşımları doğrultusunda ilim kavramını açıklamış; bu çerçevede birbirinden farklı, zaman zaman da ihtilaflı görüşler ortaya koymuşlardır.⁷

İslamiyet öncesi Arap toplumu, sosyal, kültürel ve ahlaki hayatın birçok alanında ölçüsüzlük, kuralsızlık ve aşırılığın yaygın olması sebebiyle tarih literatüründe “Cahiliye Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde okuryazarlık oranının oldukça düşük seviyede bulunması, kurumsal eğitim faaliyetlerinin son derece sınırlı olması ve bilgi aktarımının sistematik bir yapıya sahip olmaması, dönemin eğitim ve bilgi anlayışının temel özellikleri arasında yer almaktadır. Toplumsal yapıda bedevilik, kabilecilik, taassup, zorbalık, putperestlik ve ahlaki yozlaşma gibi unsurların yaygın olması, dönemin sosyal ve kültürel yapısını şekillendiren başlıca özellikler olarak dikkat çekmektedir. Bu sebeple söz konusu dönem hem İslam kaynaklarında hem de tarih araştırmalarında cahiliye dönemi olarak nitelendirilmektedir.⁸

Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirilmesi ve Kur'ân'ın nüzulüyle birlikte İslam eğitim ve öğretiminin temelleri atılmıştır. Kur'ân ve Hz. Peygamber, İslam

⁷ Atılğan, Y. K., “İslam düşüncesinde ilmin kaynağı, imkânı ve sınırları”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 2015, s. 193.

⁸ Fayda, M., “Cahiliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 7, s. 17–19.

toplumlarında her dönemde bilginin, öğrenmenin ve ahlaki gelişimin temel kaynakları arasında yer almıştır. Kur’ân, birçok ayette bilgiye, ilme ve öğrenmeye vurgu yaparak insanları düşünmeye, araştırmaya ve doğru bilgiye ulaşmaya teşvik etmiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, bilginin aktarılması ve uygulanması hususunda önemli bir örnek teşkil etmiş; öğrenmeyi, öğretmeyi ve ilmin hayata geçirilmesini teşvik eden bir rehber olarak öne çıkmıştır.

Cahiliye dönemi’nin ardından başlayan Kur’ân ve Hz. Peygamber dönemi, Arap toplumunda eğitim, ahlak ve sosyal yapı bakımından önemli değişimlerin meydana geldiği bir süreç olmuştur. Bu dönemde, “vahyin ilk eğitim merkezi” olarak kabul edilen Dârü’l-Erkam, İslam’ı kabul eden ilk müslümanların bir araya geldiği, eğitim aldığı ve İslam’ın temel esaslarını öğrendiği önemli bir merkez olmuştur. Hz. Peygamber’in öncülüğünde faaliyet gösteren bu ilk eğitim merkezi, İslam medeniyetinin ilmî, ahlaki ve kültürel gelişiminin temellerini oluşturmuş; sonraki dönemlerde ortaya çıkan eğitim kurumlarının gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁹

Hız. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicretiyle birlikte İslam eğitim geleneğinde yeni bir dönem başlamıştır. Mekke döneminde vahyin ilk eğitim merkezi olarak kabul edilen Dârü’l-Erkam’dan sonra, Medine’de Mescid-i Nebvî bünyesinde oluşturulan Suffe yapılanması, İslam eğitim kurumlarının ilk örneklerinden biri ve sonraki eğitim faaliyetleri için bir model olarak kabul edilmektedir. Mescid-i Nebvî’nin kuzey kısmında, üzeri hurma dallarıyla örtülü bir gölgelik şeklinde inşa edilen Suffe, eğitim ve barınma amacıyla kullanılan mütevazı bir mekândı. Suffe’de kalan kimseler genellikle muhacirlerden, ailesi veya barınacak bir yeri bulunmayan ihtiyaç sahibi sahabilerden ve kendilerini ilme adanmış kişilerden oluşmaktaydı. Bu topluluk, kaynaklarda Ashâb-ı Suffe veya Ehl-i Suffe olarak anılmıştır. Hız. Peygamber’in Medine’ye hicretiyle birlikte şehir, İslam’ın ilim, eğitim ve kültür faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiş; Suffe ise bu anlayışın en belirgin örneğini oluşturmuştur.

Suffe, yalnızca bir eğitim mekânı olarak değil; aynı zamanda ibadet, zikir ve tefekkür faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir merkez olarak da işlev görmüştür. Burada yetişen sahabiler, İslam’ın farklı bölgelerine muallim, mübelliğ, kadı, elçi ve komutan olarak gönderilmişlerdir. Bu yönüyle Suffe, İslam eğitim tarihinde ilmî ve manevî temellerin

⁹ Erman, U., “Siirt medreselerinde icâzetnâme sonrası okutulan eserler ve içerikleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 2017, s. 574.

oluşmasında önemli bir rol üstlenmiş ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan eğitim kurumlarının gelişimine zemin hazırlamıştır. Hz. Peygamber döneminde başlayan Suffe geleneği, onun hayatında ve vefatından sonraki süreçte Kur’ân ve Sünnet’in doğru şekilde öğretilmesi, korunması ve aktarılması bakımından önemli bir görev üstlenmiştir. Bu sebeple Suffe, İslam eğitim tarihinde ilk ilmî ve manevî eğitim merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Hz. Peygamber’in vefatını takip eden süreçte başlayan fetih hareketleri, İslam medeniyetinin siyasi, kültürel ve ilmî etkisinin geniş bir coğrafyaya yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu fetihler sürecinde Diyarbakır’ın fethiyle birlikte Siirt ve çevresi de İslam hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemden itibaren bölge halkı Kur’ân ve İslam öğretileriyle tanışmış; zaman içerisinde İslam dinini benimseyerek toplumsal ve kültürel hayatını bu anlayış doğrultusunda şekillendirmiştir.

Tarihî süreç içerisinde Siirt; Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi çeşitli İslam devletlerinin hâkimiyeti altında bulunmuştur. Bu dönemlerde şehir, sahip olduğu ilim ve medrese geleneğiyle ön plana çıkarak önemli bir ilim, tasavvuf ve kültür merkezi kimliği kazanmıştır. Böylece Siirt, İslam dünyasında ilmî birikimin sürdürüldüğü, dinî ve ahlaki değerlerin yaşatıldığı önemli merkezlerden biri olarak tarihî süreç içerisindeki yerini almıştır.¹¹

Hz. Peygamber döneminde temelleri atılan ilim, eğitim ve medrese geleneği, tarihsel süreç içerisinde süreklilik göstererek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu gelenek, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Siirt ve çevresinde canlılığını korumakta; bölge halkının kültürel ve dini hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Siirt’in İslam topraklarına katılmasının ardından, bölgede daha önce hâkim olan zulüm ve zorbalık dönemi sona ermiş; Müslüman idareciler, adalet ve hoşgörüye dayalı bir yönetim anlayışı benimseyerek halkı İslam’ın davetine çağırmıştır. Bu süreçte, farklı etnik köken ve inançlardan oluşan Siirt halkı, İslamiyet’in öğretileriyle tanışarak dini değerlere yakınlık duymuş ve toplumsal bütünleşme sağlanmıştır. Böylece Siirt, tarih boyunca ilim, din ve kültürün uyum içinde yaşandığı bir merkez hâline gelmiştir.¹²

Siirt ili, tarih boyunca ilim ve kültür hayatının önemli merkezlerinden biri olarak öne

¹⁰ Akaslan, Y., “Ashâb-ı Suffe’nin Kur’ân ve kırâat tarihine katkıları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 2022, ss. 759–761.

¹¹ Yaşar, H., Akın, E. & Çelik, A., *a.g.e.*, 2018, s. 14.

¹² Al, N., *XVIII. yüzyılda Siirt yöresinde ilmi kurumlar ve ilim adamları* (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001, s. 45.

çıkıştır. Bölge, birçok âlim ve talebenin yetişmesine zemin hazırlamış; tekke, zaviye, medrese ve kütüphaneler aracılığıyla ilmî eserlerin üretildiği ve korunduğu bir merkez konumuna gelmiştir. Bu yönüyle Siirt, sadece dinî eğitim açısından değil, aynı zamanda entelektüel bir birikim ve düşünce üretim alanı olarak da dikkat çekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde Siirt yöresinde, Kur'an ve Sünnet esaslarına dayalı çok sayıda medrese faaliyet göstermiştir. Bu medreseler, bölgenin ilmî, dinî ve kültürel kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Medreselerin inşası ve ihtiyaçlarının karşılanması çoğunlukla halkın gönüllü katkılarıyla sağlanmış; bu durum, bölgedeki vakıf ve hayır geleneğinin canlılığını da göstermektedir.

Bölge halkı için asıl gaye, kur'an ve sünnet çizgisinde ilmin, irfanın ve hikmetin yaygınlaşması olmuştur. Siirt ve çevresi, geçmişten günümüze zengin kütüphaneleriyle tanınmış; bu kütüphaneler uzun yıllar boyunca çok sayıda nadir eseri barındırarak bölgesel bir araştırma ve bilgi merkezi işlevi görmüştür.¹³

Siirt'teki medrese sistemi, yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından Hz. Peygamber dönemindeki Suffe modelini andırmaktadır. Bu kurumlarda eğitim gören talebelerin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçları hayırsever müslümanlar tarafından karşılanmıştır. Medrese ve camiler, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra kimsesizler, misafirler ve yolcular için barınma imkânı sağlayan sosyal dayanışma merkezleri olarak da hizmet vermiştir.¹⁴

Medrese ve camiler, Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar İslam dünyasının en köklü ve özgün eğitim-öğretim kurumları arasında yer almaktadır. Bu kurumlar, yalnızca dinî bilginin aktarıldığı yerler değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin de nesilden nesile taşındığı merkezler olmuştur. “Medrese” kelimesi, Arapça kökenli olup sözlükte “okumak, anlamak, tekrar etmek, bir metni ezberlemek” anlamlarına gelen “derese” veya “dirâse” fiil kökünden türemiştir. Terim olarak ise öğrencinin eğitim gördüğü, bilgi edindiği ve ilmi faaliyetlerde bulunduğu mekân anlamına gelmektedir. Bu yönüyle medreseler, İslam eğitim geleneğinde hem ilim üretim merkezleri hem de ahlaki terbiye kurumları olarak işlev görmüştür.¹⁵

Medreseler, İslam medeniyetinin doğuşundan itibaren bilgi üretimi, aktarımı ve

¹³ Erman, U., *Siirt medreselerinde Arapça dil eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, 2018, s. 20.

¹⁴ Al, N., *a.g.t.*, 2001, ss. 73.-74.

¹⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29, s. 1–7.

yaygınlaştırılması süreçlerinde temel rol oynamış; bu işlevini asırlar boyunca sürdürmüştür. Bu bağlamda, Siirt ve çevresi de medrese geleneğinin güçlü biçimde yaşatıldığı bölgelerden biri olmuştur. Tarihî süreç incelendiğinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da ilmî hayat ve medrese geleneği denildiğinde öne çıkan merkezlerden birinin Siirt olduğu görülmektedir. İslâmiyet’in bölgede hâkimiyet kazanmasının ardından Siirt’te çok sayıda medrese kurulmuş; bu kurumlar uzun yıllar boyunca bölgenin dinî, ilmî ve kültürel gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Günümüzde de bu gelenek canlılığını korumakta olup, Siirt ve çevresinde yaklaşık altmış civarında medrese, Arapça eğitimi, tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve diğer İslami ilimlerin öğretimini sürdürmektedir. Bu medreseler, hem klasik usulde eğitim veren kurumlar olarak hem de yerel halkın dinî ve kültürel hayatına yön veren merkezler olarak faaliyet göstermektedir.

Siirt’te günümüzde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren başlıca medreseler şu şekilde sıralanabilir:

1. Mücahidiyye Medresesi
2. Memduhiyye Medresesi
3. Fahr Medresesi
4. Kazimiye Medresesi
5. Çelebi Medresesi
6. Hacı Abdullah Medresesi
7. Seyyit Ömer Medresesi
8. Seyyid Ahme Bedevi Medresesi
9. Şeyh Musa Medresesi
10. Hüseyinî’ye Medresesi
11. Şeyh Hüseyin Medresesi
12. Zokayd Medresesi
13. Şeyh Müşerref Medresesi

Günümüzde Siirt ve çevresinde faaliyet gösteren medreselerin büyük bir kısmı, resmî olarak Kur’an kursu statüsü altında eğitim hizmetlerini sürdürmektedir. Bununla birlikte, bölgedeki medrese geleneği yalnızca bu kurumlarla sınırlı kalmamış; Siirt’in pek çok köy ve kasabasında, icazet sahibi âlimlerin nezaretinde de yürütülen ilmî eğitim faaliyetleri de devam etmektedir. Bu durum, bölgedeki medrese kültürünün halk tabanında canlı bir şekilde varlığını

sürdürdüğünü göstermektedir. Tarihî kaynaklar da bu geleneğin köklülüğünü ortaya koymaktadır. Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye kayıtlarına göre H.1321 (M.1903-1904) yılında Siirt'te 4, Pervari'de 5, Kurtalan (Garzan)'da 5, Erüh'ta 4 ve Şirvan'da 1 medrese bulunmaktaydı. Benzer şekilde, 1892 tarihli Bitlis Vilayeti Salnamesi verilerinde Siirt'te 15, Erüh'ta 15, Kurtalan'da 5, Pervari'de 5 ve Şirvan'da 2 medresenin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Bu veriler, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Siirt ve çevresinde yoğun bir medrese ağı bulunduğunu ve bölgenin eğitim açısından oldukça aktif bir merkez konumunda olduğunu göstermektedir. Ancak tarihsel olaylar, siyasî dönüşümler ve idarî yapı değişiklikleri sonucunda, medrese sayılarında dönemsel dalgalanmalar yaşandığı da anlaşılmaktadır.¹⁶

Siirt ve yöresinde bulunan medreselerde, hocalara ve medresede okuyup icazet sahibi olan kişilere saygı ve ihtiram göstermek amacıyla bazı özel hitaplar kullanılırdı. Ayrıca buralarda okuyan öğrencilere, öğrencilerin ifa ettikleri görevlere, yapılan hizmetlere ve iâşe şekli için farklı isimler kullanırdı. Kullanılan isimler kişinin eğitim düzeyine veya medrese içerisindeki görevine göre değişiklik gösterebilirdi.

Seyda-i Mezin: Medresede yetkiden ve tüm idari işlerin yürütülmesinden sorumlu olan “büyük hoca” anlamına gelen Kürtçe bir tabirdir.

Seyda: Kürt bölgesindeki medreselerde kullanılan bir tabirdir. Medresede sözü en çok geçen, baş müderristen sonra en yetkili kişidir. Seyda, öğrencilere ders verir, medresenin disiplininden sorumludur ve talebelere hem ahlaki hem de ilmî yönüyle örnek teşkil eder.

Müderri: Medreselerde seydalardan sonra gelen ve temel görevi talebelere ders vermek ile onların eğitim süreçlerini yürütmek olan kişidir.

Molla / Melle: Genellikle bir dönem medresede okumuş veya eğitimini tamamlamış kişilere hitaben kullanılan tabirlerdir.

Şeyh: Siirt yöresinde genellikle bir tarikata bağlı veya intisap ettiği şeyhten icazet ve halifelik alan kişilere hitaben kullanılan bir tabirdir. Ayrıca, çocukları ve torunları için de bu unvan kullanılmaktadır.

Mir: Medresede tahsil durumu diğer talebelere göre ileri seviyede olan, medrese ve öğrencilerden sorumlu kişilere verilen addır.

¹⁶ Al, N., *a.g.t.*, 2001, ss. 61.-62.

Dûr: Medresede temizlik, düzen, yemek ve çay hazırlama gibi günlük işlerin sıra usulüyle yürütüldüğü nöbetçilik hizmetine verilen isimdir.

Ratıp / Tayin: Bölgedeki medreselerde talebelerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, öğrencilerin yemek vakitlerinde ellerinde tepsi, tencere vb. kaplarla hayırseverlerin veya köy halkının evlerinden aldıkları yemeklere verilen addır. Günümüz medreselerinde bu uygulama artık bulunmamaktadır.

Haris: Medreselerde gece veya Ramazan ayında talebeleri sahura kaldırmakla görevli gece nöbetçilerine verilen addır. “Haris” kelimesi Arapça kökenli olup koruyucu ve nöbetçi anlamlarına gelmektedir.¹⁷

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, özellikle Siirt medreseleri, köklü bir ilmî mirasın ve tecrübeye dayalı bir eğitim geleneğinin temsilcisi konumundadır. Siirt usulü medrese sistemi; fikrî hareket, dinî ilimler ve fennî ilimler açısından tarih boyunca canlılığını muhafaza etmiş, ilmî ve ahlaki hizmetlerini kesintisiz biçimde sürdürmüştür. Günümüzde de Siirt ili, farklı büyüklükte çok sayıda medreseyi bünyesinde barındıran önemli bir ilim ve eğitim merkezi olarak varlığını devam ettirmektedir. Siirt medrese geleneği, geçmişte olduğu gibi günümüzde de disiplinli eğitim-öğretim yöntemleriyle, bünyesindeki ahlaki değerleri, ilim ve irfan birikimini talebelere aktarmaktadır.

Siirt medreseleri, öğrenci sayıları, fiziki yapılanmaları ve müfredat programları açısından dönemsel farklılıklar gösterebilmektedir. Medreseye kayıt yaptıran öğrenciler, eğitim süreçlerinin ilk aşamasında ömürlerini hizmetine adayacakları Kur’an öğrenimiyle işe başlarlar. Kur’an okumayı bilmeyen öğrenciler, eğitimlerine Elifba üzerinden başlamakta, ardından klasik sıra kitaplarını takip ederek ilmî seviyelerini geliştirmektedirler. Medrese eğitimine devam eden talebeler 5 ila 10 yıl arasında süren bir tedrisat sürecinin ardından mezun olabilmektedir. Eğitimini başarıyla tamamlayan öğrencilere, seydaları ve bölgenin önde gelen âlimlerinin katılımıyla düzenlenen törenlerde, mezuniyetlerini belgeleyen “İcazetname” takdim edilir. Bu belgeyi almaya hak kazanan öğrenciler, “Mücaz” unvanını elde ederler.

Siirt ve çevre bölgelerinde yer alan medreselerde okutulan klasik sıra kitapları aşağıda belirtilmiştir:

¹⁷ Errman, U., *a.g.t.*, 2018, ss. 24.-25; Akdemir, M. H., *Siirt ilinde medrese olgusuna sosyolojik bir yaklaşım* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, ss. 9–11.

1. Elifbâ
2. Kur'ân'ı Kerîm
3. Mewlûda Kurdmancî (Mewlûd) — Mela Huseynê Bateyî.
4. Nûbihara Biçûkan — Ahmed-i Hânî.
5. Eqîdeya Îmanî — (Birden fazla eser var)
6. Nehcû'l-Enâm — Molla Halîl es-Siirdî.
7. Emsile — (Yazarı belirsiz)
8. Binâ — (Yazarı belirsiz)
9. İzzî fi't-Taşrîf — İzzeddin ez-Zencânî.
10. Avâmil — Abdülkâhir el-Cürcânî / el-'Avâmil — Birgivî Mehmed Efendi.
11. Zurûf — (Eser Arapça ve Kürtçe olarak mevcuttur)
12. Terkîb — (Eser Arapça ve Kürtçe olarak mevcuttur)
13. Risâletü Sa' dullâh (Sa' dullâh es-Sağîr) — Sa'deddin et-Teftâzânî'ye nispet edilmektedir.
14. Âcurrûmiyye — İbn Âcurrûm.
15. Şerhu'l-Muğnî — İbn Hişâm el-Ensârî'nin Muğni'l-Lebîb adlı eserine yazılmış şerhlerden biridir.
16. Sütûr
17. Sa' dînî — Sa'deddin et-Teftâzânî.
18. Hallü'l-Ma' âkıd — Abdülhakîm es-Siyâlkûtî.
19. Kaşrû'n-Nedâ ve Bellü's-Şadâ — İbn Hişâm el-Ensârî.
20. Behcetü'l-Mardiyîye fî Şerhi'l-Elfiyye — Celâleddin es-Süyûtî.
21. Fevâ'idü'd- Ziyâ' iyye (Molla Câmî) — Abdurrahman Câmî.
22. Îsâgûcî — Esîrüddin el-Ebherî.
23. Muğni't- Tullâb
24. Fevâ'idü'l-Fenâriyye — Molla Fenârî.

25. Kavl-i Ahmed — Ahmed el-Hâşimî'ye nispet edilmektedir.

26. Şerhu 'Abdilgafûr — Abdülgafûr el-Lârî.

27. Şerhu's-Şemsiyye — Kutbüddin er-Râzî.

28. Şerhu'l-'Akâ'id en-Nesefiyye — Sa'deddin et-Teftâzânî.

29. Muhtaşarü'l-Me'ânî — Sa'deddin et-Teftâzânî.

30. Cem'u'l-Cevâmi' — Tâceddin es-Sübki.

Belirtilen sıra kitapları, genellikle medreselerde okutulan temel ders materyallerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu eserlerin okutulma sırası medreseden medreseye farklılık gösterebilmektedir.¹⁸

Siirt medreselerinde, âlet ilimlerinin yanı sıra dinî ilimlere de büyük önem verilmiştir. “Tefsir, fıkıh, hadis, kelam, usûl, edebiyat ve şiir gibi alanlarda, talebelerin seviyelerine uygun eserler okutulmuştur.” Hoca ve talebelerin günlük yaşamı, tamamen ilmî faaliyetler etrafında şekillenmiş; eğitim süreci, disiplinli ve sistematik bir şekilde yürütülmüştür.

Medrese talebelerinin günlük yaşamı oldukça düzenli ve yoğun bir tempo içerisinde geçmektedir. Sabah ezanıyla birlikte, talebeler harisler tarafından uyandırılır; ardından toplu hâlde sabah namazı eda edilir ve akabinde medresedeki hafızlar veya Kur'an tilaveti güzel olan öğrenciler tarafından mukabele okunur ve böylece güne Kur'an tilavetiyle başlanırdı. Mukabele sonrası o gün durcu/görevli tarafından hazırlanan kahvaltı yapılır, ardından ilim tahsiline devam edilirdi. Kahvaltıdan sonra Mir, sırası gelen talebelere medresenin temizlik ve düzen işlerini yürütmeleri için görev dağılımı yapardı. Görevli olmayan talebeler ise, Seyda veya müderris derse başlayana kadar bireysel mütalaa, tekrar ve ezber faaliyetleriyle meşgul olurlardı. Seyda ve müderrisin derse başlamasıyla birlikte, talebelerin ders alma süreci başlardı. Aynı eseri tekrar etmek veya önceki dersleri pekiştirmek isteyen talebeler, dersi alan öğrencilerle birlikte çalışarak öğrenim sürecine aktif biçimde katılırlardı. Öğle ezanına kadar süren bu faaliyetler, ezan ve kametin okunmasının ardından kılınan öğle namazı ile son bulurdu. Namazın ardından öğle yemeği yenilir ve derslere yeniden devam edilirdi. İkinci namazı sonrasında, öğrenciler medrese avlusunda toplanarak aldıkları dersleri birbirleriyle müzakere eder, böylece bilgilerini derinleştirirlerdi. Akşam namazı ve yemeğinden sonra, talebeler medrese avlusunda ve koridorlarında ayakta yürüyerek yüksek sesle metin tekrarları

¹⁸ Erman, U. (2016). Siirt medreselerinde icâzetnâme öncesi okutulan kitaplar ve içerikleri. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss. 135–172.

yaparlardı. Yatsı namazından sonra ise, seyda-i mazin veya müderris tarafından hadis kitaplarından veya farklı kitaplardan okumalar okunur; bu okumalar sohbet mahiyetinde yapılırdı. Sohbetin ardından, günün yorgunluğunu atmak üzere talebeler istirahate çekilirdi.¹⁹

Siirt medreselerinde talebelerin günlük yaşamı yalnızca ilmî faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkinliklerle de zenginleştirilmiştir. Talebeler için tatil süreci perşembe ikindi vaktinde başlayıp cuma akşam namazıyla sona ermekteydi. Bu zaman dilimi, öğrencilerin kişisel ihtiyaçlarını gidermeleri ve çarşıdan gerekli alışverişlerini yapmaları için ayrılmıştır.

Yaz ve bahar mevsimleri, medrese talebeleri açısından dinlenme ve sosyal etkileşim dönemleri olarak değerlendirilmektedir. Bu mevsimlerde perşembe günleri, Seyda'nın izniyle çevredeki uygun alanlara gidilerek çay içme, oyun oynama, doğa yürüyüşü gibi çeşitli aktiviteler gerçekleştirilirdi. Yine yılın belirli dönemlerinde Seyda ve müderrislerin gözetiminde, talebelerin dinlenip sosyalleşebilecekleri mekânlarda piknikler düzenlenirdi. Bu etkinliklerde öğrenciler kendi hazırladıkları yemekleri paylaşarak toplumsal dayanışma ruhunu pekiştirirlerdi. Tatil günlerinde doğayla iç içe geçirilen bu zaman diliminde, bazı talebeler derslerinden geri kalmamak adına okumalarına devam etmişlerdir. Bu durum, medrese kültüründe hem ilmin sürekliliğini hem de disiplin anlayışını yansıtmaktadır.

Siirt medreselerinin dikkat çeken bir diğer yönü, cuma gecesı ve gününün manevî önemine atfedilen özel etkinliklerdir. Perşembe'yi cuma'ya bağlayan gece, talebe ve halkın katılımıyla Kürtçe Mevlid okunur; ardından topluca dua edilirdi. Mevlid merasiminden sonra hazırlanan ikramlar paylaşılır ve topluluk dağılırdı. Cuma akşamı, yatsı namazından sonra Yusuf Nebahî'ye ait “Bismi'l-İlâhî ve bihî bede'nâ” adlı İsm-i Âzam duası okunur; böylece haftalık ilmî faaliyetlere manevî bir derinlik kazandırılırdı. Ayrıca Siirt medreselerinde belirli aralıklarla Seyda ve müderrisler, talebeleri okudukları eserlerden imtihan ederlerdi. Bu uygulama, öğrencilerin geçmişte edindikleri bilgileri unutmalarını engellemekte ve ilmî sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktaydı.²⁰

Medrese mezunları, çevre halkının dinî, ahlâkî ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin bir rol üstlenmişlerdir. Tarihî süreç içerisinde Siirt ve çevresinde bir toplumsal problem, anlaşmazlık ya da huzursuzluk meydana geldiğinde halkın ilk başvurduğu

¹⁹ Yürük, S., *Türkiye 'de medreseler ve din eğitimi* (Rapor No. Eylül 2016), Sosyal Doku Araştırma ve Geliştirme Vakfı, 2016, s. 10; Molla Cevdet, Mülakat, 11 Ekim 2025.

²⁰ Errman, U., *a.g.t.*, 2018, ss. 68.-69.

özüm merci “Seyda-Mele-Şeyh” olmuştur. Bu durum, bölgenin manevî dinamiklerinin halk nezdindeki güvenilirliğini ve etkisini göstermektedir.

Siirt’in toplumsal yapısında manevî liderlik kurumu, tarih boyunca önemli bir denge unsuru olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda, devlet otoritesinin dahi çözüm bulmakta zorlandığı bazı meseleler, bölgenin manevî önderleri tarafından barışçıl ve uzlaştırıcı yöntemlerle sonuçlandırılmıştır. Bu tarihsel süreklilik içerisinde, geçmişten günümüze bölgenin manevî dinamikleri olarak öne çıkan birçok şahsiyet bulunmaktadır. Son dönemde bölgenin önde gelen manevî dinamikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Şeyh Muhammed Kazım
2. Şeyh Müşerref Özcan
3. Seyda Molla Hüseyin-i Sisem-i
4. Molla Sadullah Toprak
5. Molla Bedreddin Sancar
6. Molla Burhaneddin el Mücahit-i
7. Şeyh Muhammed Nuri Özcan
8. Şeyh Muhammed Nazım Özcan
9. Şeyh Mahmud Zokaydi
10. Şeyh Bedreddin
11. Şeyh Hamdullah Özcan
12. Seyyid Abdurrahim Baskın
13. Sıbğatullah Sevgili
14. Şeyh Bahattin Oran
15. Şeyh Muaz Oran ²¹

Siirt’in İslam topraklarına katılımından günümüze kadar geçen süreçte, bölgedeki medreseler hem dinî hem de fennî ilimlerin öğretiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Siirt medreseleri, yalnızca ilmî ve ahlakî öğretiler açısından değil; aynı zamanda toplumsal yapının şekillenmesi, sosyal dayanışmanın güçlenmesi ve kültürel sürekliliğin sağlanması bakımından da derin etkiler bırakmıştır. Bu çerçevede Siirt medreseleri, tarih boyunca bölgenin ilmî, manevî ve kültürel gelişimine yön veren; aynı zamanda çevre bölgelere örnek teşkil eden önemli birer eğitim kurumu olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Siirt ve çevresi, İslam ilim geleneğinin yaşatıldığı ve geleceğe taşındığı en önemli merkezlerden biri olma özelliğini

²¹ Seyyid Abdurrahim Baskın, mülakat, 11 Ekim 2025.

günümüzde de sürdürmektedir.

1.3. Siirt Özelinde Tasavvuf ve Tarikat

Siirt bölgesi, tasavvuf geleneğinin geçmişten günümüze uzanan köklü merkezlerinden biri olmuştur. Siirt denilince akla ilk olarak ilim, medrese ve evliyalar diyarı gelmekle birlikte, tasavvufî akım da bu coğrafyada güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Siirt bölgesinin birçok köy ve kasabasında tasavvufî yaşam biçimine rastlanmakta; bu durum halk arasında da derin bir manevi etki yaratmaktadır. Siirt, tasavvufî gelenek ve özellikle Nakşibendilik yönüyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kalıcı izler bırakmış; birçok âlimin, ârifin ve mürşidin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Tasavvufun ve Nakşibendilik tarikatının Siirt bölgesi ile çevresinde yayılmasına öncülük eden en önemli şahsiyet, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî ve onun halifeleridir. Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, Anadolu’da Nakşibendilik tarikatının Hâlidîyye kolunun teşekkülünde büyük bir rol oynamış; özellikle Irak, İran ve Türkiye’nin sınır hattı bölgelerinde tasavvufî düşüncenin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Kendisi ve halifeleri, yaşadıkları dönemde tasavvuf alanında yeni bir çığır açarak tarihte müstesna bir yer edinmişlerdir.²²

Nakşibendiliğin Halidiyye kolunun kurucusu olan Mevlâna Halid-i Bağdadi, 1779 yılında Irak bölgesinde yer alan Şehrezur şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Halil bin Ahmed olup, yaşadığı bölge ve halifelerinin faaliyet gösterdiği yerlerde “Bağdadi” nisbesiyle tanınmıştır. Ayrıca Ziyaüddin, Mevlâna, Zülcenaheyn gibi lakaplarla da anılmış; künyesi ise “Ebu’l-Beha” olarak bilinmiştir. Babası Ahmed bin Hüseyin, halk arasında “Şeşengoşt” (Altın Parmak) lakabıyla tanınmakta olup, Pir Mikail’in soyundandır. Ailesinin nesebi, üçüncü halife Hz. Osman’a kadar ulaşmaktadır. Mevlâna Halid-i Bağdadi, tahsil hayatına doğduğu bölgede başlamış, bölgedeki birçok medrese ve tanınmış âlimden ders alarak icazet elde etmiştir. Tasavvufî terbiyesini aldığı mürşidi, Şeyh Abdullah ed-Dehlevî’dir. Şeyh Abdullah, Nakşibendiliğin Müceddidiyye ve Dehleviyye kolunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Mevlâna Halid, hocası Abdullah ed-Dehlevî’nin yanında uzun bir süre kalarak “mutlak icazet” almış ve bu sayede tasavvufî eğitimini tamamlamıştır. Mevlâna Halid-i Bağdadi, Nakşibendiliğin İslam coğrafyasında yayılmasına öncülük etmiş; tarikatın yeniden canlanmasına ve geniş kitlelere ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Gerçekleştirdiği irşad faaliyetleri sonucunda Hicrî 13. yüzyılın “Müceddidi”

²² Saki, M., “Siirt’te bir Nakşî-Hâlidî merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”, *Artuklu Akademi*, 6(1), 2019, s. 3.

olarak kabul edilmiştir. Tasavvufî konulara ağırlık verdiği birçok eserin sahibidir. Sayısız mürid ve halife yetiştiren Mevlâna Halid-i Bağdadi, 1827 yılında tâun hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Türbesi, bugün Suriye'nin başkenti Şam'da, Salahiye semtinde bulunmaktadır.²³

Irak, Suriye ve İran sınır hattında şekillenen Nakşibendiliğin Halidiyye kolu, Siirt ve çevresinde Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin önemli halifelerinden olan Şeyh Halid-i Cezerî ve Seyyid Taha-i Nehrî gibi şahsiyetlerin faaliyetleriyle yayılmış ve gelişmiştir. Şeyh Halid-i Cezerî, Mevlâna Halid-i Bağdadi'den aldığı hilafet sonrasında hizmetlerini sürdürmek üzere Cizre'ye dönmüştür. Cizre'de bir süre irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra Basret'e geçerek hizmetlerini daha sistemli bir şekilde burada yürütmüştür. Basret'te bir cami ve medrese inşa ettiren Şeyh Hâlid-i Cezerî, bu kurumlar vasıtasıyla ilmî ve tasavvufî faaliyetlerini düzenli bir şekilde sürdürmüştür. Onun gayretleri neticesinde, Şırnak, Cizre, Siirt, Mardin, Diyarbakır ve Bitlis'i kapsayan geniş bir coğrafyada irşad faaliyetleri yürütülmüş ve çok sayıda talebe yetiştirilmiştir.

Şeyh Halid-i Cezerî'nin bölgedeki halifeleri şunlardır:

1. Şeyh Sâlih-i Sıbkî (ö. 1852)
2. Şeyh Hâmid-i Mardinî (ö. 1882)
3. Sıbğatullah Arvâsî (ö. 1870)

Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin vefatının ardından Basret Dergâhı'ndaki meşîhat görevi, silsile ve usule uygun olarak kendisinden sonra gelen halefleri tarafından sürdürülmüştür. Dergâhın ilmî ve tasavvufî faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan bu şeyhler, irşat hizmetlerini yürütmenin yanı sıra medrese geleneğinin korunması, talebe yetiştirilmesi ve bölgedeki dinî hayatın canlı tutulmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Basret Dergâhı'nın tarihî gelişim süreci incelendiğinde, meşîhat makamını fiilen üstlenen şeyhlerin görev süreleri ve hizmet dönemleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

1. Şeyh Salih-i Sipkî (ö.1269/1852)
2. Şeyh Es'ad-ı Evvel (ö.1852-1859)
3. Şeyh Muhammed Aynî (ö. 1859)

²³ Kardeş, S., "Mevlânâ Hâlid ve divânı", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 6(1), 2023, ss. 1–17.

4. Şeyh Hâlid-i Zibârî (ö. 1863)
5. Şeyh Ömer Zengânî (ö. 1889–1890)

Ayrıca, Şeyh Halid-i Cezerî’den günümüze kadar Basret Dergâhı’ndan neşet ederek yayılan tasavvufî kollar şunlardır:

1. Suriye Kolu (Hilvan Dergâhı)
2. Siirt Kolu
3. Seyda-i Kolu(serdahl)
4. Hamidiler Mardin kolu
5. Gaziantep Kolu
6. Diyarbakır Kolu (Aktepe)
7. Pervari Xınuk (Güleçler) köyü
8. Basret Dergâhı

Şeyh Halid-i Cezerî ile birlikte Nakşibendiliğin Halidiyye kolu, Siirt ve çevresinde çeşitli yollarla ilmî ve tasavvufî hizmetlerini sürdürmüş; bu hizmetler kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir.²⁴

Şeyh Hâlid-i Cezerî’nin yanı sıra, Siirt ve çevresinde Hâlidîyye kolunun yayılmasında önemli hizmetleri bulunan bir diğer şahsiyet, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî’nin halifelerinden Seyyid Tâhâ-i Hakkârî veya Seyyid Tâhâ en-Nehrî’dir. Onun gayretleri sayesinde Hakkârî, Van, Bitlis ve Siirt’i kapsayan geniş bir coğrafyada Nakşibendî-Hâlidî tarikatının yayılması için güçlü bir zemin oluşmuştur.

Seyyid Taha-i Hakkârî’nin yanında eğitim alıp tedrisatından geçen önde gelen talebe ve müridleri şunlardır:

1. Molla Ahmedî Meczub.
2. Seyyid Abdulahad. (Seyyid Taha Nehri’nin damadıdır.)
3. Mevlâna Hacı Hakkârî.
4. Şeyh Süleyman Bıradostî.
5. Molla Muhammed Munhani-i Hoşabi.

²⁴ Kardeş, S., *Bâsret dergâhı, postnişinleri ve kolları* (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016, ss. 15–123; Baz, İ., “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 32(2), 2013, ss. 1–29.

6. Seyyid Salih. (Seyyid Taha Nehri'nin kardeşidir.)
7. Seyyid Fehim Arvasi.
8. Seyyid Taha Hariri (Köse Halife).
9. Şeyh Muhammed Kufrevi.
10. Seyyid Sıbgatullah-i Arvasi.
11. Şeyh Abdullah El-Neyniki.
12. Mele Muhammed Minhani.
13. Mele Resul Es-Sibki.
14. Şeyh Seyyid Kemaleddin.
15. Şeyh Abdüsselam Berzani.²⁵

Seyyid Tâhâ en-Nehrî'nin yanında eğitim alarak tasavvufî terbiyelerini tamamlayan talebe ve halifeleri vasıtasıyla oluşan Nehrî Silsilesi ve bu silsileden doğan kollar şunlardır:

1. Seyyid Sıbgatulllah Arvasi Bitlis Hizan'daki Gayda dergâhı ve tekkesi
2. Şeyh Abdurrahman-i Taği Norşindeki tekke ve medresesi
3. Şeyh Taha Hariri, Sarsure Dergâhı
4. Şeyh Muhammed Küfrevi, Küfrevi Tekkesi
5. Seyyid Fehim Arvas-i Arvas tekke ve medrese, Kaşgari Dergâhı
6. Şeyh Kemal Hüseyini Hankahlar
7. Şeyh Abdüsselam Barzani Kuzey Irak'ta bulunan Barzani tekke ve medresesi²⁶

Siirt bölgesinde, Nakşibendîliğin Hâlidîyye geleneğine mensup olup Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin farklı halifelerinden hilâfet alarak irşat faaliyetlerinde bulunan çeşitli kollar teşekkül etmiştir. Siirt, Pervari, Şirvan, Kurtalan, Eruh, Baykan, Tillo ve çevre yerleşimlerde bu kolların yanı sıra farklı tasavvufî oluşumlar da faaliyet göstermiştir. Bu tarikat mensupları ve mutasavvıflar, ilmî ve mânevî hizmetlerini geçmişten günümüze sürdürmüşlerdir. Bu durum, Siirt'in tarih boyunca tasavvufî hayatın ve mânevî eğitimin önemli merkezlerinden biri olduğunu ve bu niteliğini günümüzde de büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir.

²⁵ Kaya, M. K., *Seyyid Taha Nehri'nin hayatı ve faaliyetleri* (Yüksek Lisans Tezi), Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2017, ss. 35–36.

²⁶ Çakır, S., *Nakşibendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkârî Nehrî kolu (XIX. yüzyıl)* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, ss. 100–164.

1.4.Şeyh Muhammed Nuri'nin Yaşadığı Çevre ve Dönemin Genel Durumu

Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ı daha iyi anlayıp tanıyabilmek için, onun doğup yetiştiği çevreyi, tahsil hayatını sürdürdüğü yerleri ve imamlık, müderrislik ile irşat hizmetlerinde bulunduğu bölgelerin genel durumunu kısaca ele almanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Şeyh Muhammed Nuri'nin doğum yeri Pervari'nin Güleçler Köyü, eğitimini aldığı başlıca yerler ise Siirt ve çevresidir. Hizmetlerinin yoğunlaştığı bölgeler arasında Van, Pervari çevresi ve İstanbul öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın hayatına geçmeden önce, doğup büyüdüğü ve ilmî faaliyetlerde bulunduğu bu bölgelerin genel durumuna kısaca değinilecektir.

Siirt Özelinde ilmî hayat ve medrese geleneği başlığı altında, Siirt'in tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Siirt'in Pervari ilçesi, Mezopotamya bölgesinde yer almakta olup Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethedilerek İslam topraklarına katılmıştır. Pervari ilçesi, Siirt il merkezine yaklaşık 90 kilometre uzaklıkta olup Bitlis'in Hizan ilçesi, Van'ın Bahçesaray ve Çatak ilçeleri ile Eruh, Şirvan, Tillo ve Şırnak il sınırlarıyla komşudur. İlçenin yüzölçümü 1.459 km² olup genel olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Pervari, Körkandil ve Yazlıca gibi yüksek dağlarıyla dikkat çekmektedir. İlçe sınırları içerisinde çok sayıda akarsu, çay ve su kaynağı bulunmaktadır. Botan Suyu, Çatak Çayı, Müküs Çayı, Yazlıca Dağı'ndan doğan Kilis Çayı ve Çemikari Yaylası'ndaki çeşitli su kaynakları, bölgeye hem doğal zenginlik hem de verimli topraklar kazandırmıştır.²⁷

Şeyh Muhammed Nuri'nin yaşadığı dönemde Siirt ve Van çevresi, farklı etnik unsurları ve kültürel çeşitliliği bünyesinde barındıran bir toplum yapısına sahipti. Şeyh Muhammed Nuri, bu çok kültürlü ortam içerisinde hizmetlerini dönemin bütün zorluklarına rağmen büyük bir azim, gayret ve fedakârlıkla sürdürmüştür. Doğup büyüdüğü dönem, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve inkılapların yoğun olarak uygulandığı bir sürece rastlamaktadır. Bu süreçte gerek ailesi gerekse kendisi, bütün zorluklara rağmen medrese geleneğini yaşatmış; dinî ve ilmî öğrenim faaliyetlerini hem öğrenme hem de öğretme yönüyle kararlılıkla devam ettirmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri, Pervari'nin eski adlarıyla "Hashir" ve "Xasxir" olarak bilinen ilçesine bağlı Xınuk (Güleçler) köyünde doğmuş, büyümüş ve yetişmiştir. Güleçler Köyü, Pervari ilçe merkezine yaklaşık 6 kilometre uzaklıkta olup Botan Çayı havzasında yer

²⁷ T.C. Siirt Valiliği. (n.d.). Resmî Web Sitesi. [Erişim: 31.12.2025, <http://www.siirt.gov.tr>]

almaktadır. Köy halkının temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmakta, özellikle tarla ve bahçelerden elde edilen ürünler bölge ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Güleçler ve Pervari çevresi, tarih boyunca birçok önemli olaya tanıklık etmiş bir bölgedir. Günümüzde ise doğal güzellikleri, temiz havası, berrak suları ve zengin bitki örtüsüyle dikkat çekmekte; bal, fıstık ve nar gibi ürünleriyle tanınan küçük ancak önemli bir yerleşim merkezi olma özelliğini sürdürmektedir.²⁸

Şeyh Muhammed Nuri'nin baba ve dedeleri, uzun yıllar boyunca dinî ve sosyal hizmetlerini bu köyden yürütmüş, bölge halkı arasında ilim, irfan ve hizmet ehli kimseler olarak tanınmışlardır. Şeyh Muhammed Nuri, 1934 yılında doğmuştur. Doğduğu dönem, Türkiye'nin siyasî, sosyal ve dinî bakımdan birçok tarihî değişim ve dönüşüme sahne olduğu bir sürece denk gelmektedir. Bu yıllar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sancılı ve zorlu dönemleri olup savaşların, kıtlıkların, toplumsal sıkıntıların ve İslâmî değerlere yönelik inkılapların yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimidir. Şeyh Muhammed Nuri de bu zorlu süreçlere bizzat şahitlik etmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri'nin yetiştiği dönem, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk döneminde gerçekleştirilen siyasî, hukukî ve toplumsal dönüşümlerin etkilerinin devam ettiği bir zaman dilimine rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde yaşanan savaşlar, Rus ordusunun Pervari bölgesine kadar ilerlemesi, hilafetin ve şeyhülislâmlığın kaldırılması, medrese ve tekkelerin kapatılması, Harf İnkılâbı, ezanın bir dönem Türkçe okutulması, Medenî Kanun'un kabulü ve Şapka Kanunu gibi uygulamalar, bölgedeki ilmî ve tasavvufî hayat üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Şeyh Muhammed Nuri de ilmî ve manevî eğitimini bu gelişmelerin şekillendirdiği toplumsal ortam içerisinde sürdürmüştür. Ayrıca 1960, 1971 ve 1980 askerî müdahaleleri ile 28 Şubat 1997 süreci, yaşanan ekonomik krizler ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinde meydana gelen terör olayları, Türkiye'nin toplumsal yapısını ve dinî-ictimâî hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmeler, ilmî faaliyetlerin ve dinî hizmetlerin yürütülüş biçimi üzerinde de belirleyici olmuştur. Bütün bu zorluk ve kısıtlamalara rağmen Şeyh Muhammed Nuri ve ailesi, Kur'an ve sünnet çizgisinden taviz vermeden İslam'ın nurunu yaşatmaya ve yaymaya gayret göstermiştir. Onların kararlı duruşu, özellikle Pervari ve çevresinde dinî hayatın canlılığını korumasına önemli katkılar sağlamıştır.

²⁸ T.C. Siirt Valiliği. (2023). Pervari İlçesi Resmî Web Sitesi. [Erişim: 31.12.2025, <http://www.siirt.gov.tr/pervari>]

Şeyh ve ailesi, hizmet ettikleri bölgelerde, özellikle Pervari, Van ve çevresindeki yerleşim yerlerinde zulüm, sıkıntı ve bunalım içerisindeki insanlar için birer manevî rehber ve umut kaynağı olmuşlardır. Günümüzde de Şeyh'in aile büyükleri, bölge halkı nezdinde saygı ve sevgiyle anılan kanaat önderleri olarak toplumsal sorunların çözümünde önemli roller üstlenmektedir. Aile büyüklerinden miras kalan medrese geleneği, bugün de Pervari Güleçler Köyü'nde bulunan Şeyh Müşerref Kur'an Kursu aracılığıyla sürdürülmektedir. Bu medresede yetişen öğrenciler, bölgenin farklı yerlerinde ilmî ve dinî hizmetlerde bulunarak bu kadim geleneği yaşatmaktadır. Şeyh Muhammed Nuri ise yalnızca Pervari'de değil, hicret ettiği Van ve çevresinde de dönemin şartlarına rağmen çeşitli hizmetlerde bulunmuş; bölge halkı tarafından ilim, irfan ve hizmet ehli bir şahsiyet olarak tanınmıştır.²⁹

²⁹ Şeyh Muhammed Hüseyin Özcan, Mülakat, 13 Kasım 2025.

İKİNCİ BÖLÜM ŞEYH MUHAMMED NURİ ÖZCAN'IN HAYATI DİVAN VE ŞİRLERİ

2.1. Hayatı

Şeyh Muhammed Nuri Özcan, 5 Mayıs 1934 tarihinde Siirt iline bağlı Pervari ilçesinin Güleçler (Xınuk) Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Resmî kayıtlarda adı Mehmet Nuri Özcan olarak geçmektedir. Hâlen hayatta olan Şeyh Muhammed Nuri, yaşamını İstanbul'da sürdürmektedir. Şeyh Muhammed Nuri hem baba hem de anne tarafından köklü bir ilmî ve tasavvufî aileye mensuptur. Babası, Pervari bölgesinin önemli müridlerinden Şeyh Esad-ı Sâni, dedesi ise Şeyh Abdullah-ı Âtâfî'dir. Soy silsilesi, Şeyh Esad-ı Evvel, Hacı Efendi ve Faruk (Faris) Bey'e kadar uzanmaktadır. Anne tarafından ise Arvâsî ailesine mensuptur. Annesi Fatıma Hanım, Seyyid Tâhâ-i Hakkârî en-Nehrî'nin halifelerinden Seyyid Fehim-i Arvâsî'nin oğlu, hac dönüşünde Mısır'ın Tûr şehrinde genç yaşta vefat eden Seyyid Muhammed Emin-i Arvâsî'nin kızıdır. Böylece Şeyh Muhammed Nuri hem baba hem de anne tarafından ilmî ve tasavvufî geleneğin güçlü şekilde yaşatıldığı bir aile ortamında yetişmiştir. Henüz yedi-sekiz yaşlarındayken annesini kaybeden Şeyh Muhammed Nuri, çocukluk dönemini babası, ağabeyleri ve aile büyüklerinin himayesinde geçirmiştir. Bu manevi atmosfer, onun ilmî ve tasavvufî kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.³⁰

Ağabeyi Şeyh Müşerref, kaleme aldığı bir şiirde babası Şeyh Esad-ı Sâni ile annesi Fatıma Hanım'a duyduğu derin sevgi ve hürmeti şu mısralarla dile getirmektedir:³¹

أبي أسعد الثاني وقد كان فاضلاً بعلم وحلم يقتني دولة الفقر
وأمي من نسل البتول وقد غدت سميتها نالت بها اعظم الفخر
وقد فطممتني قبل حولين ربنا بإحسانه يجزيهما اكمل الأجر

İkinci Esad benim pederimdir, Kanaatkâr, ilim ve hilim sahibidir.

Annem, Hz. Fâtıma Betül'ün ismiyle ve onun mübarek neslindendir. O yüce isme nispet olmasıyla, en büyük iftihardır.

Daha iki yaşımı doldurmadan, süttten kesmiştir beni annem şefkatle. Ya Rab, her ikisini de rahmetinle donat, onları kemal ecrinle mükâfatlandır.

³⁰ el-Cuhûrî, M. E. (2024). *Kenzü'l-Bârî Min Hikemi ve Vesâyâ Şeyh Müşerref Pervârî* (Ed. A. Gökhan & M. Uçan). Dilruba Yayınları, Türkiye. s. 27; Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

³¹ Xenûkî, Ş. M. (2013). *Dîwana Şêx Muşerref*. Ravza Yayıncılık ve Matbaa, Türkiye. s. 215

Şeyh Muhammed Nuri de şiirlerinde babası Şeyh Esad-ı Sâni'nin Pervari ve Güleçler halkı nezdindeki ilmî ve manevî konumunu sıkça dile getirmiştir. Babasına ithafen kaleme aldığı şu Kürtçe manzume, onun müşid ve kanaat önderi kimliğini yansıtan dikkat çekici özelliklerini dile getirmiştir.³²

چه خوش نوره چه خوش صاف و زلاله چه خوش رحنی ددت شیخ خنوک
چه خوش بحره ژبو معناء آسرار بدل آگاه دکت شیخ خنوک
طبيب دل زبو هر دردو علت کلان درمان دکت شیخ خنوک
مه نافیتن ژ غیرته کسک دي کو مشکل حل بکت شیخ خنو
چه بژم از چکم فریاد زاری دلان یغما دکت شیخ خنوک

Ne güzel bir nurdur o, saf ve berraklığıyla, Xınuk Şeyhi'nin aydınlığı ne güzeldir!

Mânâ-i esrâr için ne derin denizdir, Xınuk Şeyhi gönül derinliklerinde âgâh eder.

Kalbin illetine, derdine tabiptir, Xınuk Şeyhi ne güzel yaraları iyileştirir.

*Bizler Sen'in gayrından hiçbir şey istemeyiz, Müşkûl hâl olur ey Xınuk Şeyhi, Sen var
iken!*

*Ne diyeyim ne eyleyeyim feryatla, figanla, Gönülleri esir eder Xınuk Şeyhi'nin
nazarıyla.*

2.2. Aile Büyükleri ve Hocaları

2.2.1. Şeyh Es'ad-ı Evvel

Şeyh Esad-ı Evvel, Hacı Efendi'nin oğlu olup annesi, Pervari'ye bağlı Berük (Karasungur) Köyü seyyidlerindendir. Siirt'in Pervari ilçesine bağlı Güleçler (Xınuk) Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Henüz küçük yaşlarda babası Hacı Efendi tarafından ilim tahsili için Bahçesaray'da bulunan Mîr Hasan-ı Velî Medresesi'ne götürülmüş; ancak yaşının küçük olması sebebiyle medreseye kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Arvas Köyü'ndeki Arvasî Medresesi'ne gönderilmiş ve ilk ilmî tahsilini burada gerçekleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda farklı medrese ve âlimlerden ders alarak eğitimini sürdürmüş, nihayet Göşgeh (Medrese) Köyü'nde bulunan Mîr Hemedan Medresesi'nde tahsilini tamamlamış ve burada müderrislik görevine başlamıştır. Genç yaşta ilmî yetkinliğe ulaşan Şeyh Esad, müderrislik ve irşat

³² Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelihi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 145

faaliyetlerine başlayarak bölgenin tanınmış âlimlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle 1850 yıllarında Pervari ve çevresinde ilmî otorite olarak kabul edilmiş; yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla bölgenin dinî ve ilmî hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Kaynaklarda, Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî, Seyyid Fehim Arvâsî, Gavs-ı Hizanî ve oğlu Şeyh Celâleddîn gibi devrin önemli şahsiyetlerinin onun ilmî birikiminden istifade ettikleri belirtilmektedir.³³

İlmî tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf yolunda seyrü sülûkunu ikmal etmek amacıyla Basret Köyü'ne giderek Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Sâlih-i Sıpkî'ye intisap etmiştir. Uzun süre müşşidinin yanında kalarak tasavvufî eğitimini tamamlamış; gösterdiği sadakat, edep ve hizmet sebebiyle Şeyh Sâlih-i Sıpkî'nin takdirini kazanmıştır. Müşşidi tarafından kendisine tarikat icazeti ve hilafet verilmiş, ayrıca Şeyh Sâlih-i Sıpkî kızlarından biriyle onu evlendirmiştir. Bu evlilikten bir kız çocuğu dünyaya gelmiş; ancak eşi doğum sırasında vefat etmiştir. Müşşidinin vefatından sonra bir müddet Basret'te kalarak dergâhta postnişinlik görevini yürütmüş ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir.³⁴

Daha sonraki yıllarda molla bir aileye mensup bir hanımla ikinci evliliğini gerçekleştirmiş, bu evlilikten Şeyh Abdullah dünyaya gelmiştir. Böylece hem ilmî hem de tasavvufî mirası oğlu ve sonraki nesiller vasıtasıyla devam etmiştir.

Şeyh Esad-ı Evvel, zühd ve takvasıyla tanınmış, halk arasında "Târik" terk eden lakabıyla anılmıştır. Bu lakap, onun dünya nimetlerine râğbet etmeyen, zahidane bir hayat süren, ibadet ve zikirle meşgul olan örnek şahsiyetini ifade etmektedir. Dünya malına ve makamına iltifat etmeyen Şeyh Esad, hayatını tamamen ilim, ibadet ve irşat hizmetlerine vakfetmiştir. İnsanları daima ahiret hayatını öncelemeye, dünya sevgisinden uzak durmaya ve Allah rızasını esas almaya davet etmiş; sohbetlerinde ve nasihatlerinde bu anlayışı sürekli vurgulamıştır. Bu yönleriyle yaşadığı dönemde hem ilmî hem de tasavvufî otorite olarak kabul edilmiş, Pervari ve çevresinde derin izler bırakan önemli bir müşşid-i kâmil olarak hafızalarda yer edinmiştir. Şeyh Esad, sevdiklerine ve talebelerine kurtuluşa vesile olacak şu anlamlı nasihatleri dile getirmiştir.³⁵

بشخ أسعد کو او بحرک تژیوو ژ غیر رب عالم او بریوو
دگوت دو گاف هنه بومه دریدا لسر دنیای یک یک جنتدا

³³ Şeyh Masum Özcan kişisel iletişim, 17 Kasım 2025.

³⁴ Güneri, İ. (2016). *Bâsret Dergâhı, Postnişinleri ve Kolları*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, ss. 27-28

³⁵ Doç. Dr. Esat Özcan Kişisel İletişim, 19 Kasım 2025.

Şeyh Esad, mâna âlemiyle dopdolu bir denizdi. O denizde, Rabbu 'l-Âlemîn dışında her şey berîydi.

Derdi ki: “Bizim için yolda iki adım vardır; Birini dünyanın üzerine atmak, diğerini ise cennete...”³⁶

2.2.2. Şeyh Abdullah-ı Âtâfî

Şeyh Abdullah, Şeyh Esad-ı Evvel'in oğlu ve Şeyh Esad-ı Sâni'nin babasıdır. Doğum yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Basret veya Güleçler (Xınuk) Köyü olduğu rivayet edilmektedir. Annesinin adı Nadırşah Hanım'dır. Henüz yedi-sekiz yaşlarındayken babasını kaybetmiş, bu tarihten sonra amcası Molla İsmail tarafından himaye edilerek yetiştirilmiştir. Eğitim çağına ulaştığında bölgenin önde gelen âlimlerinden ders almış, son olarak Seyyid Molla Mustafa el-Halenzê el-Bedevî'den ilmî icazetini alarak tahsilini tamamlamıştır. İlmi icazetini aldıktan sonra Pervari'ye dönen Şeyh Abdullah, ailesinin uygun görmesi üzerine Bahçesaray'ın Arvas Köyü'nden Seyyid Taha'nın kızı ve Seyyid Fehim Arvâsî'nin yeğeni Zemzeme Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Şeyh Nureddin, Şeyh Esad-ı Sâni, Rukiye ve Nurunnisâ dünyaya gelmiştir.³⁷ Zemzeme Hanım'ın vefatından sonra Pervari'nin Belenoluk “Hişeta Berispî” Köyü'nden Muhammed Bey'in kızı Sisi Hanım ile ikinci evliliğini yapmış; bu evlilikten Şeyh Salih, Şeyh Âbit, Şeyh Hüseyin, Emanetullah, Bedriye ve Fazilet isimli çocukları olmuştur. Daha sonra Sarıdam (Âtâf) Köyü'nde müridlerinden Muhammed Ağa'nın kızı Halime Hanım ile üçüncü evliliğini gerçekleştirmiş; bu evlilikten ise Şeyh Mazhar, Nadırşah, Safiye ve Nefise dünyaya gelmiştir.

Pervari'nin Ormandalı (Hişet) Köyü Medresesi'nde müderrislik ve imamlık görevlerine başlayan Şeyh Abdullah, kısa zamanda çevre köy ve kazalardan gelen çok sayıda talebe yetiştirmiştir. İlmi faaliyetlerinin yanı sıra tasavvufî eğitimini de sürdürmüştür; Şeyh Hüseyin Basretî'ye intisap ederek ondan tarikat icazeti almıştır. Daha sonra dedelerinin yurdu olan Güleçler Köyü'ne dönerek irşat faaliyetlerine başlamış, kısa sürede Pervari ve çevresinde geniş bir mürid halkasına ulaşmıştır. Vaazları, sohbetleri ve tasavvufî terbiyesiyle tanınan Şeyh Abdullah'ın dergâhı, bölgenin önemli ilim ve irfan merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Güleçler'deki hizmetlerinin ardından Sarıdam (Âtâf) ve daha sonra Çobanören (Wilas) köylerinde irşat faaliyetlerini sürdürmüş, 1936 yılında Çobanören'de vefat ederek vasiyeti

³⁶ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'allek Bi-Hayri'l-Berîyye*. s. 157

³⁷ Özalp, S. (2020). *Şeyh Müşerref'in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, ss. 10-11

üzerine köy mezarlığına defnedilmiştir.

Uzun yıllar Âtâf Köyü'nde hizmet vermesi sebebiyle halk arasında "Şeyh Abdullah-ı Âtâfî" adıyla şöhret bulmuştur. Bölge halkı tarafından ilmî derinliği, tasavvufî şahsiyeti ve örnek ahlâkıyla tanınmış; hakkında pek çok keramet rivayeti nakledilmiştir. Ayrıca Rusların Pervari, Beğendik ve Çobanören çevresindeki işgal girişimleri sırasında halkı teşkilatlandırarak direnişe öncülük ettiği ve bölgenin savunulmasına katkı sağladığı rivayet edilmektedir. Kaynaklarda, Şeyh Esad-ı Sâni ile babası Şeyh Abdullah arasında geçen dikkat çekici bir hatıra da nakledilmektedir. Şeyh Esad, çocukluğundan itibaren babasının elini öptüğünde "nisbet kokusu" olarak ifade ettiği manevî bir koku hissettiğini dile getirmiştir. Bu kokunun mahiyetini sorduğunda Şeyh Abdullah ona, her gün yüz İhlâs sûresi ve yüz salavat okumasını tavsiye etmiş; bu zikirlerle devam eden kimsenin aynı manevî kokuyu hissedebileceğini ifade etmiştir. Bu olay, aile içinde tasavvufî terbiyenin nesilden nesile aktarılışını gösteren dikkat çekici rivayetlerden biri olarak aktarılmaktadır.

Şeyh Abdullah, hayatının sonuna kadar ilim, tedrisat ve irşat faaliyetlerini sürdürmüş; Allah ve Resûlü sevgisini merkeze alan bir hizmet anlayışı benimsemiştir. Vefatına yakın bir zamanda çocuklarını yanına çağırarak vedalaşmış, oğlu Şeyh Salih'ten seccadesini getirmesini istemiş ve "Emanetçi, emanetini almaya geldi." sözleriyle ölümün yaklaştığını ifade etmiştir. Kibleye yönelmiş hâlde Kelime-i Şehâdet getirerek ruhunu Rahmân'a teslim etmiş, vasiyeti üzerine genç yaşta vefat eden oğlu Şeyh Hüseyin'in yanına defnedilmiştir. Vefatı, bölgede büyük bir üzüntüyle karşılanmış; binlerce talebesi, müridi ve seveni cenaze merasimine iştirak ederek onu son yolculuğuna uğurlamıştır. Şeyh Abdullah, geride bıraktığı ilmî miras, yetiştirdiği talebeler ve tasavvufî hizmetleriyle Pervari bölgesinin önemli dinî şahsiyetlerinden biri olarak hatırlanmaktadır.³⁸

2.2.3. Şeyh Es'ad-ı Sâni

Şeyh Esat, Şeyh Abdullah'ın oğlu ve Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın babasıdır. Annesi, Seyyid Taha'nın kızı ve Seyyid Fehim Arvâsî'nin yeğeni olan Zemzeme Hanım'dır. Pervari'nin Güleçler (Xınuk) veya Ormandalı köyünde dünyaya gelmiş, 1967 yılında vefat etmiştir. Kabri, Güleçler köyü mezarlığı'nda bulunmaktadır. Dönemin önde gelen âlimlerinden Molla Abdullah Saruhî, Molla Mustafa Halenzî ve Molla Hamid başta olmak üzere çeşitli hocalardan ders almıştır. Ayrıca şark medreselerinde tahsil görmüş ve bu

³⁸ Acar, M. (2024). *Mimfa – Bir Şeyh Müşerref Efendi*. Ülgen Yayınları, Türkiye, ss. 40-53

medreselerde çok sayıda talebe yetiştirmiştir.³⁹ Şeyh Esat, ilmî ve tasavvufî icazetini babası Şeyh Abdullah'tan almış, hayatının sonuna kadar Pervari bölgesinde irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunun yanında, tasavvufî hilafetini Basret'te bulunan Şeyh Hüseyin'in oğlu Şeyh Celâleddin ile Hilvan'da ikamet eden Şeyh Hüseyin'in büyük oğlu Şeyh İbrahim Hakkı'dan da almıştır. .⁴⁰

Şeyh Esat, hayatı boyunca dört evlilik yapmıştır. İlk evliliğini, Şeyh Muhammed Nuri'nin annesi Fatıma Hanım ile gerçekleştirmiştir. İkinci evliliğini Pervari'ye bağlı Belenoluk “Hişeta Berespi” Köyü'nden Molla Kasım'ın kızı Zemzeme Hanım ile yapmıştır. Bu evlilikten çocuğu olmamış olup Zemzeme Hanım'ın kabri Güleçler Köyü'ndedir. Üçüncü evliliğini, Siirt'in Erüh ilçesinde yaşayan Şeyh Hüseyin Basretî'nin torunu Muhammed Emin'in kızı Behiye Hanım ile yapmıştır. Behiye Hanım'ın kabri de Güleçler köyü'ndedir. Dördüncü evliliğini ise hocası Molla Hamid'in kızı Zehra Hanım ile gerçekleştirmiştir. Zehra Hanım, çevresinde “Ümmî” lakabıyla tanınmıştır. Babası Molla Hamid'den ilmî eğitim almış, edindiği bilgileri çevresindekilere aktarmıştır. Kaynaklarda, Şeyh Esat ile yaptıkları ilmî münazaralarda başarılı olduğu ve bunun üzerine Şeyh Esat'ın kendisine Arap şairi Lüceym b. Sa'b'a ait şu beyti okuduğu nakledilmektedir:

إذا قالت حزام فصدقوها فإن القول ما قالت حزام

Hizâm bir söz söylediyse onu tasdik edin; zira hakikat, Hizâm'ın dile getirdiği sözdür.

Şeyh Esat'ın evliliklerinden dört kız ve altı erkek olmak üzere toplam on çocuğu olmuştur. Erkek çocukları Şeyh Müşerref, Şeyh Münevver, Şeyh Muhammed Nuri, Şeyh Bedreddin, Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Hıfzullah; kız çocukları ise Zemzeme, Maşallah, Amine ve Afife'dir. Şeyh Müşerref, Şeyh Münevver, Şeyh Muhammed Nuri, Zemzeme ve Maşallah Hanım, Seyyid Fehim Arvâsî'nin oğlu Muhammed Emin'in kızı Fatıma Hanım'dan dünyaya gelmiştir. Şeyh Bedreddin, Şeyh Ubeydullah, Şeyh Hıfzullah, Amine ve Afife Hanım ise Behiye Hanım'ın çocuklarıdır.⁴¹

Şeyh Esat, yaşadığı dönemde ilmî ve tasavvufî yönüyle tanınan şahsiyetlerden biri olmuştur. Kaynaklarda, mütevazı, halim ve cömert bir kişiliğe sahip olduğu; ihtiyaç

³⁹ Doç. Dr. Esat Özcan Kişisel İletişim, 23 Kasım 2025.

⁴⁰ Güneri, a.g.e., s. 125

⁴¹ İlhan, A. (2019). *Şeyh Müşerref El-Hunûkî ve Arapça Manzum Mektupları*. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, s. 5; Özalp, a.g.e., s. 12

sahiplerine yardım etmeye önem verdiği belirtilmektedir. İrşat faaliyetleri yürüttüğü dergâhta talebe ve müridlerin eğitimine önem vermiş, dergâhın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. Hakkında halk arasında çeşitli keramet rivayetleri nakledilmektedir. Hayatı boyunca ilmî faaliyetler, medrese eğitimi ve tasavvufî hizmetlerle meşgul olmuş; Pervari bölgesinin dinî ve tasavvufî hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.⁴²

2.2.4.Şeyh Müşerref

Şeyh Müşerref, Şeyh Esat'ın en büyük oğlu ve Şeyh Muhammed Nuri'nin ağabeyidir. 1926 (1344 H.) yılında Siirt'in Pervari ilçesine bağlı Güleçler (Xınuk) Köyü'nde dünyaya gelmiştir.⁴³ Otobiyografisinde kendi doğumuna ilişkin olarak, "Ben, olayların, zorlukların ve şartların son derece çetin olduğu bir dönemde doğdum." ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca doğduğu yeri konu edindiği bir şiirinde şu beyitlere yer vermektedir:⁴⁴

وأول أرض مس جلدي ترابها خنوك بها نشئي بها غالب العمر
قضائي برواري بأسعد ملحق وسكانها كرد وأنهارها تجري

"Toprağın bedenime ilk temas ettiği yer Xınuk'tur. Doğduğum ve ömrümün büyük bölümünü geçirdiğim yer orasıdır. Pervari, Siirt'e bağlıdır; halkı Kürttür ve akarsularıyla tanınmaktadır."

Şeyh Müşerref, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamış, ilk derslerini babası Şeyh Esat'tan almıştır. İlim öğrenmeye duyduğu ilgi sebebiyle çevre bölgelerdeki birçok âlim ve müderristen ders görmüştür. 1368 (H.) yılında ilk ilmî icazetini babası Şeyh Esat'tan, 1371 (H.) yılında ikinci icazetini Molla Abdulhakim'den, üçüncü icazetini Şeyh Mustafa el-Hamzevî'den, dördüncü icazetini ise Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde ikamet eden Molla Muhammed el-Hatîb'den almıştır. Tasavvufî hilafetini ise hem babası Şeyh Esat'tan hem de Şeyh Mustafa Kemaleddin el-Erbîlî'den almıştır.

İlmî tahsilini tamamladıktan sonra Pervari'nin Güleçler Köyü'ne dönmüş ve 1946 yılında Seyyid Muhammed Sâlih Arvâsî'nin kızı, Seyyid Fehim Arvâsî'nin torunu Safiye Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Daha sonra Irak'ın Zaho şehrine bağlı Berzore Köyü'ne giderek imamlık, tedris ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Irak'ta bulunduğu dönemde Erbilli Şeyh Mustafa Kemaleddin'e intisap etmiş ve kendisinden

⁴² Şeyh Masum Özcan kişisel iletişim, 27 Kasım 2025.

⁴³ Özcan, A., & Özcan, E. (2024). Müşerref Özcan el-Xunûkî (ö. 2008): Âlim, Nakşibendî şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt V, ss. 355–366). İlahiyat Yayınları.

⁴⁴ Xenûkî, Ş. M. (2013). *Dîwana Şêx Muşerref*. Ravza Yayıncılık ve Matbaa, Türkiye. s. 215

hilafet almıştır. Daha sonra babası Şeyh Esat'ın daveti üzerine Pervari'ye dönmüştür.

Irak'tan döndükten sonra askerlik görevini yerine getiren Şeyh Müşerref, ardından Pervari'ye bağlı Yeniaydın (Rubar) Köyü'ne yerleşmiştir. Burada yaklaşık yirmi dört yıl boyunca irşat faaliyetlerini sürdürmüş; zikir, Hatme-i Hâcegân ve tasavvufî eğitim konularında rehberlik etmiş, aynı zamanda medresede müderrislik yapmıştır. Yeniaydın Köyü'nde bulunduğu dönemde ikinci evliliğini Şeyh Fakirullah'ın torunlarından Şeyh Halil'in kızı ile yapmış, bu evlilikten on çocuğu olmuştur.

Şeyh Müşerref, yaşadığı dönemde Türkiye'nin çeşitli bölgeleri ile Irak başta olmak üzere çevre ülkelerde tanınan bir din âlimi ve mutasavvıf olarak bilinmiştir. Talebelik döneminden itibaren ilmî çalışmaları, müderrislik faaliyetleri ve tasavvufî hizmetleriyle tanınmış; 1953-1977 yılları arasında irşat faaliyetlerinin büyük bölümünü Yeniaydın (Rubar) köyü'nde yürütmüştür. Ağabeyi Şeyh Münevver'in 1977 yılında vefat etmesinin ardından Güleçler (Xınuk) köyü'ne dönerek babasının yürüttüğü hizmetleri devam ettirmiştir.⁴⁵

Şeyh Müşerref, tasavvufî hilafetini ilk olarak babası Şeyh Esat'tan almıştır. Babasının silsilesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşmaktadır. İkinci hilafetini ise Erbil koluna mensup Şeyh Mustafa Kemaleddin el-Erbîlî'den almıştır. Hayatı boyunca Kur'an-ı Kerîm'in öğretilerine bağlı kalmaya, sünnet-i seniyyeye uymaya, ilim ehline saygı göstermeye ve talebe yetiştirmeye önem vermiştir.

Şeyh Müşerref, 19 Mart 2008 (11 Rebûlevvel 1429) tarihinde, 82 yaşında Siirt merkezde bulunan oğlu Şeyh Muhammed Şifâ'nın evinde vefat etmiştir. Vefatı, ailesi, talebeleri ve sevenleri arasında büyük üzüntüyle karşılanmış; cenaze merasimine çok sayıda kişi katılmıştır. Gasil ve tekfin işlemleri Molla Bedreddin Sancar ile Molla Burhaneddin Mücahid tarafından gerçekleştirilmiştir. Cenazesi daha sonra büyük oğlu Şeyh Muhammed Nazım'ın evine götürülmüş, ilk cenaze namazı Molla Hüseyin-i Sîsemî tarafından kılınmıştır. Ardından Siirt Sancaklar Camii'nde Molla Bedreddin'in kıldırıldığı cenaze namazına geniş bir cemaat iştirak etmiştir. Naaşı, Şeyh Süleyman Mezarlığı'nda Allâme Molla Halil es-Siirdî'nin kabrinin yakınında defnedilmiştir.⁴⁶⁴⁷

Şeyh Müşerref, Pervari bölgesinin önemli din âlimlerinden ve mutasavvıflarından biri

⁴⁵ el-Cuhûrî, a.g.e., s. 22

⁴⁶ Doskî, T. İ. (2024). *Dîwançeya Şêx Muşerrefê Xunokî*. Peywend Yayınları, Türkiye, ss. 22-23

⁴⁷ Gedikli, F. (2013). Medrese geleneği ve modernleşme sürecinde medreseler. *Muş Alparslan Üniversitesi Dergisi*, 1(1), 771-772; el-Cuhûrî, a.g.e., ss. 30-31

olarak kabul edilmektedir. Yaşadığı dönemde ilmî, ahlâkî ve tasavvufî faaliyetleriyle bölgenin dinî hayatında etkili olmuş; özellikle Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak'ta yürüttüğü irşat faaliyetleriyle tanınmıştır. Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe dillerine hâkim olan Şeyh Müşerref, bu dillerde çeşitli ilmî ve edebî eserler kaleme almış; müderris, şair ve müellif kimliğiyle temayüz etmiştir.

Şeyh Müşerref'in ilim dünyasına kazandırdığı belli başlı eserleri şunlardır:

1. Diwan (Divan Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe Manzum şiirlerdir. Toplam 200 aşkın Arapça 78'i aşkın Kürtçe ve 10 Farsça kasidelerdir.)
2. Kitaba Hacı Ahmed
3. Kitaba Melle Aladdin
4. Tahiyetül Etfal
5. Şerhu Lucceti'l-Esrâr
6. Mektubat
7. Guz-u Mevîj (ceviz ve kuru üzüm)
8. Adanalı Muhammed
9. Akîdetü's-Sıbyân
10. Eyyühe'l-Veled
11. Tutizade ⁴⁸

2.2.5. Şeyh Münevver

Şeyh Münevver, Şeyh Esat'ın oğlu ve Şeyh Muhammed Nuri Özcan'ın ağabeyidir. 1927 yılında Siirt'in Pervari ilçesine bağlı Güleçler (Xınuk) Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini, ağabeyi Şeyh Müşerref ile birlikte babası Şeyh Esat'ın yanında almıştır. Daha sonra çevre bölgelerde bulunan çeşitli medrese ve âlimlerden ders alarak ilmî tahsilini sürdürmüştür. 1942 yılında kardeşleriyle birlikte Halenze'ye giderek Molla Abdulkakim'den ders almış ve kendisinden ilmî icazetini almıştır. Ayrıca Siirt'e bağlı Enik Köyü'nde Molla Muhammed el-Aynikî'den, Zokayd'da ise Molla Muhammed Zokaydî'nin oğlu Şeyh Cüneyt'ten dersler almıştır.

Şeyh Münevver, hayatı boyunca bir kez evlenmiş ve bu evliliğini Seyyid Fehim Arvâsî'nin torunlarından Müzeyyen Hanım ile yapmıştır. Bu evlilikten bir erkek ve iki kız olmak üzere üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Oğlu Şeyh Hamdullah, aile büyüklerinin ilmî,

⁴⁸ Doskî, a.g.e., ss. 16-22.

tasavvufî ve edebî geleneği içerisinde yetişmiş, babasının izinden giderek Pervari bölgesinde tanınan dinî şahsiyetlerden biri olmuştur.

Şeyh Münevver, dinî ve tasavvufî hayatını Kur’ân ve sünnet ekseninde sürdürmüş; sahabe, tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn, müctehid imamlar ve mensubu bulunduğu tarikatın büyüklerini kendisine rehber edinmiştir. Babası Şeyh Esat’tan hilafet aldıktan sonra, irşat ve din hizmetlerinin önemli bir kısmını Pervari merkezinde yürütmüş, bölgede dinî ve tasavvufî faaliyetleriyle tanınmıştır. Hakkında halk arasında çeşitli keramet rivayetleri nakledilmekte olup, çevresinde ilmî ve tasavvufî yönüyle saygı gören bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Dergâhı, bölge halkı tarafından ziyaret edilen önemli irşat merkezlerinden biri olmuştur.

Şeyh Münevver, edebî yönüyle de temayüz etmiş önemli bir mutasavvıf ve şairdir. Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerinde çok sayıda kaside ve manzume kaleme almıştır. Bu eserler günümüzde aile fertleri tarafından muhafaza edilmektedir. Şiirlerinin toplandığı bölüme “Celâ’ü'l-Keder” Gam ve Kederin Giderilmesi adı verilmiştir. Mevcut nüshaya göre bu bölümde 18 Kürtçe ve 17 Arapça manzume yer almakta olup, bunların dışında da çeşitli şiirlerinin bulunduğu bilinmektedir.

Şeyh Muhammed Nuri, şiirlerinde ağabeyi Şeyh Münevver hakkında çeşitli bilgilere yer vermiş ve ona duyduğu sevgi ve bağlılığı birçok manzumesinde dile getirmiştir. Şeyh Münevver, ömrünün son dönemlerinde rahatsızlanmış, tedavi gördüğü sırada 1977 yılı temmuz ayında vefat etmiştir. Vefatı, ailesi ve bölge halkı arasında büyük üzüntüyle karşılanmış; cenaze merasimine çok sayıda kişi katılmıştır. Naaşı Pervari Mezarlığı’nın üst kısmına defnedilmiş olup kabri günümüzde de ziyaret edilmekte ve dualarla yâd edilmektedir.⁴⁹

2.3.Evliliği ve Çocukları

Şeyh Muhammed Nuri Özcan, hayatı boyunca iki evlilik yapmıştır. 1954–1956 yılları arasında tamamladığı vatani hizmetinin ardından, 1960 yılında babası Şeyh Esat’ın tavsiye ve isteği doğrultusunda amcası Şeyh Abidin’in kızı Nazife Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten üç erkek ve beş kız çocuğu dünyaya gelmiş, ikinci oğlu ile en küçük kızı küçük yaşlarda vefat etmiştir. İkinci evliliğini ise 1961 yılında Molla Emin’in kızı Amine Hanım ile yapmıştır. Bu evlilikten iki kız çocuğu dünyaya gelmiş; ancak bunlardan biri küçük yaşta vefat etmiştir. Şeyh Muhammed Nuri’nin çocukları Muhammed Hüseyin, Esat, Vasfiye, Asya, Vefiye,

⁴⁹ Şeyh Hamdullah Özcan ile kişisel görüşme, 13 Aralık 2025.

Fatıma ve Ayşe Hanım'dır. Şeyh'in çocukları, ilim ve ahlâk yönleriyle toplumda saygı gören ve takdir edilen kişiler olarak tanınmaktadır.⁵⁰ Oğullarından Şeyh Muhammed Hüseyin, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev yapmakta, babasının yanında irşat ve din hizmetlerine aktif olarak katkı sunmaktadır. Doç. Dr. Esat Özcan ise ağabeyi ve babası gibi din hizmetlerinde aktif rol almakta olup günümüzde Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

2.4. Geçim Kaynağı

Şeyh Muhammed Nuri, bu hayatta herkes gibi kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak için, Allah'ın rızka kefil olduğu inancıyla gücünün yettiği ölçüde çalışır ve gayret gösterirdi. Hiç kimseden bir şey istemez; kendisinden daha ihtiyaç sahibi olan kimselere yardım edilmesini tavsiye ederdi. Sevenleri tarafından kendisine gönderilenleri ise talebelerine ve misafirlerine ikram ederdi. Cömertliğin cennetten uzanan bir dal olduğuna inanır, bu sebeple cömertliği hayatının temel ilkelerinden biri olarak benimserdi. Cimriliğin ve tamahkârlığın ise cehennemden uzanan dikenli bir dal olduğu düşüncesiyle bu tür davranışlardan uzak dururdu.

Şeyh Muhammed Nuri, tasavvufta büyük önem verilen helâl lokmanın kıymetini bilen, haram lokmayı ise insana emanet edilen bedene karşı işlenmiş büyük bir cürüm olarak gören bir anlayışa sahipti. Bu sebeple helâl kazanca büyük önem verirdi. Pervari'de ikamet ettiği dönemde bir süre değirmen işletmiş, daha sonra değirmeni satarak bir dükkân satın almış ve geçimini buradan sağlamıştır. Ancak değirmen ve dükkânın işletmesini görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla yürütmüş, kendisi ise irşat ve tedris faaliyetlerine devam etmiştir. Bitlis'te ikamet ettiği yıllarda da bir ayakkabı dükkânı işleterek geçimini temin etmiştir. Bunun yanında babasından kendisine intikal eden akarlar ile bağ ve bahçelerden de gelir elde etmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri'nin geçimi, ticaret ve kendisine intikal eden akar gelirlerine dayanmaktaydı. Dünya malına tamah etmeyen, kalbi ve zihni dünya sevgisinden uzak bir Allah dostu olarak yaşamıştır. Ömrü boyunca din-i mübîn-i İslâm'ın yücelmesi için gayret göstermiştir. Hayatının büyük bir kısmı ilim, imamlık, müderrislik ve irşat hizmetleriyle geçtiğinden, bulunduğu yerlerde halk kendisine imkânları ölçüsünde destek olmuş ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.⁵¹

⁵⁰ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

⁵¹ Doç. Dr. Esat Özcan kişisel iletişim, 13 Aralık 2025.

2.5. İlim Tahsili ve Tedrisat Faliyetleri

Şeyh Muhammed Nuri, ilmî birikimiyle insanlara rehberlik eden seçkin bir âlimdir. Ömrü boyunca yüzlerce talebe yetiştirmiş ve dönemin önde gelen müderrisleri arasında yer almıştır. Onun hayatı; ibadet, tefekkür, ilim ve insanlara hizmetin yanı sıra, Şeyh Müşerref'ten aldığı hilafet doğrultusunda yürüttüğü tarikat hizmetleriyle geçmiştir. Yaşadığı bölgede birçok medrese açarak talebe yetiştiren Şeyh Muhammed Nuri, insanlara sırat-ı müstakim yolunu gösteren bir irşad ehli olarak tanınmıştır.

Şeyh Muhammed Nuri'nin ilk tahsil hayatı küçük yaşlarda babası Şeyh Esat'ın medresesinde başlamış; burada babası ve ağabeyleri Şeyh Müşerref ile Şeyh Münevver'den ders almıştır. Daha sonra ilim tahsilini, kardeşi Şeyh Münevver ile birlikte Oxin Medresesi'nde yedi ay süren bir eğitimle sürdürmüştür. Oxin Medresesi'ndeki tahsilinin ardından üç kardeş, Siirt'e bağlı Halenze köyünde ikamet eden Molla Halil'in torunlarından Molla Abdulhakim'den (ö. 1965/1385) ders almışlardır. Şeyh Muhammed Nuri, çevre bölgelerde bulunan çeşitli âlimlerden de ders almış ve onların iltifatına ve takdirine mazhar olmuştur.⁵²

Şeyh Muhammed Nuri'nin hocalarından biri de Ezher Üniversitesi mezunu olup Malatya ve Elâzığ müftülüklerinde görev yapan Molla İsmail Hatip Erzen'dir. Şeyh Muhammed Nuri, ilmî icazetini üstadı Molla Abdulhakim ve ağabeyi Şeyh Müşerref'ten almıştır.⁵³

2.6. İmamlık, Müderrislik ve İrşat Faliyetleri

Şeyh Muhammed Nuri, hayatının her döneminde ilim ve irşat faaliyetlerine büyük önem vermiştir. İmamlık ve müderrislik hizmetlerini yürüttüğü her yerde İslâmî hizmetleri organize etmiş ve İslâm'a hizmet edecek talebeler yetiştirmiştir. Şeyh Muhammed Nuri, hizmet verdiği yerlerde yürüttüğü faaliyetler karşılığında herhangi bir ücret talep etmemiştir. İmamlık ve müderrislik yaptığı bölgelerde halk tarafından büyük bir saygı ve sevgiyle karşılanmıştır. Halk, Şeyh Muhammed Nuri'yi aralarındaki ihtilafların çözümünde başvurulacak ve toplumsal sorunların giderilmesinde önemli rol üstlenen bir şahsiyet olarak kabul etmiştir.

⁵² Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

⁵³ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *Ümmete Hizmet Risâlesi*. s. 330

Şeyh Muhammed Nuri, özellikle Siirt, Bitlis ve Van çevresinde halk tarafından tanınan bir şahsiyet olmuş ve hizmetlerinin önemli bir kısmını bu bölgelerde sürdürmüştür. Gençliğini ve ömrünün büyük bir bölümünü, hizmet ettiği bölgelerde yaşayan insanların ve çocukların Kur'an eğitimine, Hz. Muhammed'i tanımalarına, güzel ahlâkı öğrenmelerine ve tasavvufî değerleri hayatlarına aktarmalarına adanmıştır. Şeyh Muhammed Nuri, öğrendiklerini insanlara aktarmayı seven bir şahsiyet olup bu yönüyle sürekli halkın içinde bulunmuştur. Meclislerde, taziye ve düğün merasimlerinde vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur.

Şeyh Muhammed Nuri, ilim ve irşat faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir aile ortamında yetişmiştir. Doksan yılı aşkın ömrünü ilim ve irşat hizmetleri ekseninde geçirmiştir. Müderrislik hayatı boyunca birçok talebe yetiştirmiş ve çeşitli İslâmî eserler telif etmiştir. Onun hayatı, cami ve medrese merkezli bir hizmet anlayışı içerisinde geçmiştir.

Talebelerine yaklaşımında titiz davranmış, onların derslerde daha verimli olmaları için gayret göstermiştir. Sabah namazından sonra uyumamayı kendisine prensip edinmiş; vaktini zikir, Kur'an okuma, ilim öğrenme ve talebelere ders verme ile değerlendirmiştir. Talebelerini her yönüyle yetiştirmeye çalışmış; aralarında sevgi, saygı ve merhamet duygularının gelişmesine önem vermiştir. Dersleri daha verimli hâle getirmek amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemiş ve bunlara bizzat katılarak talebelerinin motivasyonunu artırmıştır. Eğitim ve öğretimle ilgili meselelerde bilgi ve tecrübelerini talebelerine aktarmış, aynı zamanda şiir ve beyitlerinde de bu birikimini dile getirmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri, ilmî icazetini aldıktan sonra Pervari'ye dönerek kardeşi Şeyh Münevver'in medresesinde müderrislik hizmetine başlamıştır. Belirli bir süre Pervari'de müderrislik yaptıktan sonra Yeniaydın (Rubar) Köyü'nde, ağabeyi Şeyh Müşerref'in yanında tedrisat ve irşat faaliyetlerini sürdürmüş; vatani hizmetine gidene kadar burada talebelere ders vermiştir. Vatani hizmetinden döndükten sonra babası Şeyh Esad-ı Sâni'nin medresesinde tasavvufî terbiyesini sürdürmüştür. İzdivacından sonra Şeyh Esad'ın emriyle 1960 yılında Pervari'ye bağlı Gölge (Deştetan) Köyü'ne tedrisat ve irşat hizmetleri için gönderilmiş; burada iki-üç yıl boyunca medrese açarak talebe yetiştirmiş ve fahri hocalık yapmıştır. Daha sonra Şeyh Esad'ın emri üzerine Pervari'ye dönerek hizmetlerine devam etmiştir. 1964 yılında yaklaşık yedi ay boyunca Bitlis'te hizmet vermiş; Bitlis'ten döndükten sonra Şeyh Münevver'in emriyle Pervari'deki hizmetlerine devam etmiştir. 1975 yılında ağabeyi Şeyh Müşerref'in emriyle Pervari'ye bağlı İğneli (Mexiz) Köyü'ne giderek imamlık ve talebe yetiştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. 1977 yılında kardeşi Şeyh Münevver'in vefatı üzerine

Şeyh Müşerref'in emriyle Pervari merkeze gelmiş ve 1986 yılına kadar irşat, imamlık ve müderrislik hizmetlerini sürdürmüştür. 1986 yılı itibarıyla Şeyh Müşerref'in emri doğrultusunda Şeyh Muhammed Nuri, Van bölgesinin çeşitli yerlerinde irşat, tebliğ ve tedrisat hizmetlerine başlamıştır:

1986–1987 yılları arasında Van Gürpınar'a bağlı Aşağılıç (Sükünüyüs) Köyü'nde fahri hocalık ve müderrislik yapmıştır.

1987–1989 yılları arasında Van Gürpınar'a bağlı Özlüce (Araz) Köyü'nde hizmetlerini sürdürmüştür.

1989–1992 yılları arasında Van merkeze bağlı Agarti Köyü'nde irşat ve tedrisat faaliyetlerine devam etmiştir.

1992–2010 yılları arasında Van merkeze bağlı Güveçli (Koçeri) Köyü'nde hizmetlerini yürütmüştür.

Şeyh Muhammed Nuri, irşat, tebliğ ve tedrisat faaliyetlerini yürüttüğü dönemler boyunca yüzlerce talebe yetiştirmiş ve birçok insanın hak yolu bulmasına vesile olmuştur. 2010 yılında, yirmi yılı aşkın süre hizmet verdiği Güveçli (Koçeri) Köyü'nden ayrılarak İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'daki hayatında hizmetlerini daha çok zikir, ibadet, vaaz ve İslâmî eserler telifiyle sürdürmekte; ayrıca kendisini ziyaret eden bazı kişilere günlük tedrisat faaliyetlerinde bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Nuri, Şeyh Müşerref'in mutlak halifesi olması sebebiyle birçok müridi ve seveni, tasavvufi zikir, evrâd ve uygulamalarını onun öğretileri doğrultusunda devam ettirmektedir.⁵⁴

2.7. Yetiştirdiği Talebeler

Şeyh Muhammed Nuri, ömrünü ilim ve irfana adanarak ilmin feyiz, bereket ve zenginliğini hayatına yansıtan bir şahsiyettir. Hz. Peygamber'in “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” hadisinin ışığında öğrenen, öğreten ve öğrendiklerini hayatına aktaran bir âlim olmuştur. Şeyh, ilmin değerini ve âlimlik vasfını, ömrünün her döneminde talebe yetiştirerek ve eğitim faaliyetlerinde bulunarak ortaya koymuştur.

Yetiştirdiği ve icazet verdiği kişiler şunlardır:

⁵⁴ el-Cuhûrî, a.g.e., ss. 28-29; Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

1. Şeyh Hüseyin Özcan (Oğlu)
2. Şeyh Esat Özcan (Oğlu)
3. Şeyh Hamdullah (Yeğeni)
4. Seyyid Hüseyin Berükî
5. Molla Ethem-i Xınuki
6. Molla Abdurrahman-ı Sisemî
7. Molla Abdulhamit-i Hişetî
8. Şeyh Abdurrahim Wilasî
9. Şeyh Ahmed-i Medreseî
10. Molla Ahmet Wilasî
11. Molla Abdullatif Metisî
12. Şeyh Mehmet Salih Hişetî
13. Molla Mahmud-i Xınukî
14. Molla Halid Hişetî
15. Molla Selahaddin Wilasî
16. Molla Habib
17. Mehmet Said Çukurî
18. Molla Osman Berwarî
19. Molla Abdulkerim Berwarî
20. Molla Sait Berwarî

Şeyh Muhammed Nuri, yukarıda zikredilen kişiler dışında da çok sayıda talebeye ders vermiş ve ilmî icazetler vermiştir. Bölgenin çeşitli yerlerinden insanlar, Şeyh'in ve aile büyüklerinin ilim ve marifet pınarından istifade etmek amacıyla yanlarına gelmişlerdir. Gerek ziyaret gerekse tedris faaliyetleri açısından, Şeyh'in ve ailesinin çevre halkına ve ziyaretçilere sunduğu Kur'an ve sünnet hizmetlerinin kapsamı oldukça geniştir. Şeyh ve ailesinin kapısını çalan hiç kimse, bu kapıdan mahrum bir şekilde geri dönmemiştir. Yürüttükleri hizmetler

neticesinde onlar, Pervari bölgesinin önemli manevî dinamikleri hâline gelmişlerdir.⁵⁵

2.8. Tasavvufa İntisabı

Şeyh Muhammed Nuri Pervari bölgesinde irşat hizmetlerini sürdüren köklü bir aileye mensuptur. O, tasavvufî bir hayat anlayışına sahip olan bir aile içerisinde doğup büyümüştür. Aile büyükleri; babası, ağabeyleri, dedesi ve dedelerinin dedeleri, Nakşibendî tarikatının önde gelen şeyhleri arasında yer almaktadır. Aile büyüklerinden Şeyh Esad-ı Evvel, Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin halifesi olan Şeyh Sâlih Sıpkî'nin halifelerindendir. Şeyh Abdullah Atâfî ise Şeyh Hüseyin Basretî'nin halifesidir. Şeyh Esad-ı Sâni de Şeyh Abdullah ve Şeyh Hüseyin Basretî'nin oğlu olan Şeyh Celâleddîn'in halifesidir. Şeyh Muhammed Nuri'nin anne tarafından ailesi de köklü bir tasavvufî silsileye mensuptur. Annesinin babası Seyyid Muhammed Emin, Seyyid Şeyh Fehim Arvâsî'nin oğlu ve halifesidir. Şeyh Fehim Arvâsî ise Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi olan Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Nehrî'nin halifesidir. Bu itibarla, Şeyh Muhammed Nuri'nin hem anne hem de baba tarafından tasavvufî bir geleneğe mensup olduğu ifade edilebilir.⁵⁶

Şeyh Muhammed Nuri'nin doğum öncesinden itibaren aile hayatı, doğumu ve yetişme süreci; Nakşibendî tarikatının öğretileri ve değerleriyle iç içe geçmiş tasavvufî bir çevrede şekillenmiştir. Şeyhin hayatı; Kur'an ve Sünnet'in rehberliği, Hatme-i Hâcegân, tevbe, evrâd ve zikir gibi mânevî uygulamalar ile Nakşibendî tarikatı büyüklerinin nasihat ve tavsiyeleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Aile büyüklerinden miras kalan tasavvufî anlayış, Şeyh Muhammed Nuri'nin ilim ve ahlâk temelinde şekillenen bir hayat sürmesine zemin hazırlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren aldığı manevî terbiye, ilerleyen dönemlerde üstleneceği ilmî ve tasavvufî sorumluluklara hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Babası ve hocalarından aldığı ilim ve irfan eğitimi, onun âlim, fazıl ve tasavvuf ehli bir şahsiyet olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

2.9. Tarikat icazeti ve Şeyhleri

Şeyh Muhammed Nuri, mutlak ilmî icazetini ve Tarikat-ı Nakşibendî hilafetini ağabeyi Şeyh Müşerref'ten almıştır. Şeyh Müşerref ise söz konusu icazet ve hilafeti, babası Şeyh Esad-ı Sâni (ö. 1967) ile Şeyh Mustafa Kemaleddin Erbilî'den almıştır. Şeyh Mustafa Kemaleddin Erbilî, Şeyh Ebubekir Gıyâseddin'in halifesi olup bu silsileyi ondan almıştır.

⁵⁵ Molla Osman ve Molla Cevher Kişisel iletişim, 23 Aralık 2025.

⁵⁶ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

Şeyh Ebubekir Gıyâseddin ise bu silsileyi Şeyh Osman Sirâceddin et-Tavîlî'den almıştır. Şeyh Osman Sirâceddin et-Tavîlî de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesidir.⁵⁷

Bu silsile, Nakşibendî tarikatının Hâlidî kolu içerisinde yer almakta olup Pervari bölgesindeki silsile şu şekildedir:⁵⁸

هذه سلسلة برواري

بشیخ خالد کو او شیخ جزیره	کو وندا بو دبحرا فکر حیره
بشیخ صالح سیپکی غوث کامل	طیب دردو ژانان ملحما دل
بشیخ أسعد کو او بحرك تژی بو	ژ غیر رب عالم او بری بو
دگوت دو گاف هنه بومه د ریدا	لسر دنیائی یک یک جنتدا
بشیخ عین شیخ کال محمد	ژ ارشادا اوی را قط نبو حد
بشیخ خالد کو زیپار ژی بزین بو	بوی ستیرا صبی کو شیخ حسین بو
بشیخ مه کو عبدالله کامل	ژ غیر طاعتان خالی ببو دل
بشیخ أسعد کو او غوث فی زمانی	حلیمو بحرکی علم معانی
بوان هر دو دری وی شیخ اکبر	عزیزان شیخ مشرف شیخ منور
غریب بی کسم دردم که درمان	ژبونا مشکل من حل که فرمان
بسترینه لمن عیبان إلهی	عفو که جمله فان باری گناهی
ژ بحرا ریتهی ژی سرفان دلالات	ژ مرا احسان بکه یک دو پیالان
لسر ایمانی روح بسطینه یا رب	د قبر یدا آری من به یا رب
بده دستور دوی روژا قیامة	کو مهدر که ژمرا شاه شفاعة
صلاة هم سلام هنگی جبالان	ژبو وی بن دگل اصحاب آلان

Pervarî Silsilesi

Şeyh Hâlid, o ki Cezîre'nin şeyhidir, Fikir ve mânâ denizinde kaybolandır.

Şeyh Sâlih-i Sıpk, ğavs-ı kâmil idi, dert ve kaderin tabibi, kalbin merhemiydi.

⁵⁷ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

⁵⁸ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelihi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 215

Şeyh Esat-ı Evvel, o ki dolu denizdi, Rabbu'l-âlemîn dışında her şeyden beriydi.
Söylerdi: “Bizim için yolda iki adım var, Biri dünyanın üzerine, diğeri cennete var.”
El-Aynî Şeyh Muhammed Kâl idi, İrşat yolunda yoktu hiçbir zaman bir had idi.
Şeyh Hâlid-i Zîbarî, onun yolu ki, Şeyh Hüseyin-i Basret'in yolunun halifesidir.
Bizim şeyhimiz o ki, kâmil Abdullah'tır, İbadetler dışında gönlü her şeyden boşalmıştır.
Şeyh-i Esat, o ki zamanın ğavsı idi, Hâlim, mânâ ve ilimle ilmin deniziydi.
Şeyh-i Ekber'in o iki dür ve yakutu, Azizler: Şeyh Müşerref, Şeyh Münevver idi bu.
Garip ve kimsesizim, derdime dermân, Yâ İlâhî, ferman eyle, müşküllerim hal ola ân.
Setr eyle benim için ayıpları, yâ İlâhî, Affeyle bu cümle günah yüklerini.
Delâllerin üzerinde akan bu denizden, bana da bir iki damla ihsân eyle, yâ Rab.
İman üzere ruhumu kabz eyle, yâ Rab, Kabrimde bana yardım eyle, yâ Rab.
Yâ İlâhî, destur et o kıyamet gününde, ki şefaât eylesin, şefaâtçilerin şahı ümmetinde.
Salât ve selâm, dağlar adedince, O'nun üzerine olsun ve âl ve ashâbına.

Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri'nin, Pervarî silsilesinde yer alan ve tâbi olduğu tasavvufî şahsiyetler şu şekilde sıralanabilir:

1. Mevlâna Hâlid-i Zülcenaheyn (ö.1242//1827)
2. Şeyh Hâlid-i Cezeri (ö.1255/1839)
3. Şeyh Salih-i Sipkî (ö.1269/1852)
4. Şeyh Es'ad-ı Evvel (ö.1852-1859)
5. Şeyh Muhammed-i Ayni (ö.1275/1859)
6. Şeyh Hâlid-i Zîbari (ö.1280/1863)
7. Şeyh Hüseyin-i Basretî (ö.1332/1914)
8. Şeyh Abdullah (ö.1358/1935)
9. Şeyh Es'ad-ı Sâni (ö.1387/1967)
10. Şeyh Münevver (ö. 1397/1977)

11. Şeyh Müşerref (ö.1429/2008)

12. Şeyh Muhammed Nuri (Hz.)

Bu silsile, Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolu içerisinde yer almakta olup Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den başlayarak Pervari bölgesine kadar uzanan bir irşat silsilesini temsil etmektedir. Silsilede yer alan şahıslar, ilmî ve tasavvufî yönleriyle bu geleneğin aktarılmasında önemli roller üstlenmiş ve bölgedeki tasavvufî anlayışın devamlılığına katkı sağlamışlardır.

هذه سلسله أربيل

بشخ عثمان بوى شيخ طويله سراج الدين بو من غير حيله

أبو بكر غياث الدين أربيل كو زانا بو ژبو معنای تنزير

كمال الدين حق شيخ مصطفى يه گلک تسليم ژبو امر خدايه

Erbil Silsilesi

Şeyh Osman-ı Tavîlî, şüphesiz benim için Sirâceddîn (dinin lambasıydı) idi:

Şeyh Ebû Bekir Ğıyâsuddîn-i Erbîlî, bilgili idi, Kur'ân'ın mânâlara vâkıf idi.

Kemâleddîn, (dinin kemali) Şeyh Mustafa'dır, O, Hüdâ'nın emrine her daim teslim olandır.

Şeyh Muhammed Nuri'nin ağabeyi Şeyh Müşerref'ten aldığı tarikat hilafeti, Irak'ın Erbil merkezli Nakşibendî tarikatı silsilesine dayanmaktadır. Söz konusu silsile şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Mevlânâ Şeyh Hâlid-i Zü'l-Cenâheyn el-Bağdâdî (ö. 1242/1827)
2. Şeyh Osman Sirâceddîn et-Tavîlî (ö.1283/1867)
3. Şeyh Ebû Bekir Ğıyâsuddîn el-Erbîlî (vefat tarihi yok)
4. Şeyh Mustafa Kemâleddîn (ö.1406/1986)
5. Şeyh Müşerref (ö.1429/2008)

Bu silsile, Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunun Erbil hattını temsil etmekte olup Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den başlayarak Şeyh Mustafa Kemâleddîn'e ulaşan bir irşat ve hilafet silsilesini ifade etmektedir. Şeyh Muhammed Nuri, bu silsile içerisinde yer alan tasavvufî eğitim sürecinden geçmiş ve bölgesindeki irşat faaliyetlerini bu geleneğin devamı

niteliğinde sürdürmüştür.⁵⁹

Şeyh Muhammed Nuri, bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatının büyükleri hakkında birçok beyit ve şiir kaleme almıştır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin silsilesini konu edindiği bir şiirinde, bazı eklemeler yaparak bu beyitleri Kürtçeye tercüme etmiştir. Söz konusu tercümede, Nakşibendî tarikatının Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den önceki büyüklerine de yer verilmiştir. Bu zatlar şunlardır:

1. Hz. Peygamber (s.a.v.) (ö. 11/632)
2. Hz. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/634)
3. Selmân-ı Fârisî (r.a.) (ö. 36/656)
4. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 101/720)
5. Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)
6. Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 261/875)
7. Ebû'l-Hasan el-Harakânî (ö. 425/1034)
8. Ebû Ali el-Fârmedî (ö. 477/1084)
9. Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140)
10. Şeyh Abdülhâlik Gücdüvânî (ö. 575/1179)
11. Şeyh Ârif er-Rîvegerî (ö. 606/1209)
12. Şeyh Mahmûd İncîr Fağnevî (ö. 715/1315)
13. Hâce Ali Râmitenî (ö. 721/1321)
14. Muhammed Bâbâ Semmâsî (ö. 755/1354)
15. Emîr Külâl (ö. 772/1370)
16. Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâeddin (ö. 791/1389)
17. Hoca Alâeddin Attâr (ö. 802/1399)
18. Yakûb-ı Çerhî (ö. 851/1447)

⁵⁹ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları; Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'alleg Bi-Hayri'l-Berîyye*. s. 156

19. Hoca Ahrâr-ı Velî (ö. 895/1490)
20. Muhammed Zâhid (ö. 936/1529)
21. Derviş Muhammed (ö. 970/1562)
22. Hâce Muhammed Emkenegî (ö. 1008/1599)
23. Muhammed Bâkî Billâh (ö. 1012/1603)
24. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624)
25. Muhammed Ma'sûm (ö. 1079/1668)
26. Şeyh Seyfeddîn Fârûkî (ö. 1096/1685)
27. Seyyid Nûr Muhammed Bedvânî (ö. 1135/1722)
28. Şeyh Mazhar Cân-ı Cânân (ö. 1195/1781)
29. Şeyh Abdullah Dehlevî (ö. 1240/1824)
30. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827)
31. Şeyh Müşerref (ö.1429/2008)
32. Şeyh Muhammed Nuri Özcan

Bu silsile, Nakşibendî tarikatının Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den başlayarak günümüze kadar devam eden Hâlidîyye kolunu ve Şeyh Muhammed Nuri'nin bu silsile içerisindeki yerini ortaya koymaktadır.⁶⁰

2.10. İlmi Şahsiyeti

Şeyh Muhammed Nuri, Allah'a hakkıyla kulluk etmeye çalışan, Hz. Peygamber'e bağlılığıyla tanınan ve mensubu olduğu Nakşibendî tarikatının prensiplerini hayatına aktaran bir şahsiyettir. Kur'ân'ın hükümlerini yaşamaya özen göstermiş, bu yönüyle Kur'ân'ın rehberliğini hayatında yansıtan bir âlim olmuştur. Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi ve bağlılık, sünnet-i seniyyeyi yaşama konusunda hassasiyet göstermesine vesile olmuştur. Oturuşundan kalkışına, hâl ve tavırlarından giyim ve kuşamına, sözlerinden davranışlarına kadar sünnete uygun bir hayat sürmeye gayret etmiştir. Tevazu, takva, hilim, sabır, sadakat, cömertlik, merhamet ve ilim gibi ahlaki değerleri şahsında birleştirmiştir.

⁶⁰ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'allek Bi-Hayri'l-Beriyye*. s.s 155-156

Şeyh Muhammed Nuri ve aile büyükleri, yaşadıkları dönem ve çevrede ilmî ve tasavvufî faaliyetleriyle tanınan şahsiyetler olmuştur. Pervari bölgesi, Van ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ilim ve tasavvuf geleneğinin devamında önemli roller üstlenmişlerdir. Şeyh Muhammed Nuri, toplum içerisinde bulunmayı tercih etmiş; bununla birlikte yaşayarak örnek olmayı esas alan bir anlayış benimsemiştir. İlim ve tasavvuf eğitimi hayat pratiğiyle bütünleştirerek döneminin dikkat çeken şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir. Hz. Peygamber'in, sahabe ve tâbiînin örnek hayatlarını kendisine rehber edinmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri, ilim öğrenmeye, âlimlerle beraber olmaya ve eğitim faaliyetleriyle meşgul olan talebelere önem veren bir şahsiyettir. Talebelik ve müderrislik dönemlerinde vaktini büyük ölçüde ilim tahsili ve öğretimiyle değerlendirmiştir. İrşat faaliyetleri ve imamlik görevlerini yürüttüğü yerlerde talebe yetiştirmeye özen göstermiştir. Hoca-talebe ilişkilerine önem vermiş; öğrencilerin seviyelerini dikkate alarak ders anlatmıştır. Talebelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarıyla ilgilenmiş, onlarla yakından iletişim kurmuştur. Talebeleriyle birlikte vakit geçirmiş, onların sosyal hayatlarına da iştirak ederek aralarında sevgi ve güvene dayalı bir bağ oluşturmuştur.

Şeyh Muhammed Nuri, hayatını yalnızca cami ve medrese faaliyetleriyle sınırlandırmamış; toplumla iç içe yaşamış bir mutasavvıf olarak tanınmıştır. Yaşadığı bölgelerde halkla yakın ilişkiler kurmuş, onların sevinç ve sıkıntılarına ortak olmuştur. Toplumsal meselelerle ilgilenmiş, ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde arabulucu bir rol üstlenmiştir. Ailesine, talebelerine ve çevresindeki insanlara yönelik vaaz ve nasihatleriyle huzur, kardeşlik ve dayanışma anlayışının gelişmesine katkı sağlamıştır.⁶¹

İnsanî ilişkilerinde Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü güzel ahlâk ilkelerini esas alan Şeyh Muhammed Nuri, yumuşak huyluluğu ve samimiyetiyle insanların gönlünü kazanmıştır. İnsanların sevinç ve hüznlerine ortak olmuş, çevresiyle güçlü bir iletişim kurmuştur. Sevgi ve muhabbet merkezli yaklaşımı sayesinde toplum içerisinde saygı ve sevgi görmüştür. Ehl-i beyte karşı özel bir sevgi ve hürmet beslemiştir. Kapısını insanlara açık tutmuş, ikram ve infak anlayışına önem vermiştir. Ailesini ve sevenlerini de bu konuda teşvik etmiştir. Âlimlere, yaşlılara, çocuklara ve yetimlere özel ilgi göstermiş; onlara hizmet etmeyi önemli bir görev olarak görmüştür.⁶²

⁶¹ Molla Osman ve Molla Cevher ile kişisel iletişim, 3 Ocak 2026

⁶² Molla Abdulkerim, Molla Sait kişisel iletişim, 10 Ocak 2026.

2.11. Edebi Şahsiyeti

Şeyh Muhammed Nuri, küçük yaşlardan itibaren içinde bulunduğu çevre ve aile ortamının etkisiyle klasik edebiyatın temel unsurlarını öğrenmiştir. Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe dillerine hâkim olan Şeyh Muhammed Nuri, bu dillerin edebî zenginliklerinden faydalanarak şiirler kaleme alan ve eserler telif eden bir âlim ve edebiyatçıdır. İlim alanında bir âlim, dinî hizmet sahasında ise imam, hatip ve vaiz olarak faaliyet göstermiştir. Aldığı eğitim sayesinde öğrendiği dillerin imkânlarını kullanarak Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe şiirler yazmış, çeşitli eserler telif etmiş ve bazı tercüme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Şeyh Muhammed Nuri, edebî, dinî ve sosyal konuları ele alırken çoğunlukla beyit, şiir ve mektup türlerinden yararlanmıştır. Kaleme aldığı şiir ve eserlerinde sade, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmış; kendine özgü anlatım tarzıyla düşüncelerini ifade etmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri'nin yaşadığı çevre ve dönem, onun edebî kişiliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun şairlik yönünün gelişmesinde, ailesinden aldığı edebî mirasın yanı sıra ilim tahsili ve tasavvufî çevrenin de etkisi bulunmaktadır. Aile büyüklerinin şiir, beyit, mersiye, gazel, rubai ve farklı nazım türleriyle ilgilenmeleri, onun edebî zevkinin oluşmasına katkı sağlayan unsurlardan biridir.

Şeyh Muhammed Nuri'nin edebî gelişiminde; küçük yaşlarda başladığı ilim tahsili, duygu ve düşüncelerini ifade etme kabiliyeti, gözlemlediği tabiat, karşılaştığı dinî, sosyal ve kültürel olaylar, gerçekleştirdiği seyahatler ve mensubu olduğu Nakşibendî tarikatının anlayışı etkili olmuştur. Bu unsurlar, onun şiir dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Şeyh Muhammed Nuri, küçük yaşlardan itibaren farklı dillerde şiirler okumuş; ailesi ve hocalarının rehberliğinde şiir yazma kabiliyetini geliştirmiştir. Hayatı boyunca çeşitli divanları ve edebî eserleri incelemiş, Arap dili ve belagatına dair bilgisini şiirlerine yansıtmıştır. Yazdığı eserlerde dil özelliklerine, anlatım biçimlerine ve edebî unsurlara dikkat ettiği görülmektedir.

Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinde Arap dili ve belagatının meânî, beyân ve bedî alanlarına ait çeşitli sanatlara yer verdiği görülmektedir. İstifham, nida, teşbih, tıbak, cinas, tenasüp, tekrar, hüsn-i ta'lîl, istiare, telmih, mukabele ve mahlas gibi edebî sanatları kullanması, onun belagat alanındaki bilgisini ortaya koymaktadır. Ayrıca beyitlerin düzenine, vezin ve aruz ölçülerine dikkat ederek şiirlerinde ahenk ve ritmi korumaya çalışmıştır.⁶³

⁶³ Şeyh Hüseyin Özcan ve Doç. Dr. Esat Özcan Kişisel iletişim, 3 Ocak 2026.

2.12. Tasavvufi Şahsiyeti

Tasavvufi düşünce ve anlayış, Hz. Peygamber'in Cibrîl hadisinde geçen ihsân kavramı etrafında şekillenen bir ilim alanıdır. Tasavvuf ilmi, klasik İslâmî ilimler tasnifinde yer alan disiplinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) göre tasavvuf; dünya nimetlerine karşı ölçülü olma, gönlü Allah'a bağlama, ihlâs sahibi olma, mâsivâdan uzak durma ve Allah'ı zikretme gibi anlamları kapsamaktadır. Muhammed b. Vâsîa'ya göre ise tasavvuf; kanaatkâr olma, tevazu ve huşû sahibi bulunma, nefsi terbiye etme anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf kavramı, farklı dönemlerde yaşayan mutasavvıflar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmış ve yorumlanmıştır.⁶⁴

Şeyh Muhammed Nuri, Nakşibendî tarikatına mensup bir mutasavvıf olduğundan, tasavvufi anlayışı bu tarikatın temel prensipleri çerçevesinde şekillenmiştir. Mensubu olduğu ve temsil ettiği tarikat anlayışı doğrultusunda tasavvufi hayatını Kur'an-ı Kerîm'in hükümleri ve sünnet-i seniyye esasları üzerine inşa etmiştir. Pervari bölgesinin tanınmış mutasavvıflarından biri olan Şeyh Muhammed Nuri'nin tasavvuf anlayışında Kur'an ve sünnet merkezli bir hayat tarzı ön plana çıkmaktadır. Onu tanıyanların aktarımlarına göre, hayatının temel özelliklerinden biri Kur'an'ın ilkelerini yaşamına yansıtma çabasıdır. Tasavvufi terbiyesi, ailesi içerisinde başlamış; babası ve ağabeylerinin rehberliğinde şekillenmiştir. Küçük yaşlardan itibaren zikir, Hatme-i Hâcegân ve tasavvufi eğitim süreçlerine katılmıştır.

Şeyh Muhammed Nuri, sünnet-i seniyyeye ve tasavvuf adabına bağlı bir hayat sürmeye özen göstermiştir. Tevazu, hilim, sevgi, muhabbet, vefa, cömertlik ve sabır gibi ahlâkî erdemleri yaşamında öne çıkarmıştır. Takva ve zühd anlayışı doğrultusunda dünya nimetlerine aşırı bağılıktan uzak durmuş; makam, mevki, şöhret, kibir ve riya gibi olumsuz ahlâkî özelliklerden sakınmaya çalışmıştır. Yürüttüğü hizmetlerde karşılık beklentisinden ziyade Allah'ın rızasını gözetmeyi esas almıştır. Uzun yıllar boyunca imamlık ve irşat faaliyetlerini sürdürmüş; tasavvuf büyükleri, seyyidler ve salih kimselerle ilişkiler kurarak onların sohbetlerinden istifade etmiştir. Ayrıca sohbetlerinde Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve büyüklerin hayatlarından örnekler aktararak insanlara dinî ve ahlâkî tavsiyelerde bulunmuştur.

Şeyh Muhammed Nuri, tasavvufî eğitimde kalbin arındırılması, nefsin terbiye edilmesi

⁶⁴ Kara, M. (2010). Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, ss. 527–536.

ve kötü ahlâkî özelliklerden uzaklaşılması hususlarına önem vermiştir. Zikir ve evrâd uygulamalarına değer vermiş, Hz. Peygamber'den ve tasavvuf büyüklerinden nakledilen zikirleri yerine getirmiş ve çevresindekilere de tavsiye etmiştir. Dünya hayatını geçici bir imtihan alanı olarak değerlendirmiş; vaktini ilim, ibadet, namaz, Kur'an okuma ve zikir gibi faaliyetlerle geçirmeye gayret etmiştir. İstiğfar ve tövbeyi hayatının önemli unsurlarından biri kabul etmiş ve bu hususların önemini insanlara aktarmıştır.

Şeyh Muhammed Nuri, dünya malına aşırı bağılıktan uzak durmuş ve asıl değerini Allah katında karşılığı bulunan salih amellerde olduğuna inanmıştır. Sahip olunan nimetlere şükretmeyi bereketin kaynağı olarak görmüştür. Tasavvuf geleneğinde yer alan “من خدم خُدم” hizmet eden hizmet görür anlayışını benimseyerek ailesine, âlimlere, seyyidlere, yaşlılara, çocuklara, talebelere ve ihtiyaç sahiplerine hizmet etmeye önem vermiştir. Hayatını ihlâs anlayışı üzerine bina etmiş ve faaliyetlerini bu doğrultuda sürdürmüştür.

Mutasavvıf ve âlim kimliğiyle tanınan Şeyh Muhammed Nuri, bulunduğu çevrelerde dinî rehberlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Medrese faaliyetleri aracılığıyla talebelerin ilmî ve ahlâkî yönden yetişmesine katkı sağlamıştır. Peygamber sünnetini esas alan bir anlayışla âlim ve fazıl kişiler yetiştirmeye gayret etmiştir. Tarikat şeyhi olması sebebiyle tasavvufî kavramları eserlerinde ve sohbetlerinde işlemiş, bunların anlaşılması ve uygulanmasına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Kitaplarında ve şiirlerinde birçok tasavvufî kavrama yer verilmiştir. Nakşibendî tarikatının mürid ve mensuplarına yönelik irşat faaliyetleriyle onların manevî eğitim süreçlerine katkı sağlamıştır.⁶⁵

2.13. Mektupları ve Muhtevası

Şeyh Muhammed Nuri, yaşadığı dönemin en önemli ve en yaygın iletişim araçlarından biri olan mektuplaşma yoluyla çevresiyle irtibat kurmuştur. Tahsil hayatında yazı yazmayı öğrendikten sonra ömrü boyunca sayısız mektup kaleme almıştır. Bu mektuplar zaman içerisinde farklı kişilere gönderilmiştir. Şeyh, aile fertlerine, hocalarına, şeyhlerine, dostlarına, talebelerine, müritlerine ve diğer kişilere manzum veya mensur üslupta, bazen de her iki üslubun karışımıyla mektuplar göndermiştir.

Mektuplar; konu, yazılış amacı, zaman ve mekân bakımından çeşitlilik göstermektedir. Anlaşılır, sade ve belîğ bir üslupla kaleme alınan bu mektupların dili ağırlıklı olarak Arapça ve Kürtçedir. Şeyh Muhammed Nuri'nin, mektuplarında muhatabın konumuna

⁶⁵ Doç. Dr. Esat Özcan kişisel iletişim, 31 Ocak 2026.

ve niteliğine göre farklı üslup ve ifade biçimleri kullandığı görülmektedir. Mektuplarda çoğunlukla öğüt ve ibret verici nasihatlere yer verilmiş; takvâ, İslâmî ve ahlâkî değerlere riayet edilmesi hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Şeyh, mektuplarında en önemli gayenin ahiret saadetini kazanmak olduğunu vurgulamış; ahireti dünyaya feda etmenin büyük bir bedbahtlık olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak Şeyh Muhammed Nuri'nin mektupları; dinî irşad, ilmî rehberlik, ahlâkî eğitim ve tasavvufî terbiyeyi bir arada barındıran önemli metinlerdir. Samimi, sade ve etkileyici üslubuyla kaleme alınan bu yazılar, müellifin ilmî birikimini, tasavvuf anlayışını ve insan yetiştirme metodunu ortaya koymakta; aynı zamanda onun çevresiyle kurduğu güçlü iletişimin en önemli yazılı belgeleri arasında yer almaktadır.⁶⁶

2.14. Eserleri

Şeyh Muhammed Nuri, ilmî ve tasavvufî sahalarda çok sayıda eser telif etmiş, ayrıca bazı klasik eserlere şerh ve haşiye mahiyetinde çalışmalar kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı yayımlanmış olup bir kısmı ise yazma hâlinde muhafaza edilmektedir. Eserlerinde dini ilimlerin birçok alanına dair konulara yer vermiştir. Aşağıda, Şeyh Muhammed Nuri'nin telif ve şerh mahiyetindeki eserleri ile bunların muhtevasına dair kısa bilgiler sunulacaktır.

2.14.1. Diwan

Şeyh Muhammed Nuri'nin en önemli ve en tanınmış eseri, şiirlerinin toplandığı divanıdır. Divanda yer alan şiirler, Şeyh'in hâkim olduğu dört dilin zenginliklerinden yararlanılarak kaleme alınmıştır. Divan; Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe manzum eserlerden oluşmaktadır. İki bölümden meydana gelen divanın ilk kısmı, Şeyh Muhammed Nuri'nin ağabeyi Şeyh Münevver'e ait manzumelerin bir araya getirildiği bölümdür. Şeyh Münevver'in şiirlerinin yer aldığı bu kısma Celâ'ü'l-Keder fî Nefâ'isi'l-Üstâd eş-Şeyh Münevver adı verilmiştir. Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinin toplandığı bölüm ise Nesîmü't-Tûr min Kelimâti'l-Üstâd eş-Şeyh Muhammed Nûr adını taşımaktadır.

Şeyh Muhammed Nuri Özcan, hayatının büyük bir bölümünü edebiyat ve şiirle iç içe geçirmiştir. Küçük yaşlarda başlayan şiir yazma sevgisi, zamanla birçok farklı konuda manzum eserler kaleme almasına vesile olmuştur. Şiirlerinin büyük bir kısmı bu divanda toplanmıştır. Bunun yanında birçok beyit ve manzumesi Keşkül, İstiğâse ve benzeri eserlerde de yer almaktadır. Ayrıca henüz kitap hâline getirilmemiş çok sayıda manzume de Şeyh'in

⁶⁶ Şeyh Hüseyin Özcan Kişisel iletişim, 31 Ocak 2026.

ailesi tarafından muhafaza edilmektedir. Şeyh Muhammed Nuri'nin divanı, bazı molla ve talebeleri tarafından Arap hat sanatıyla istinsah edilmiş ve matbaa yoluyla çoğaltılmıştır. Divanda birden fazla hat çeşidi kullanılmıştır. Divan toplam 426 sayfadan oluşmaktadır. Divana verilen Nesîmü't-Tûr adı, Tûr-i Sînâ Dağı'nda medfun bulunan dedesinden esinlenilerek verilmiştir. Şeyh Muhammed Nuri'nin divanı, yeğeni Şeyh Muhammed Nazım tarafından yayımlanmış olup divanın isimlendirilmesi de onun tarafından yapılmıştır. Divandaki şiirler dört dilde kaleme alınmış olup mersiye, gazel, kaside, mesnevi, murabba, muhammes ve beyit gibi nazım şekillerini ihtiva etmektedir. Divanda kullanılan vezinler farklılık göstermektedir. Şiirler konu bakımından da oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bunlar arasında münâcât, methiye, salavat, nasihat, tebrik, taziye, ahlâk, Hz. Peygamber sevgisi ile tasavvufî duygu ve düşünceler gibi birçok konu yer almaktadır. Divanın büyük bir kısmı Arapça ve Kürtçe şiirlerden oluşmaktadır. Manzumelerin birçok yerinde edebî sanatlar ile dillerin ifade zenginliği açıkça görülmektedir. Mevcut divan nüshasında 16 Arapça, 19 Kürtçe ve 3 Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış manzum eser bulunmaktadır.

Şeyh Muhammed Nuri'nin divanında Şeceretü'n-Neşâ'ih adlı nasihatlerle zenginleştirilmiş bir risale de yer almaktadır. Kürtçe kaleme alınan bu risale sekiz bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şu şekildedir:

1. Mukaddime
2. Takva Faslı
3. Edep, Terbiye ve Haya Faslı
4. Hoca Faslı
5. İlim ve Talebelik Faslı
6. Dost ve Arkadaş İlişkisi Faslı
7. Cami Adabı Faslı
8. Hatime

Sekiz bölümden oluşan bu risalede, her bölüm altında ele alınan konular nasihat ve öğütler çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

2.14.2. Keşkûl

Keşkûl Farsça bir kelime olup “dilenci”, “dilenci çantası”, “torba” veya “dağarcık”

gibi anlamlara gelmektedir. Şeyh Muhammed Nuri, muhtemelen Bahaeddin el-Amili'nin (ö. 1031/1622) güzel söz, şiir, nükte ve fıkraları derleyerek oluşturduğu Keşkül eserinden esinlenerek çalışmasına bu adı vermiştir.⁶⁷ Şeyh Muhammed Nuri, eserini talebelerin not defteri olarak kullanmaları amacıyla kaleme aldığını söylemiştir. Nitekim dibace bölümünde eserini şöyle açıklamaktadır: Bu eser, kaside, şiir ve güzel sözlerin toplandığı; harika ve hayret verici şeylerin anlatıldığı, birçok farklı bilginin yer aldığı zengin bir eserdir. Şeyh, kitabı okuyan ve yanında bulunduran kişilere dua etmiş ve kitap içerisinde yer alan faydalı bilgilerin okunması neticesinde bağışlanmaya vesile olmasını niyaz etmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri, ömrünün çoğunu edebi eserlerin okunmasıyla geçirmiştir. Keşkül adlı eserini de talebelik hayatından başlayarak okuduğu ve dinlediği eserlerde yer alan, beğenip hoşuna giden bölümleri kaleme alarak bir not defteri biçiminde oluşturmuştur. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere içeriğinde belirli bir düzen söz konusu değildir. Eser ağırlıklı olarak manzum metinlerden oluşmakta ve bazı bölümlerinde nesir tarzı metinlere de yer vermiştir. Eser Arapça olarak kaleme alınmış, bazı bölümlerde Arapça dışında farklı dillerde kaside, beyit ve manzumeler de yer almaktadır. Keşkül, 2019 yılında Blue Matbaasında basılmıştır.

Şeyh Muhammed Nuri'nin bu eseri konu zenginliğiyle dikkat çekmektedir. Eserde; Kur'an ayetleri, hadisler, Arap dili ve belagat konularına dair bilgiler, insanı tefekküre sevk eden seçme beyit ve şiirler, fıkra, ilginç kıssa ve hikâyeler, tanınmış kişilerin ve hükümdarların hikmetli sözleri, gazel, mersiye, naat, vasiyet, mektup, veciz ve atasözleri, tasavvufi konular ve tasavvuf büyüklerine dair bilgiler, Mütenebbi, Fekai Tayran Melai Ciziri başta olmak üzere bazı şairlere ilişkin bilgiler, ahlak, tevhit ve ilahiyata dair açıklamalar, bazı alimlerin vefatlarına dair bilgiler ve rüyalar gibi çok sayıda konuya yer verilmiştir. Eserde yer alan şiir ve beyitlerin birçoğunun, abisi ve aile büyüklerine ait olduğu da görülmektedir. Kitabın sonunda, eserle ilgili vasiyetini kaleme alan Şeyh, eserin birçok yerinde de okuyucularına çeşitli nasihatlerde bulunmuştur.

2.14.3. İstigâsât

Sıkıntı ve musibetlerden kurtulmak için Hz. Peygamber'e, velilere, gavlara, kutuplara ve diğer seçkin şahsiyetlerin ruhaniyetlerinden yardım istemek anlamına gelen istiğâse, tasavvufî bir terim olarak "peygamber ve velilere sığınıp herhangi bir dileğin gerçekleşmesi

⁶⁷ Elmalî, H. (2022). El-keşkül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, ss. 324–325.

için onlardan yardım dilemek” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁸

İstiğâse adlı eserde tasavvuf büyükleri ve Nakşibendîliğe ilişkin konular ele alınmaktadır. Arapça ve Kürtçenin birlikte kullanıldığı bir üslupla kaleme alınan eser, 192 sayfadan oluşmakta, 2016 yılında basılmıştır. Şeyh Muhammed Nuri, İstiğâse adlı eserinde ilk olarak, Hz. Peygamber’in doğumu münasebetiyle kaleme aldığı ve *Zübdetü’l-Mevâlîd* “Mevlitlerin Kaymağı” adını verdiği Mevlid-i Nebî çalışmasına yer vermektedir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere, bu bölümde Şeyh Muhammed Nuri ile iki ağabeyinin Hz. Peygamber’e yönelik kaleme aldıkları şiirlere yer verilmektedir. Ayrıca müellif, yaşadığı bölgede müderrisler ve talebeler tarafından yaygın olarak okunan birçok şiir ve münâcâttan istifade ederek bunları eserine dâhil etmiştir.

İstiğâse eseri, zengin bir dua muhtevasına sahip olması sebebiyle aynı zamanda bir dua kitabı olarak da tanımlanabilir. Eser içerisinde Şeyh Abdülkâdir Geylânî’ye ait Salâtü’l-Kübrâ duası, Salâtü’t-Tesbîh, Telkin, Zeynî Dehlân’a ait Hatim Duası, Hz. Peygamber’in Hz. Ali ve Hz. Fâtıma (r.a.) evlilik öncesi hutbesi, İbn Mesud’un çeşitli dilek ve isteklerden önce okuduğu dua, yemek ve hastaya okunacak dualar ile İbrahimiyye Salavâtı gibi dualar yer almaktadır. Şeyh, eserine sabah ve akşam okunabilecek yakarışları da ekleyerek farklı ihtiyaçlara cevap verecek bir içerik oluşturmuştur. Eser, insanların kolayca anlayıp kavrayabileceği bir düzeyde yazılmıştır. Kitabın son sayfalarında ise vasiyetnameler bulunmaktadır. Bu vasiyetnameler, Şeyh Müşerref ve Molla Bedreddin et-Tilovî tarafından kaleme alınmıştır. Arapça kaleme alınan bu vasiyetnamelerde, insanlara rehberlik edecek nitelikte ahiret hayatına hazırlanmaya yönelik tavsiye ve öğütlere yer verilmektedir.⁶⁹

2.14.4. Nehcü’l-Enâm et-Türkî

Şeyh Muhammed Nuri’nin kaleme aldığı eserlerden biri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ilmî yönüyle ün salmış Allâme Molla Halil es-Siirtî’ye ait, Ehl-i Sünnet akidesini anlatan Nehcü’l-Enâm adlı Kürtçe manzum eserin Türkçe manzum tercümesidir. Risalenin daha önce Türkçe manzum bir tercümesi bulunmadığından, eser ağabeyi Şeyh Müşerref’in emri ve arzusu doğrultusunda hicrî 1409 (m. 1989) yılında kaleme alınmıştır.⁷⁰

Nehcü’l-Enâm, Molla Halil’in en meşhur eserlerinden biridir. Muhteva bakımından

⁶⁸ İstiğâse. (2025). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, internet erişimi <https://islamansiklopedisi.org.tr/istigase>.

⁶⁹ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstiğâsât: El-Mecmû’atü’n-Nûriyye Fimâ Yete’allek Bi-Hayri’l-Berîyye*. s.s 1-192

⁷⁰ Xunûkî, M. N. (2016). *Nehcü’l-enâm et-türkî*. y.y., s. 45.

oldukça zengin bir konu çeşitliliğine sahiptir. Eser, toplam 22 bölüm ve 271 beyitten oluşmaktadır. İlk bölüm, farz-ı aynın hükmü ile başlamakta; son bölüm ise namazın önemi ve faziletiyle sona ermektedir.⁷¹ Eser, Şark medreselerinde Kur'ân öğreniminden sonra talebelerin Ehl-i Sünnet itikadını öğrenmeleri amacıyla, alet ilimlerine ait eserlerden önce ders kitabı olarak okutulmaktadır. Eser, birçok âlim tarafından şerh edilmiş ve farklı dillere çevrilmiştir. Risale, Ehl-i Sünnet akidesini kapsamlı ve etkili bir şekilde ele aldığından, birçok âlim tarafından okunması tavsiye edilmiştir. Şeyh Müşerref, esere dair değerlendirmesinde şu ifadelerle yer vermektedir:

نهج الانام فاعلمو هو الصراط المستقيم

فمن يريد جنة فانهج منهاج قومه

Nehcül Enamı öğreniniz. O ki dosdoğru yoldur

Her kim ki cenneti ister? Nehcül Enam o kavmin müfredatıdır.

2.14.5. Azâ'imü'l-Hayrât fî Fadâ'ili't-Tâ'ât

Şeyh Muhammed Nuri ömrünü insanların hak yolunda ilerlemeleri için sarf etmiştir. O, irşat ve vaazlarının yanı sıra, insanların ihtiyaç duyduğu konulara dair eserler de telif etmiştir. İnsanların kolaylıkla yerine getirebilecekleri ibadetlere ve faziletli amellere dair bilgileri, Kur'ân ayetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri ve büyüklerin hikmetli sözlerinden derleyerek *Azâ'imü'l-hayrât fî fadâ'ili't-tâ'ât* adını verdiği eserini kaleme almıştır. Eser, vaaz ve nasihat tarzında olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Şeyh Muhammed Nuri'nin *Azâ'imü'l-hayrât fî fadâ'ili't-tâ'ât* adlı eseri, aile bireyleri arasında kolaylıkla okunup uygulanabilecek nitelikte bir nasihat kitabıdır. Eserde, Kur'an ayetleri, hadisler ve büyüklerin hikmetli sözleri doğrultusunda bireylerin hayatlarını anlamlı kılmalarına rehberlik edecek hususlar ele alınmıştır. Ayrıca ayet ve hadislerin ihtiva ettiği derin manaları ortaya koyan açıklamalara yer verilmiştir. Eser, 2016 yılında kaleme alınmıştır. Arap harfleriyle yazılan eser 108 sayfadan oluşmaktadır. Eserde yer alan ayet ve hadislerin Kürtçe tercümeleleri de verilmiş olup metinler Arapça ve Kürtçenin birlikte kullanıldığı bir üslupla yazılmıştır. Eserin ilk bölümünde, İslam dininin fazilet ve kemalinden; Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet'in anlam zenginliğinden; istiğfarın ve duanın ehemmiyetinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde, Hz. Muhammed'in hayatı boyunca günlük yaşamında dile

⁷¹ Xunûkî, M. N. (2016). *Nehcü'l-enâm et-türkî*. y.y., s. 1-44

getirdiği dualar ele alınmaktadır. Bu bölümde, Hz. Peygamber'in yemek, elbise, evden çıkma, cami ve çarşıya girme, bir işe başlama, gam ve kederin giderilmesi, cin ve nazardan korunma gibi durumlarda okuduğu dualara yer verilmektedir. Ayrıca eserde, bazı Kur'an ayetlerinin faziletleri, salavât-ı şerifelerin önemi ile namazın önemine ve faziletine de geniş yer verilmiştir.⁷²

2.14.6. Mevlid-i Nebi

Şeyh Muhammed Nuri'nin birçok eserinin yanında, Hz. Peygamber'e duyduğu derin muhabbet ve sevginin bir tezahürü olarak kaleme aldığı, Hz. Muhammed'in hayatını şiirsel bir üslupla Kürtçe olarak anlattığı bir Mevlidi bulunmaktadır. "Mevlid" kelimesi Arapça kökenli olup ولىد filinden türemiştir. Terim olarak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumu, hayatı, risaleti, mucizeleri, miracı ve hicreti gibi konuları ele alan eserleri ifade eder. Günümüzde hemen her dilde, Hz. Peygamber'e duyulan sevginin bir tezahürü olarak kaleme alınmış mevlidler bulunmaktadır. Kürt tarihi ve edebiyatı açısından bakıldığında ise ilk Kürtçe Mevlid, Mele Hüseyne Bateî tarafından kaleme alınmıştır. Şark medreselerinde görev yapan birçok müderris ve mutasavvıf da Kürtçe mevlidler telif etmiştir.⁷³

Şeyh Muhammed Nuri, Kürtçe olarak kaleme aldığı eserinin dibâce bölümünde mevlidine زبدة المواليد "Mevlitlerin Kaymağı" adını vermiştir. Mevlid, toplam sekiz bölümden oluşmakta olup مبحث قراءة bölümüyle başlamakta, خاتمة، دعاء bölümüyle sona ermektedir. Eser, 178 beyitten oluşmakta olup 2016 yılında Arap harfleriyle yazıya geçirilmiştir. Mevlid, mesnevi tarzında kaleme alınmış edebî bir eserdir.⁷⁴

2.14.7. Ümmete Hizmet Risalesi

İslam dinine hizmet noktasında en mühim unsur ilim ve ameldir. Bu sebeple ilk vazife, Ehl-i Sünnet itikadına uygun bir şekilde ilmi öğrenmek, ardından da onun gereğiyle amel etmektir. Şeyh Muhammed Nuri'nin ümmet için kaleme aldığı bu eser, akide konularını ele alan ve Osmanlıca olarak yazılmış bir eserdir. Nesir üslubuyla kaleme alınan eser, 336 sayfadan oluşmaktadır. Eserin içeriğinde Hz. Muhammed'in hayatı, dört halifenin menkıbeleri ve İslam akidesine dair temel meseleler yer almaktadır. Şeyh, Nakşibendî tarikatının halifesi olması dolayısıyla eserinde pek çok tasavvufi konu ve terime de yer

⁷² Xunûkî, M. N. (2016). *Azâ'imü'l-hayrât fî fadâ'ili't-tâ'ât*. y.y. B.y. s. 1–108.

⁷³ Yanmış, M. (2012). Diyarbakır'da mevlid geleneği ve bazı iller ile karşılaştırmalı bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 116–119.

⁷⁴ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'allek Bi-Hayri'l-Berîyye* ss. 5-34

vermiştir. Eser, Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri ışığında kaleme alınmıştır.

2.14.8. Bostanü'l-Ârifin

Şeyh Muhammed Nuri, hayatının her döneminde ilmî ve tasavvufî kişiliğe sahip kimselerle bir arada bulunmayı, onların yanında ilim tahsil etmeyi, kaleme aldıkları eserleri okumayı ve menkıbelerini dinlemeyi seven; onların hayatlarını kendisine rehber edinen ve onlara derin bir muhabbet besleyen bir Allah dostudur. Bu itibarla, Bostanü'l-Ârifin adlı kıymetli bir eser telif etmiştir. Eser Arapça olarak kaleme alınmış olup el yazması hâlinde aile mirası olarak muhafaza edilmektedir. Günümüzde eserin neşri ve basımı için çalışmalar devam etmektedir. Müellif, eserinde dedesi Şeyh Abdullah el-Atâfî ile büyük dedesi Şeyh Esad-ı Evvel'in hayatlarını ele alarak onların ilmî ve tasavvufî yönlerinden kesitler sunmuştur. Ayrıca babası Şeyh Esad-ı Sâni ile ağabeyleri Şeyh Müşerref ve Şeyh Münevver tarafından kendisine gönderilen veya kendisinin onlara yazdığı kıymetli mektupları da eserinde kayıt altına almıştır. Şeyh Muhammed Nuri, mektuplardan önce ilgili âlimlerin hayatlarına dair bilgiler vererek onların ilmî derinlikleri, ahlâkî meziyetleri ve tasavvufî şahsiyetleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁵

2.14.9. Nezmü'd-Derârî fî Mehâsini Berwârî

Şeyh Muhammed Nuri'nin bu eseri hakkında mevcut bilgiler oldukça sınırlıdır. Müellif, söz konusu eserinde Siirt'in Pervari ilçesine bağlı köylerde yaşamış veya hâlen yaşamakta olan âlim ve fazilet sahibi şahsiyetler hakkında bilgi vermektedir. Eserin içeriği, her bölümün başında ele alınan köyün tanıtımıyla başlamaktadır. Bu bölümlerde köyün tarihî geçmişi, ahalinin etnik yapısı, coğrafi konumu ve ayırt edici özellikleri hakkında açıklamalara yer verilmektedir. Ardından, o köyde yaşamış veya yaşamakta olan âlim ve şeyhler hakkında bilgiler sunulmakta; bu şahsiyetlerin menkıbeleri, ilmî ve tasavvufî yönleri anlatılmaktadır. Eser henüz tamamlanmamış ve basılmamıştır. Eserin orijinal nüshası, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı'nda görev yapan Doç. Dr. Esat Özcan'ın özel arşivinde bulunmaktadır.⁷⁶

2.14.10. Şemsi İman Tercüme

Şeyh Muhammed Nuri, İmam Yâfî Hazretleri'nin hayatı ve eserleriyle yakından

⁷⁵ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

⁷⁶ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

ilgilenmiş; onun öğreti ve eserlerini hayatına aktararak uygulamıştır. İmam Yâfi'nin kaleme aldığı bazı eserleri tercüme etmiştir. Bu kapsamda, İmam Yâfi'ye ait Arapça Kasîdetü Şemsi'l-İmân fî Tevhîdi'r-Rahmân ve 'Akîdeti Ehli'l-Hak ve'l-İtkân ve't-Teşvîk ile'l-Cinân adlı uzun kasideyi yine manzum olarak Kürtçeye tercüme etmiştir. Söz konusu tercüme, Şeyh'in İstiğâse adlı eseri içerisinde 135–154. sayfalar arasında yer almaktadır.

2.15. Diğer Eserleri

Yukarıda zikredilen eserler Şeyh'in basılı ve çoğaltma nüshaları olan eserlerdir. Zikredilen eserler dışında da şeyhin basılı olmayan şeyhin kitaplığında yer alan halen yazma aşamasında olan birçok eser mevcuttur onlardan bazıları şu şekildedir:

1. Sebîlü'n-Necât fî Edâ'i Hukukî'l-Emvât (سَبِيلُ النَّجَاةِ فِي آدَاءِ حُقُوقِ الْأَمْوَاتِ)
2. Necâtü'l-Mü'minîn (نَجَاةُ الْمُؤْمِنِينَ)
3. Ta'limü'z-Zâkire li-Ahvâli'd-Dünyâ ve'l-Âhire (تَعْلِيمُ الذَّاكِرَةِ لِأَحْوَالِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ)
4. Dîvânâ Biçûkân (دِيْوَانَا بِجُوكَانَ)
5. Mecmai's-Salâvât 'alâ Seyyidi's-Sâdât (مَجْمَعُ الصَّلَوَاتِ عَلَى سَيِّدِ السَّادَاتِ)
6. Terâcimü's-Sâdât Ashâbi Siyeği's-Salâvât (تَرَاجِمُ السَّادَاتِ أَصْحَابِ صِيغَةِ الصَّلَوَاتِ)
7. Reşehâtâ Biçûkân we Cuwânân (رَشَحَاتَا بِجُوكَانَ وَجُوانَانِ)
8. Büstânü'l- Aşîkîn (بُسْتَانُ الْعَاشِقِينَ)
9. Ehsenü'z-Züberced fî Şerhi Kitâba Hâcî Ahmed (أَحْسَنُ الزُّبَرْجِدِ فِي شَرْحِ كِتَابِ حَاجِي (أَحْمَدُ)
10. Kitâbü't-Tasavvuf ve'l-İstikâme fî Ebyâti Ma'rifetnâme (كِتَابُ التَّصَوُّفِ وَالْإِسْتِقَامَةِ فِي أَبْيَاتِ مَعْرِفَتِنَامَةِ)
11. Tercümetü Kitâbi Şevâhidü'n-Nübüvve li-Mevlânâ Câmi (تَرْجَمَةُ كِتَابِ شَوَاهِدِ النَّبُوَّةِ لِمَوْلَانَا جَامِي)⁷⁷

2.16. Şeyh Muhammed Nuri'yi etkileyen Şahsiyetler

Şeyh Muhammed Nuri'nin divanı ve şiirleri incelendiğinde, eserlerini ailesinden miras kalan bir edebî gelenek doğrultusunda şekillendirdiği görülmektedir. Küçüklüğünden itibaren aile büyüklerinin hem şair olmaları hem de şiire olan ilgileri, Şeyh Muhammed Nuri'nin

⁷⁷ Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.

Kürtçe, Arapça ve Farsça dillerinde kaleme alınan edebî eserlerden etkilenmesine zemin hazırlamıştır. Şeyh, tasavvufî ve şair kimliğini özellikle babası Şeyh Esad ile ağabeyleri Şeyh Müşerref ve Şeyh Münevver'in etkisiyle geliştirmiştir. Bunun yanı sıra, Şeyh Ahmed-i Hânî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran ve mensubu bulunduğu Nakşibendî Tarikatı'nın büyüklerinden aldığı etkiler, onun şiir yazma kabiliyetinin olgunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

2.17. Şiirlerindeki Mahlaslar

Edebiyat dünyasında şiir kaleme alan şairler, mizaçlarına, tabiatlarına ve edebî zevklerine uygun mahlaslar seçerek yazdıkları şiirlerin kendilerine ait olduğunu belirtmek amacıyla bunları kullanmışlardır.⁷⁸ Mahlas, müstear, tapşırma veya kalem adı gibi adlarla anılan bu isimler, genellikle şiirlerin son beyitlerinde yer almaktadır.⁷⁹

Şeyh Muhammed Nuri de zengin edebî kişiliğinin bir yansıması olarak bu geleneği sürdürmüş ve kullandığı mahlaslarla edebî şahsiyetini ortaya koymuştur. Şeyh Muhammed Nuri'nin Arapça ve Kürtçe şiirlerinde kullandığı mahlaslar şu şekildedir:

Nuri

يَرْجُوكَ نُورِي بِالسَّلَامَةِ هَاتِفًا مِنْ جُودِ كَفِّكَ يَا قَرِيبَ الْمُطْلَبِ

*Nuri, emniyet ve selâmet dileyerek sana niyazda bulunuyor; ey ihsanı bol ve kullarının dileklerine en yakın olan!*⁸⁰

نوری پر غم نداء پر دکت هفی و رجاء

*Nuri, gam ve keder içinde nida eder; ümit ve reca ile Allah'a yönelir.*⁸¹

مرحمتنه بن گونریم سن نوریه باق گلنجه اولوم

Ey İlâhî! Nuri senin merhametine sığındı; ölüm vakti geldiğinde ona nazar eyle.

نوری توبه ایت ده ذکره دایان هیچ دینلمه سن نه درس دنیا

*Nuri, tövbe et ve zikre sarıl; dünyanın söylediklerine kulak verme.*⁸²

وَنُورِي تَرَاهُ هَالِكًا فِي مَطَالِمٍ فَهَلْ مِنْ قَبُولٍ فِي أَوَاخِرِ أُمَّةٍ

⁷⁸ Erzen, M. H. (2017). Divan şiirinde mahlas kullanma geleneği ve bu geleneğin modern şiire yansımaları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, ss. 42–59.

⁷⁹ Kaya, D. (2003). Âşık edebiyatında mahlas alma geleneği. *Âşık Edebiyatına Giriş*. Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi, Bişkek, s. 1–2.

⁸⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası s. 87

⁸¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası s. 136

⁸² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası s. 139

*Nuri'yi zulmetler içinde helâk olmuş görüyorsun. Bu ümmetin son zamanlarında benim gibi bir kul için ilâhî kabul var mıdır?*⁸³

Muhammed Nuri

محمد نوری عاصی محمد محمد هیفیا هانه محمد

Muhammed Nuri, günahkâr Muhammed; Hz. Peygamber'in yardımına mazhar olmayı isteyen bir kuldur.

محمد نوری عظیم مصابه کانی به فی بحر هم مغرقا

*Muhammed Nuri'nin musibeti pek büyüktür; sanki gam denizinde boğulmaktadır.*⁸⁴

Nuri Muhammed

یک ژ وان نوری محمد از گلام خوجه حسن

Ez ğulam Hoca Hasan; onlardan birisi de Nuri Muhammed'dir.

Fetâ el-Vânî

إلهی بهم فآرحم فتی الوان إذ جنی دُنوبًا عَظَمًا یَبْتَغِي أَنْ یُجَاقَا

*Ey Îlâhî! Onların hürmetine Fetâ el-Vânî'ye de merhamet eyle. Zira o, işlediği büyük günahların silinmesini ümit etmektedir.*⁸⁵

Yukarıda zikredilen mahlasların yanı sıra, Şeyh Muhammed Nuri birçok yazı ve mektubunun sonunda محمد نوری البرواری, المسکین محمد نوری, الفتی الوانی, نوری, محمد نوری الخنوکي, محمد نوری البرواری, المسکین محمد نوری gibi ifadeleri de kullanmıştır. Bu mahlaslar vasıtasıyla eserlerin kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Söz konusu mahlaslar, Arapça ve Kürtçe manzum ve mensur eserlerinde yer almaktadır.

2.18. Şeyh Muhammed Nuri Hz. Divan ve Şiirlerinin Nazım Şekilleri

Şeyh Muhammed Nuri, hayatı boyunca ilim ve edebiyatla meşgul olduğundan, kaleme aldığı Arapça ve Kürtçe şiirlerinde birçok farklı nazım şekli ile çeşitli temaların ön plana çıktığı görülmektedir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olması sebebiyle şiirlerinde işlediği türler ve temalar, tasavvufî düşünce ile inanç esasları etrafında şekillenmiştir. Tasavvufî konu ve terimleri, derin duygularla yüklü, samimi ve içten bir üslupla kullanmayı tercih etmiştir. Ehl-

⁸³ Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'allek Bi-Hayri'l-Berîyye*. s. 2

⁸⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 198

⁸⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 201

i aşk bir şahsiyet olması hasebiyle, şiirlerinin büyük bir kısmında ilâhî aşk teması ön plana çıkmış ve bu duygu eserlerine yoğun bir şekilde yansımıştır. Şeyh Muhammed Nuri, Arap ve Fars edebiyatlarında yaygın olarak kullanılan nazım şekilleri olan beyit, dördlük, gazel, kaside ve mesnevi gibi türlerde manzumeler vererek Kürt ve Arap edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır.

2.18.1. Kaside

Kaside, sözlük anlamı itibarıyla niyet etmek, kastetmek, yaklaşmak gibi anlamlar taşıyan bir kelimedir. Terim olarak ise genellikle din veya devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan bir nazım şeklidir. Kaside nazım biçimi Arap edebiyatında doğmuş, İran edebiyatında gelişmiş ve zamanla Türk ile Kürt edebiyatlarında da önemli bir yer edinmiştir. Şeyh Muhammed Nuri'nin Kürt olması sebebiyle, kaside ve şiirlerinde Arap, İran ve Kürt edebiyatlarının etkisi açıkça görülmektedir.⁸⁶

Kaside türünde beyit sayısı konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, genellikle kaside tarzı manzumelerin 33 ile 99 beyit arasında değiştiği kabul edilmektedir. Tam bir kaside; nesib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümlerinden oluşur. Kasidenin ilk beyti matla, son beyti ise makta olarak adlandırılır. Şeyh'in mahlasını kullandığı beyit taç beyit, kasidenin en güzel beyti ise beytü'l-kasîde olarak isimlendirilir. Kaside türünde kafiye düzeni genellikle *aa, ba, ca, da, ea* şeklindedir ve bu nazım biçimi aruz ölçüsüyle yazılır.⁸⁷

Kaside, konu bakımından oldukça zengin bir nazım türüdür. Muhteva açısından tevhid, münâcât, naat, mersiye, methiye ve hicviye gibi çeşitli türlere ayrılmakta; bunların yanı sıra farklı temalarda kaleme alınmış örnekleri de bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Nuri'nin divanı ile müstakil şiirleri incelendiğinde, kasidelerinin konu bakımından büyük ölçüde bu türler çerçevesinde değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Aşağıda, Şeyh Muhammed Nuri'nin kasideleri konu bakımından tasnif edilerek incelenecek ve her bir tür hakkında gerekli bilgiler verilecektir.

Methiye

Bir kimseyi veya bir şeyi övmek, yüceltmek ve onun vasıflarını methetmek amacıyla

⁸⁶ Uzun, M. (2001). Kaside. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24.

⁸⁷ Türk Dili ve Edebiyatı (t.y.). *Kaside nazım şekli ve özellikleri* [Erişim: 02.01.2026 <https://www.turkedebiyati.org/kaside/>]; Aydemir, Y. (2003). Türk edebiyatında kaside. *Bilgi*, 24(1), ss. 133–134

yazılan şiirlere methiye denir.⁸⁸ Şeyh Muhammed Nuri, kasidelerinin önemli bir kısmını methiye türünde kaleme almıştır. Bu methiyelerinde çoğunlukla aile büyüklerini, tasavvuf ehli şahsiyetleri, hocalarını ve talebelerini konu edinmiş; onların ilmî, ahlâkî ve manevî faziletlerini dile getirerek kendilerine duyduğu sevgi, saygı ve vefayı edebî bir üslupla ifade etmiştir.

1. چه خوش نوره چه خوش صاف زلاله
2. صحبتا شيخ مه ايرو پر بطام لذته
3. ای ملجأ وان بی کسان
4. قف واسمعن اخا العجائب ما جرى
5. جزى الله عني سيدي البر إنه
6. لعبدالقادر العالي سلاما بعد تقبيل
7. أمعشوقي أمحبوبي وغيرك ليس مطلوبي
8. الي ابن الخال من يقفو حبيب البال من يحلو كلاما
9. مرحبا اي فجر صادق باب ناظم سرسران
10. سلام من وك شمس الضحا يه ومخصوص محمد پر وفايه
11. الى سيد ما زال يعلو جنباه وقد يسع الاكوان والله بابه
12. الحمد لله حمدا لا نفاد له في نعمة الله ربي الحمد الله
13. أخ لي في القري خال خليل الي قد له قلبي يميل
14. سميري إذا ما كنت تطلب صالحا يعلمك التقو اطلبين مشرفا
16. هلافت روژ ژ برواری چه شوقک پر عجيب ليذا
17. كان چرااء ملتان كان طبيب علتمان
18. باب حفظ الله عجب درمان دكت قلب دلان
19. بشيخ خالد كو او شيخ جزيره كو وندابو د بحرا فكر حيره
20. إلهي لك الحمد الذي انت أهله علي نعم أعطيتها للورا فضلا
21. أمحي الدين شمس الملة أبقاك ربي لنا لا زلت فاشينا

⁸⁸ İspir, M. (2011). Şeyhî Divanı'ndaki kasidelerin edebî türler ve tarzlar açısından incelenmesi (methiyye-fahriye). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 47.

22. الي سيد ما زال دمعي له يجري شقيقي يعلو بالمقام علي البدر
23. يا عزيز الوصال يا سكن القلب ويا منتهي الرجا والماني
24. يا ناظما سكن الفؤاد يعوم وبحبه تصبو الحشا وتهيم
25. نعم الدواء دواء كان بر به بر طبيب عليم بلمضرات
26. سلامي علي ابن العم ياتي سلامي كتاج بدا من لؤلؤ فوق هام
27. مرحبا اي فجر صادق باب ناظم سرسران

Naat

Hız. Peygamber'in vasıflarının övüldüğü şiirlere naat denir. Naat türü şiirler, edebiyat dünyasında en yaygın kullanılan nazım türlerinden biridir. Bu yaygınlığın temel nedeni, insanların Hız. Peygamber'in varlığı ve yaşantısından derin bir şekilde etkilenmeleri ve hayatlarını onun örneğine göre şekillendirmeleridir.⁸⁹

Şeyh Muhammed Nuri, hayatı boyunca Hız. Peygamber'e derin bir muhabbet beslemiş, onun sünnetini hayatının merkezine yerleştirmeye gayret eden samimi bir Peygamber âşığı olmuştur. Bu sevgi ve bağlılığın bir tezahürü olarak Hız. Peygamber'i konu alan çok sayıda şiir kaleme almış; eserlerinde Habîb-i Kibriyâ'ya duyduğu aşk ve muhabbeti samimi bir üslupla dile getirmiştir. Onun gönlü, daima Habîb-i Zîşân'ın sevgisiyle mamur olmuş ve bu sevgi şiirlerinin en belirgin temalarından birini oluşturmuştur.

Şeyh'in Hız. Peygamber'e ithafen yazdığı bazı şiirleri şunlardır:

1. أحب رسول الله حبا عظيما
2. يا خير من سكن التراب منورا
3. يا سيد الرسل ضيف خائف نزلا
4. عاشقم مست خراب لوما نكه اي دا كفر
5. مولدا ته يا رسول الله شفائي هر دمي
6. ولد الحبيب وخده متورد
7. يا شفيع الخلق يا سلطان يوم الحسرة
8. يا حبيب الله صوار تخت لولاك هوار

⁸⁹ İspir, M. (2007). Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nda naat türü ve işleniş. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 185–216, s. 185–186.

Yukarıda zikredilen naat türündeki şiirler, Arapça ve Kürtçe dillerinde kaleme alınmış olup genellikle şiirlerin adı veya ilk beyti esas alınmıştır. Bununla birlikte, Şeyh Muhammed Nuri'nin bunların dışında da naat türünde yazdığı başka şiirleri bulunmaktadır. Ancak bu şiirler neşredilmediğinden mevcut çalışmada yalnızca tespit edilebilen örnekler değerlendirmeye alınmıştır.

Mersiye

İnsanoğlunun varoluşundaki değişmez iki hakikat, doğum ve ölümdür. İnsan, bu iki hakikate karşı duyduğu derin duyguları ifade etme konusunda kendini geri tutamaz. Terim olarak mersiye, vefat eden bir kimsenin ardından ona duyulan üzüntü, acı ve özlemi dile getirmek; aynı zamanda merhumun faziletlerini ve değerini övmek amacıyla yazılan şiir türüdür.

Şeyh Muhammed Nuri, hayatı boyunca değer verdiği ve sevdiği birçok kimsenin vefatına şahit olmuş; onların Rahmân'ın huzuruna irtihal etmelerinin ardından duyduğu derin hüznün ve muhabbeti şiirlerine yansıtmıştır. Bu vesileyle, vefat eden kimselerin faziletlerini, ilmî ve ahlâkî yönlerini dile getiren, ayrılık acısını ve özlemini ifade eden çok sayıda mersiye kaleme almıştır.

1. کیر گها هستی الهی زو بریژ رحمتی — *Babası Şeyh Esat'ı Saniye Hitaben*
2. از کتم بحرا غم غرقیمه از ارو دمی — *Babası Şeyh Esat'ı Saniye Hitaben*
3. ای رحنیا قلب دلان ای ذاکر ذکر بخف — *Babası Şeyh Esat'ı Saniye Hitaben*
4. صد هزار جار خیر سلامت ای برا حاجی شریف — *Hacı Şerife Hitaben*
5. قف وابلک نوری طویلا ملأ اجفان — *Babası Şeyh Esat'ı Saniye Hitaben*
6. اقول وعذري في المقالة واضح — *Molla Muhammed et-Tillovi babasının vefatına hitaben*
7. ترکت فؤادا في سعيره محرقا — *Şeyh Müşerref Hz. Hitaben*
8. احیی جناب الخالی لا زال سالما — *Şeyh Muhammed Emin Hişeti babasının vefatına hitaben*
9. شیخ مشرف ته حلاندم دین کریم هشتم دنی — *Şeyh Müşerref Hz. Hitaben*

Şeyh Muhammed Nuri'nin yukarıda zikredilen mersiyelerinin dışında da farklı mersiyeleri bulunmaktadır. Özellikle aile fertlerinin vefatı üzerine kaleme aldığı bazı

mersiyeler, günümüzde el yazması hâlinde muhafaza edilmektedir. Ancak bu mersiyelerin tamamı henüz neşredilmediğinden, kapsamlı bir değerlendirme yapma imkânı bulunmamaktadır.

Tevhit ve Münacat

Tevhit ise kelime anlamı olarak “bir kılma”, “birliğine inanma” veya “Kelime-i Tevhid’i tekrar etme” gibi anlamlar taşır. Edebiyatta ise Yüce Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları gibi konuları işleyen şiirler tevhit olarak adlandırılır.⁹⁰ Münacat, kelime anlamı olarak “kulağa bir şey söyleme”, “Yüce Allah’a karşı gizlice yalvarma” veya “dua etme” anlamlarına gelmektedir. Edebiyatta ise içeriği Allah’a yakarış ve niyaz konularını içeren şiirlere münacat denir.⁹¹

Şeyh Muhammed Nuri’nin birçok kasidesinde, Yüce Allah’ı öven ve onu yücelten ifadelerin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir.

1. يا رب بزه باق كه اوله لم
2. بن حضور حقه البت گیدريم يوق اوله ماز
3. يا الهی باطعم دنيا ظلمندن مفر
4. أبني قَدْ طَالَ الْبَلَاءُ وَإِنِّي
5. إلهی أنلنی الوصل يا مشتكى الورا
6. إلیک دشاراتی وأنت مرادی
7. إلهی يا إلهی يا إلهی
8. يا رب مه نهن غیرته معبود إلهک
9. يا شفیع الخلق يا سلطان يوم الحسرة
10. إلی الله أشکو لا الی اللات والعزی
11. يا غافر الذنب يا برا بعاصیه
12. طور سینا یا دل من دائما عرش تیه
13. صد خوزي بوي کو د بریا فجر رابو طاعتي

⁹⁰ İspir, a.g.m., s. 105

⁹¹ İspir, M. (2008). Şeyhî Divanı’ndaki kasidelerin edebî türler ve tarzlar açısından incelenmesi I (dinî türler). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, ss. 114–115.

14. يا خير من سكن التراب منورا
15. جد بلطفك يا الهي من له زاد قليل
16. اشتد بي الخوف حتي لا اري سببا يجد سوي قصد باب المصطفى هربا

Yukarıda zikredilen kasidelerin içeriği genellikle tevhit ve münacat ağırlıklıdır; bunun yanında, farklı konulara da az da olsa rastlamak mümkündür.

Hicviye

Hicviye, Arap ve Fars edebiyatlarının etkisiyle ortaya çıkıp gelişen bir nazım türüdür. Hiciv kelimesi, methin zıt anlamlısı olup bir kişiyi, nesneyi veya durumu yermek; hata ve kusurları eleştirmek, nefsi kötölemek ya da çeşitli olumsuz yönleri dile getirmek amacıyla yazılan şiirleri ifade eder.⁹²

Şeyh Muhammed Nuri, mutasavvıf kimliği dolayısıyla şiirlerinde sıklıkla nefsinin muhasebeye tabi tutmuş; kusurlarını dile getiren, benlik ve enaniyetten uzak durmayı öğütleyen ifadelerle yer vermiştir. Bu yönüyle bazı şiirleri, tasavvufî hiciv anlayışının belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu şiirlerde hiciv, başkalarını yermekten ziyade nefsi eleştirme ve terbiye etme amacı taşımaktadır.

1. عبادتك الخطاء نعم وذكرك
2. يا نفس يا نفس مهلا قد وصلت بنا
3. غني المال كم ترجو والنفس احوج
4. اذا ما قلت امرا فامتثلته
5. حيفا في عمري عزيز چاوان د بورى بى خبات
6. فى الدهر تحيرت الامم
7. ندمت على ما كان منى وائنى
8. اى مريشكا سرگوان حتى چقاس ما نبسه
9. ذهب الشباب وانت في سكر الصبا — لا تستحي من بعده ان تلعبا

Yukarıda zikredilen beyitlerin yanı sıra Şeyh Muhammed Nuri, hicviye türünde müstakil manzumeler de kaleme almıştır. Ancak onun hicviyelerinde hedef alınan unsur

⁹² Ayyıldız, E. (2020). Eski Arap hicvinin özgün bir edebî tür olarak doğuşu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 271–288.

çoğunlukla başkaları değil, kendi nefsidir. Bu manzumelerde nefsi arındırma, benlik, enaniyet ve kibir gibi kötü ahlaki özelliklerden uzaklaşma düşüncesi ön plana çıkmakta; böylece tasavvuf geleneğinin temel esaslarından biri olan nefis muhasebesi şiirlerine yansımaktadır.

Ramazaniyye

Ramazan kasidesi, Ramazan ayının feyiz ve bereketi, oruç, Kur'an ayı, Kadir Gecesi gibi konuları işleyen kasidelere verilen addır.⁹³

Şeyh Muhammed Nuri de bu aya dair bereket ve esenlik temalı kasideler kaleme almıştır.

1. محمد سيد عالم شفيع روزا ميزان
2. ای غافل خول شرین قصر بحثت زینین

Şeyh Muhammed Nuri, yukarıda zikredilen konuların yanı sıra farklı temalarda da kasideler kaleme almıştır. Ancak Şeyh'in bütün kasideleri divanında toplanıp neşredilmediğinden, hangi konulara dair kasideler yazdığı tam olarak tespit edilememektedir. Bu nedenle, mevcut değerlendirmeler yalnızca elimiz de bulunan kasideler esas alınarak yapılmıştır.

Didaktik

Didaktik şiirler, belirli bir konu hakkında öğüt ve nasihat niteliğinde bilgiler verip, o konunun olumlu yönlerini aktararak okuyucuya dersler sunan şiirlerdir. Didaktik tarzda yazılan şiirler; dil, edebiyat, tarih, din, astronomi gibi çeşitli alanlarda, konunun okuyucuya daha kısa sürede ve etkili bir şekilde aktarılmasını sağlamak amacıyla zaman içinde kullanılmıştır.⁹⁴

Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinin çoğunun veya bazı bölümlerinin didaktik tarzda yazıldığı görülmektedir. Ancak, Şeyh'in müstakil bir eser olarak kaleme aldığı Şeceretü'n-Nesaih, birden fazla ahlak konusunu barındıran manzum yapısıyla tam anlamıyla didaktik bir eserdir. Kitabın adı "Şeceretü'n-Neşâ'ih" olup, Türkçeye "Nasihat Ağacı" olarak çevrilebilir. Bu risalede Şeyh, alt bölümleri ağacın farklı çeşitlerdeki meyvelerine benzeterek, her bölüm hakkında bilgi vermektedir. Kitabın içeriği; Mukaddime, Takva Faslı, Ahlak Faslı, Hoca Faslı,

⁹³ Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk edebiyatında ramazan konulu şiirler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(22), s. 13.

⁹⁴ Yıldırım, K. (2009). Didaktik şiirin Abbasiler döneminde ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), ss. 172–173.

İlim Faslı, Dostluk ve Arkadaşlık Faslı, Cami Faslı ve Hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Kaside tarzında yazılmış olan bu eser, didaktik konulu şiirler kapsamında değerlendirilebilir. Eserde yer alan kasideler Kürtçe olarak kaleme alınmıştır.

2.18.2. Murabbaa

Murabba, her kıtası dört satırdan oluşan ve satırları aynı ağırlıkta yazılan şiirlere denir. Uyak düzeni genellikle aaaa / bbba / ccca / ddda şeklindedir. Murabba’da, dördüncü dizelerin nakarat olarak tekrar edildiği eserlere Mütেকerrir Murabba, tekrar edilmeyen murabbalara ise Müzdeviç Murabba denir. Murabba’da kullanılan dil genellikle edebi, ağdalı ve ağır bir dildir. Bu nazım şekli aruz ölçüsü ile yazılır ve belli bir kalıp sınırlaması yoktur.⁹⁵

Şeyh Muhammed Nuri, murabba nazım şekliyle kaleme aldığı şiirlerle edebî kişiliğini ortaya koymuştur. Murabba türündeki şiirlerinde ağırlıklı olarak mütেকerrir murabba tarzını tercih ettiği görülmektedir. Bu nazım şekliyle yazdığı şiirlerini ise daha çok aile fertlerine ithafen kaleme almıştır.

Şeyh’e ait murabba türünde yazdığı şiirler şunlardır:

1. ای شافی درد برین ای فرحا قلبی حزین
2. باب شفاء دل خوش هژاند افکار باطل ژي رژاند
3. محمد خير خلقانه محمد محمد یار سبحانه
4. اي غافل خول شرین قصر بحثت زینین
5. أی سعودا وان ولاتان ای شیرینا هیا جواتان

Şeyh Muhammed Nuri’nin murabba türünde kaleme aldığı şiirlerin büyük çoğunluğu Kürtçe yazılmıştır. Murabba-i mütেকerrir türüne örnek teşkil eden, babası Şeyh Esat-ı Sâni’ye hitaben kaleme aldığı şiirden bir bölüm aşağıda yer almaktadır:

کان غوث پر عالی مقام	کان مرشید شرین کلام
کان گلو مقصود عام	باب فقیران کا گل
کان شرابا محبتی	کان رحانا جنتی
کان إمام طاعتی	باب فقیران کا گلو

⁹⁵ Türk Dili Ve Edebiyatı (t.y.). *Murabba nazım (şiir) şekli ve özellikleri*. [Erişim: 02.01.2026, <https://www.turkedebiyati.org/murabba/>]

Yüce makam sahibi Gavs nerede, tatlı söz sahibi Mürşidi Kâmil nerede,

Çoğunluğun maksut sahibi nerede, fakirlerin babası nerededir?

Muhabbetin şarabı nerededir, cennetin kokusu nerededir,

*İbadet ve taatin önderi nerededir, fakirlerin babası nerededir?*⁹⁶

Şeyh Muhammed Nuri, bu şiirinde “Fakirlerin babası nerededir” mısrasını mütekerrir murabba olarak kullanmaktadır.

Şiirden bir bölüm:

باب شفاء دل خوش هژاند افکار باطل ژي رژاند

سر تا بنی وی دل فژاند صد ماشالله باب شفاء

Şifa'nın babası gönlü ne güzel silkeledi, batıl fikirler gönülde ne güzel döküldü.

*Baştan aşağı gönlü ne güzel ayıkladı, Şifa'nın babası, yüz defa Maşallah!*⁹⁷

Şeyh Muhammed Nuri, bu şiirinde “Şifa'nın babası, yüz defa maşallah!” mısrasını mütekerrir murabba içerisinde kullanmaktadır.

2.18.3. Beyit

Beyit: Beyt, Arapçada “çadır, ev, oda” anlamına gelmekte olup, nazım türünde iki mısranın birleşmesiyle oluşur. Beyitin ilk mısrasına sadr, ikinci mısrasına ise acuz denir. Beyit, aynı vezin ve iki mısradan meydana gelir. Aynı kafiye ve vezinde olan beyte mukaffa, kafiye olmayan beyte ise müfret adı verilir.⁹⁸

Şeyh Muhammed Nuri, zaman zaman tek beyitte bir olay veya durumu dile getirmiştir. Şeyh'in tek beyit ya da birkaç beyit halinde söylediği birçok beyit bulunmaktadır. Bu beyitler, genellikle karşılaştığı kişilere veya sohbet esnasında dile getirdiği manzum ifadelerdir. Örnek olarak, Şeyh Muhammed Nuri, Pervari bölgesinde yer alan Katis adlı bir mekânı ziyaret ettiğinde; Ormandalı (Hişet) köyü sakinlerinin yayla olarak kullandığı bir yer olup, Şeyh orayı gördüğünde şu ifadeyi kullanmıştır:

⁹⁶ Xunûkî, M. & Xunûkî, M. N. (1440/2018–2019). *Celâ'ü'l-keder fî nefâ'isi'l-üstâd eş-Şeyh Münevver ve yelihi nesîmü't-Tûr min kelimâti'l-üstâd eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s.144

⁹⁷ Xunûkî, M. & Xunûkî, M. N. (1440/2018–2019). *Celâ'ü'l-keder fî nefâ'isi'l-üstâd eş-Şeyh Münevver ve yelihi nesîmü't-Tûr min kelimâti'l-üstâd eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 157

⁹⁸ Türk Dili ve Edebiyatı (t.y.). *Divan edebiyatı nazım (şiir) şekilleri / biçimleri ve özellikleri*. [Erişim: 02.01.2026, <https://www.turkedebiyati.org/divan-edebiyati-nazim-sekilleri/>]

لك الحمد رب ملأ قاتيس كثرة فقاتيسنا حسب العيون فسيح

*Yüce Allah'a hamd olsun, Katis'i bereketle dolduran; Katisimiz, gören gözlere sükûnet ve sürurdur.*⁹⁹

باب حفظ الله عجب درمان دكت قلب دلان ديتناوي خوش دكت في الحال هزار درد كلان

*Hifzullah'ın babası, kalp ve gönüllere aceb derman eder; Onu görmek, binlerce dert ve yaraya merhem olur.*¹⁰⁰

2.18.4. Mesnevi

Divan edebiyatında mesnevi kelimesinin sözlük anlamı, Arapçada “mesna” olup “ikişer ikişer” anlamına gelir ve nispet eki almış hâlidir. Terim olarak mesnevi, beyitleri kendi aralarında kafiyeli olan şiirlerdir. Beyit sayısında bir sınırlama yoktur; iki beyitten başlayıp binlerce beyite kadar uzanan Divan edebiyatının önemli bir nazım şeklidir. Kafiye düzeni genellikle *aa, bb, cc, dd* şeklindedir. Mesnevinin ortaya çıkışı ve yayılışı İran edebiyatına dayanmaktadır. Konu sınırlaması bulunmamakta olup, her türlü konuda mesnevi türünde eserler yazılmıştır.¹⁰¹

Şeyh Muhammed Nuri'nin divan ve şiirlerinde, mesnevi türü ile yazılmış eserleri az da olsa görmek mümkündür. Buna örnek olarak şunlar verilebilir:

1. زبدة الموالد
2. بشيخ خالد كو او شيخ جزيره كو وندا بو د بحرا فكر حيره
3. الهى تو بحق اسم أعظم بنورا سيد اولاد آدم
4. يا نديمى ضاع عمرى وانقضى قم للاستدرك وقت قد مضى

Şeyh Muhammed Nuri, hayatı boyunca kaleme aldığı şiirlerde edebiyatın bütün inceliklerinden faydalanmış; nazım türleri bakımından hemen hemen hepsini eserlerinde yer vermiştir. Yukarıda ele alınan türlerin yanı sıra, Şeyh'in farklı nazım şekilleri ve çeşitli konular üzerine de şiirler kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışma ve inceleme, yalnızca elde bulunan şiirler esas alınarak yapılmıştır. Şeyh Muhammed Nuri, yukarıda zikredilen kişiler dışında da birçok kimse için manzum eserler kaleme almıştır. Bazı şahsiyetlere birden fazla şiir ithaf ettiği görülmektedir. Özellikle babası Şeyh Esat-ı Sâni,

⁹⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası, s. 124

¹⁰⁰ Xunûkî, M. & Xunûkî, M. N. (1440/2018–2019). *Celâ'ü'l-keder fi nefâ'isi'l-üstâd eş-Şeyh Münevver ve yelihi nesîmü't-Tûr min kelimâti'l-üstâd eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 148

¹⁰¹ Ünver, İ. (1986). Mesnevi. *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II)*, LII, ss. 430–432.

ağabeyleri Şeyh Müşerref ve Şeyh Münevver hakkında yazdığı şiirler, diğerlerine nazaran daha fazladır.

2.19. Şiirlerinin Tematik yönden incelenmesi

Şeyh Muhammed Nuri, kaleme aldığı şiirlerde ve divanında yer alan eserlerinde başlıca şu temaları işlemiştir: methiye, ilahî aşk, Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt, dinî ve tasavvufi konular, mersiye, münâcât, doğa tasvirleri, tasavvuf büyükleri ve ilim adamları, ahlâk, zühd ve takvâ, ilim, tebrik ve teşekkür, taziye, nefis terbiyesi, özür, merhamet ve dünyanın değersizliği. Bunların yanı sıra, birçok farklı konuya da şiirlerinde yer vermiştir. Aşağıda, Şeyh Muhammed Nuri'nin divanında yer alan ve müstakil olarak kaleme aldığı şiirler; temaları, ithaf edildikleri kişiler, beyit sayıları, aruz ölçüleri ve diğer özellikleri çerçevesinde incelenecektir.

Helafîta Rojê ji Berwarî

“Gün Doğumu Pervari'den” adı verilen bu manzum eser, Şeyh Muhammed Nuri tarafından ağabeyi olan Şeyh Münevver hakkında Kürtçe olarak kaleme alınmış bir methiyedir. Şeyh, bu şiirinde çeşitli benzetme ve doğa tasvirlerinden yararlanarak ağabeyinin manevî büyüklüğünü dile getirmiştir. Kaside, 28 beyitten oluşmakta olup beyitlerde Şeyh Münevver'in Nakşibendî tarikatındaki yüce makamı vurgulanmaktadır. Aruz ölçüsüyle yazılan bu şiir, biçimsel özellikleri itibarıyla kaside türündedir.

Tefarraqa ve Teharraqa

“Ayrılık ve Hasretin Ateşi” adı verilen bu manzume, Şeyh Muhammed Nuri'nin ağabeyi Şeyh Müşerref için mersiye türünde kaleme aldığı bir şiirdir. Toplam 73 beyitten oluşan kaside, genel olarak Şeyh Müşerref'in üstün vasıflarını, özlem ve ayrılık acısını konu edinmektedir. Şiir, anlam zenginliği ve edebî sanatların incelik kullanımı bakımından öylesine güçlü bir üslupla yazılmıştır ki, Şeyh Muhammed Nuri'nin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu şiir, aynı zamanda Şeyh'in edebî kişiliğindeki maharetini açıkça ortaya koymaktadır. Kasidede ayrıca, Şeyh Müşerref'in vefatının ardından yaşanan olaylar ve duygusal durumlar, derin bir üzüntü ve teslimiyet duygusu içinde dile getirilmektedir.

Ey bira Hacı Şerîf

“Ey Kardeşim Hacı Şerif” adıyla isimlendirdiğimiz bu manzum eser, Şeyh Muhammed Nuri tarafından mersiye türünde kaleme alınmış bir şiirdir. Şiirin konusu, Şeyh'in

vefat eden yakın dostu ve muhibbine duyduğu derin üzüntü ve hüznü işlemektedir. Toplam 12 beyitten oluşan bu şiir, aruz ölçüsüyle yazılmış olup Kürtçe kaleme alınmıştır.

Yâ Bunayya, Kad Tâle'l-Belâ'u ve İnnenî

“Ey Oğlum, Uzun Sürdü İmtihanım” adıyla isimlendireceğimiz bu manzum eser, Şeyh Muhammed Nuri tarafından oğlu Şeyh Muhammed Hüseyin’in hastalık döneminde Yüce Allah’tan şifa dilemek amacıyla kaleme alınmış bir şiirdir. Şiirin konusu, Şeyh Muhammed Hüseyin’in hastalığı sırasında çektiği ızdırap ve yaşanan üzüntüdür. Toplam 36 beyitten oluşan şiir, aruz ölçüsüyle Arapça olarak yazılmıştır.

Kîr Geha Hestî

“Bıçak Kemiğe Dayandı” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, mersiye türünde olup Şeyh Muhammed Nuri tarafından babasının vefatı üzerine duyduğu derin ve hazin duyguları ifade etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Şiirde, anlam yüklü tasvirler ve özenle seçilmiş kelimeler aracılığıyla babasının vefatına duyduğu derin sevgi ve muhabbet dile getirilmektedir. Konu bakımından eser; aşk, özlem, hasret, ölüm ayrılığı ve Şeyh Esat-ı Sâni’nin yüksek vasıflarını konu edinmektedir. Kaside, mersiye konulu bir kaside olarak aruz ölçüsüyle yazılmış olup toplam 40 beyitten oluşmakta ve Kürtçe kaleme alınmıştır. Şeyh Muhammed Nuri, şiirin son beyitinin son mısrasında babasının vefat tarihini ebced hesabıyla belirterek şu beyitle eserini tamamlamıştır: “عاشق جاهد بجاه چو شوق دا بو جنتی” “Aşkla çabaladı, şevkle gayret etti; cennetine bu hevesle kavuştu.” Ebced hesabı: ٤٦٣ + ١٣ + ٤٠٦ + ٩ + ١١ + ١٣ = ١٣٨٦. Bu hesaba göre Şeyh Esat-ı Sâni, Hicrî 1386 yılında vefat etmiştir (Hicrî 1386 yılı, Milâdî 1966–1967 yıllarına karşılık gelmektedir).

Ez Ketim Behra Xemê

“Düştüm Gam ve Keder Denizine” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından babası Şeyh Esat’a duyduğu derin sevgi ve hüznün duygularını ifade etmek amacıyla mersiye tarzında kaleme alınmıştır. Şiir, konu bakımından sade bir üslupla ayrılık ve özlem temalarını işlemektedir. Toplam 10 beyitten oluşan eser, aruz ölçüsüyle Kürtçe kaleme alınmıştır.

Silsiletu'l Berwarî

“Pervari Silsilesi” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından ağabeyi Şeyh Müşerref’ten aldığı tarikat hilafeti üzerine kaleme alınmıştır. Şiir, mesnevi türünde olup toplam 15 beyitten oluşan ve Kürtçe yazılmış bir eserdir. Konu bakımından

Nakşibendî tarikatının Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî kolunu ve bu silsilenin Şeyh Hâlid-i Cezerî'ye kadar uzanan tarihî ve manevî zincirini ele almaktadır. Ayrıca mesnevide, silsilede yer alan şeyhlerin büyüklüğü methiyelerle dile getirilmiş; son beyitlerde ise Şeyh'in bu seyrüsülûk yolunda yer almayı ümit ettiği ifade edilmiştir.

Ey Ğafili, Xewlê Şîrîn

“Ey Tatlı Hayallerden Gafil Olan” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, murabba nazım şekliyle yazılmış olup toplam 18 kıtadan oluşmakta ve Kürtçe kaleme alınmıştır. Şeyh Muhammed Nuri, bu murabbada Ramazan ayını gaflet içinde geçiren insanları uyarmayı, onlara Ramazan ayının fazilet ve bereketini anlatarak öğüt vermeyi amaçlamaktadır.

Uhayyî Cenâbe'l-Hâlî

“Saygı ve Selam Olsun Dayıma” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, mersiye türünde bir kaside olup, Şeyh Abdulkhakim'in vefatı üzerine Şeyh Muhammed Nuri tarafından, Şeyh Muhammed Emin Hişetiye'nin babası için taziye şiiri olarak kaleme alınmıştır. Şiirin başlangıcında “dayı” anlamına gelen xal kelimesinin kullanılması, Şeyh Muhammed Nuri ve ailesinin, Şeyh Muhammed Emin Hişetî'nin ailesine “xalo” şeklinde hitap etmelerinden kaynaklanmaktadır. Konu bakımından eser; dua, sabır tavsiyesi ve teselli temalarını işlemektedir. Toplam 17 beyitten oluşan bu mersiye, Arapça olarak yazılmıştır.

Şêyxi Xînuê

“Evsaflarıyla Xînuê Şeyhi” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, methiye konulu bir kasidedir. Şeyh Muhammed Nuri, bu kasidesinde babası Şeyh Esat'ı, diğer adıyla “Şeyh Xînuê” olarak tanınan şahsiyetin insanlık için ne kadar değerli ve önemli olduğunu dile getirmektedir. Kaside, toplam 13 beyitten oluşmakta olup aruz ölçüsüyle Kürtçe olarak yazılmıştır.

Utlubanne Mûşerrefen

“Talep Yeri Şeyh Mûşerref” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından Van'ın Kocerî köyünde bulunduğu sırada, kendisi ve orada bulunan kişiler için methiye konulu bir kaside olarak kaleme alınmıştır. Kaside, toplam 21 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından eser, güzel vasıf ve meziyetlerin talep edilmesi gerektiğinde müracaat edilmesi gereken kişinin Şeyh Mûşerref olduğunu vurgulamaktadır.

Selâmî ‘Alâ İbni’l-‘Ammi Ye’tî Selâmî

“Selam ve Özlemim Amca Oğluma Gelsin” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından Gürpınar’ın Mijingirî köyünde dinî hizmetlerde bulunan amcasının oğlu Molla Abdurrahman’a hitaben kaleme alınmıştır. Şiirin konusu methiye, özlem, dua ve nasihat temalarını içermektedir. Kaside türündeki bu eser, toplam 16 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır.

Ey Mirişka Sergovan

“Ey Sergovan Kuşu” adıyla isimlendireceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından, Hicrî 1414 yılı Şevval ayının 4. gününde Van’ın Kocerî köyünden Pervari Güleçler’e geldiğinde kaleme alınmıştır. Şiirde, Şeyh kendi nefsinin değersizliğini dile getirmekte ve kendisini eleştirmektedir. Konu bakımından eser, kişinin kendi kusurlarını dile getirerek hâlini düzeltmesi ve tövbe etmesi gerektiğini işlemektedir. Hicviye konulu bu kaside, toplam 14 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Yâ Gâfire’z-Zenb

“Ey Günahları Bağışlayan Yaratıcı” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin Kâbe’ye yönelerek Yüce Allah’a münacatta bulunduğu bir eserdir. Şiirin teması, Allah’ın en güzel isimleri olan Esmâü’l-Hüsna’dan bazı isimlerle yapılan içten bir yakarış etrafında şekillenmektedir. Bu yönüyle eser, kaside türü içerisinde münacat konusunu işleyen bir münacat kasidesi niteliğindedir. Kaside, toplam 10 beyitten oluşmakta olup aruz ölçüsüyle Arapça olarak yazılmıştır.

Yâ Seyyide’r-Rusul, Dayfun Hâifun Nezelâ

“Ey Resullerin Efendisi! Korkan Bir Misafir Geldi” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin Medine-i Münevvere’de Ravza-i Şerif’in huzurunda Hz. Peygamber’e (s.a.v.) münacatta bulunduğu bir eserdir. Şiir, münacat, methiye ve naat türlerinin özelliklerini bir arada taşıyan bir kasidedir. Kaside, toplam 8 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır.

Şêx Muşerref, te Hilandîm Dîn Kîrem Heştîm Tinê

“Beni Yalnız, Dîvâne Bıraktın Ey Şeyh Muşerref” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin ağabeyi ve üstadı olan Şeyh Muşerref’in vefatından duyduğu derin üzüntü ve ıstırapı dile getirdiği bir eserdir. Şiirde özlem, hasret,

ayrılık acısı ve içsel ıstırap temaları işlenmektedir. Bu yönüyle eser, mersiye türünde kaleme alınmış bir kaside niteliği taşımaktadır. Kaside, toplam 12 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Şêx Ser Kehn-i, Meded

“Medet Ey Ser-Kehn-i Şeyhi” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin babası Şeyh Esat-ı Sâni için kaleme aldığı bir murabbadır. Şiir, mütekerrir murabba nazım biçimiyle yazılmış olup toplam 12 dörtlükten oluşmaktadır. Eserde methiye ve münacat türlerinin unsurları iç içe kullanılmış; Şeyh Esat’ın hem dünya hem de âhiret için bir merhamet ve şefaet vesilesi olduğu vurgulanmıştır.

Ey Rehniya Qalbê Dilan, Ey Zakirê Zikrê Bixefî

“Ey Kalp ve Hayatın Nuru” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin babası Şeyh Esat-ı Sâni için kaleme aldığı bir mersiye dir. Şiir, mersiye, methiye ve kasideye özgü özellikleri bir arada barındırmakta olup, Şeyh Esat’ın üstün vasıfları ve yüceliği üzerinde durmaktadır. Kaside, toplam 10 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Kan Çiraya Milletan

“Halkın Feneri Nerede” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin babası Şeyh Esat-ı Sâni’ye hitaben kaleme aldığı bir murabbadır. Şiir, methiye ve tasavvufî temalar etrafında şekillenmiştir. Murabba, toplam 7 dörtlükten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Çe Xoş Nûra Şêyxi Xinûk

“Ne Güzel Aydınlatır Xınuk Şeyhi” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu kaside, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin babası Şeyh Esat-ı Sâni’ye hitaben kaleme aldığı bir eserdir. Kaside, toplam 14 beyitten oluşmakta olup methiye ve tasavvufî temaları işlemektedir. Eser, aruz ölçüsüyle Kürtçe olarak yazılmıştır.

Sohbeta Şêx me Erû Pür Ta‘âmu Lezzete

“Şeyhimizin Sohbeti Çok Tatlı ve Lezzetlidir Bugün” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin babası Şeyh Esat-ı Sâni’nin bir sohbetinin ardından söylediği bir kasidedir. Kaside, toplam 20 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Eserde Şeyh Esat’ın büyüklüğü ve yüceliği dile getirilirken,

münacat ve methiye türlerinin özellikleri de bir arada işlenmektedir.

Ey Dergehî Rehma Xwedê

“Ey Allah’ın Rahmet Kapısı” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Esat-ı Sâni için kaleme alınmış bir murabbadır. Murabba, toplam 15 dördlükten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Şiirde methiye ve münacat türlerinin unsurları kullanılarak Şeyh Esat’ın manevî önemi ve yüceliği vurgulanmaktadır.

Sed Mâşâallâh Bâb-ı Şifâ

“Şifa’nın Babası, Yüz Defa Maşallah” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin ağabeyi Şeyh Müşerref’e hitaben kaleme aldığı bir murabbadır. Eser, tek dördlükten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Şiirde Şeyh Muhammed Nuri, Şeyh Müşerref’in oğlu Muhammed Şifa’nın adını kullanarak ağabeyini meth etmektedir.

Muhammed Xeyrê Xelqanê Muhammed

“Yaratılmışların En Hayırlısıdır Muhammed” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin Hz. Peygamber’e yazdığı bir naat kasidesidir. Kaside, toplam 12 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Şiirin temel teması, Hz. Peygamber’in en güzel övgülerle anlatılmasıdır.

Ya Rab Bize Bak Ki Biz Ölelim

“Ya Rab Bize Bak Ki Biz Ölelim” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin Türkçe olarak kaleme aldığı bir münacat kasidesidir. Kaside, toplam 34 beyitten oluşmakta olup son beyitlerinde Şeyh Muhammed Nuri, mahlasını kullanarak Yüce Allah’tan ölüm vakti geldiğinde kendisine merhamet etmesini dilemektedir. Şiirin teması; ölüm vakti, Yüce Allah ve Hz. Peygamber yolunda olma, tövbe ve istiğfar gibi konular çerçevesinde şekillenmekte olup eserde samimi bir münacat üslubu hâkimdir.

Yâ İlâhî, Batîğım Dunyâ Zulamidan Mefer

“Ya İlâhi, Dünya Karanlığından Aydınlığa” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Türkçe olarak kaleme alınmış, iki beyitten oluşan bir münacat kasidesidir. Şiirin teması, dünya zulmetinden aydınlığa çıkma, af ve bağışlanma dileği etrafında şekillenmektedir.

Ben Huzûrê Hakkê, Elbette Gîdirim

“Ben Huzur-ı Hakk’a Elbet Giderim” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Türkçe olarak kaleme alınmış, münacat içerikli bir eser olup toplam 6 beyitten oluşmaktadır. Şiirin son beytinde Şeyh Muhammed Nuri, mahlasını kullanarak eserin kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Şiir, Yüce Allah’ın huzuruna varıldığında hak ve hukuk, şükür ve nimetler karşısında verilecek hesap üzerine şekillenen bir münacat niteliği taşımaktadır.

İlâhî Enilnî el-Vasle

“Ey İlahi, Bana Kavuşmayı Bahşet” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin gençlik dönemlerinde Yüce Allah’a münacatta bulunduğu bir eserdir. Şiir, münacat konulu bir kaside olup toplam 5 beyitten oluşmakta ve Arapça olarak kaleme alınmıştır.

İleyke İşârâtî ve Ente Murâdî

“Ey Yüce, Maksat ve Yönelişim Sensin” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, münacat konusunu işleyen ve Yüce Allah’a yakarışı dile getiren bir kasidedir. Kaside, toplam 8 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Şeceretü’n-Nasâih

“Şeceretü’n-Nasâih” başlığı altında yer alan ve “Nasihatler Ağacı” olarak isimlendirebileceğimiz bu eser, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından kaleme alınmış müstakil ve didaktik nitelikte manzum bir eser olarak değerlendirilebilir. Eser, toplam 66 beyitten oluşmakta olup bölüm dağılımı şu şekildedir:

- 2 beyit: Hamdü Senâ (Hamdelesi)
- 6 beyit: Mukaddime
- 12 beyit: Takva Faslı
- 8 beyit: Ahlak Faslı
- 4 beyit: Hoca Faslı
- 8 beyit: İlim Faslı
- 5 beyit: Arkadaşlık Faslı
- 15 beyit: Mescit ve Dergâh Faslı
- 6 beyit: Hatime

Eserin konu içerikleri, bölüm başlıkları çerçevesinde öğüt verici bilgiler sunmaktadır. Kaleme alınış biçimi itibarıyla, risale didaktik özellikte kasidelerden oluşmaktadır

Tahiyyetu Muşhtâqin Azîmi'l-Mahabbeti

“Büyük Bir Aşk ve Özlemle Selam” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından mektup tarzında kaleme alınmıştır. Şeyh, bu kasidesini yanında yetişen, aynı dönemde eğitim görüp arkadaşlık ettiği öğrencisi ve dostu Molla Abdülhamid’e hitaben yazmıştır. Eser, methiye içerikli bir kaside olup toplam 13 beyitten oluşmaktadır. Arapça olarak kaleme alınan bu şiirde özlem, muhabbet, dostluk ve vefa temaları işlenmektedir. Şeyh, bu kasidede dostu Molla Abdülhamid’e duyduğu derin sevgiyi dile getirmekte; onun için dua ettiğini, hâlini merak ettiğini ve en kısa zamanda bir araya gelerek çay eşliğinde sohbet etmeyi arzuladığını ifade etmektedir.

Fî Binâ’i Medreset-i Zirrîn

“Zirrîn Medresesinin İnşası Üzerine” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından kaleme alınmıştır. Kaside, Şeyh Müşerref’in büyük oğlu Şeyh Muhammed Nazım’ın medrese tahsilini tamamladıktan sonra Pervari’ye bağlı Gölge (Zirrîn) Köyü’ne yerleşerek bölgenin dinî hizmetlerini yürüttüğü dönemde yazılmıştır. Şeyh Muhammed Nazım, burada evinin bir bölümünü medreseye dönüştürerek talebe okutmuştur. Şeyh Muhammed Nuri, bu medreseyi ziyareti sırasında medreseyi, talebeleri ve yeğeni Şeyh Muhammed Nazım’ın faziletlerini konu alan methiye içerikli bir kaside kaleme almıştır. Kaside, toplam 13 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Şiirde Zirrîn Medresesi’nin kuruluşu yüceltilmekte; medresenin ilim ve takvâ temeli üzerine inşa edildiği, bu hizmetin Şeyh Müşerref’in rehberliği ve halkın desteğiyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Son beyitte ise Şeyh Muhammed Nuri, bu yüce hizmetin kaleminden övgüyle anılmayı hak ettiğini ifade etmektedir.

Teveffâ Mevlânâ el-Halîl

“Vasıflarıyla Mevlânâ Molla Halil’in Vefatı Üzerine” adlı bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından 4 Zilhicce 1410 tarihinde Molla Halil et-Tilovî’nin vefatı üzerine, oğlu Molla Muhammed’e taziye mahiyetinde kaleme alınmış manzum bir mektuptur. Eser, mersiye türünde olup toplam 19 beyitten oluşmakta ve Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından teselli, taziye, özlem ve ayrılık duygularının yanı sıra Molla Halil’in ahlâkî ve ilmî vasıflarını işlemektedir.

Hayfa vi Umra Aziz

“Bu Aziz Ömre Yazık Oldu” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından görevini hakkıyla yerine getirmeyen fukaha ve âlimlere yönelik olarak kaleme alınmıştır. Şiir, hicviye türünde olup toplam 6 beyitten oluşmakta ve Kürtçe olarak yazılmıştır.

Bâb-ı Nâzım Serserân

“Şeyh Nazım’ın Babası Başlar Üstüne” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından, üstadı Şeyh Müşerref’in Pervari’ye geldiği dönemde ona hitaben kaleme alınmış bir methiyedir. Şiir, Arapça ve Kürtçe kelimelerin bir arada kullanıldığı, toplam 29 beyitten oluşan Kürtçe bir eserdir.

Ey Dergâh-ı Emn ü Rahmet

“Ey Esenlik ve Rahmet Kapısı” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından kaleme alınmış bir münacat kasidesidir. Kaside, toplam 26 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Konu bakımından eser, kıyamet günü yaşanacak dehşet karşısında Şeyh Muhammed Nuri’nin Hz. Peygamber’in güzel vasıflarına sığınarak Yüce Allah’a münacatta bulunmasını konu edinmektedir.

Lufta te yâ İlâhî

“Ey İlahi, Merhametini Bahşet” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin dua ettiği sırada Yüce Allah’a yönelerek kaleme aldığı bir münacat kasidesidir. Kaside, toplam 14 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Mewlidê te yâ Resûlallâh

“Allah Resulünün Doğumu” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu kaside, naat içerikli olup Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri’nin Hz. Peygamber’e duyduğu aşk ve muhabbeti dile getirdiği bir şiirdir. Kaside, toplam 6 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Âşiqim Mest u Xarâbım

“Aşkla Dolu Bir Sarhoşum” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu kaside, naat içerikli olup toplam 12 beyitten oluşan Kürtçe bir eserdir.

Qif ve’sma ‘anne eha’l- ‘acâ’ ibi mâ cerâ

“Dur ve Dinle, Ey Kardeşim” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, toplam 16

beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Şiirde Rubar Köyü'nde yaşanan hayret verici bazı olaylar, söz sanatlarının yoğun biçimde kullanımıyla anlatılmaktadır.

Zehebe'ş-Şebâbu ve Ente fî Sekri'ş-Şabâ

“Gençlik Geçti, Sen Hâlâ Gençlik Sarhoşluğundasın” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri tarafından gençlik döneminde kaleme alınmış hicviye içerikli bir kasidedir. Kaside, toplam 16 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından eser, gençlik gibi kıymetli bir dönemi hatırlatarak yapılan hata ve gecikmelerden dönülmesi gerektiğini vurgulamakta ve Yüce Allah'ın bağışlamasını dilemektedir.

Uḥibbu Resûlallâh Ḥubben Azîmâ

“Hz. Peygamber'i Büyük Bir Aşkla Seviyorum” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından Hz. Peygamber'e hitaben yazılmış naat içerikli bir kasidedir. Kaside, toplam 5 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Konu bakımından şiirde, Şeyh'in Hz. Muhammed'e duyduğu aşk ve muhabbet dile getirilmektedir.

Yâ Hayra men Sekene't-Turâbe Munavverân

“Ey Nur Saçan, Toprağa Yatanların En Hayırlısı” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından, mübarek bir gecede Hz. Peygamber'i kabrinin başında gördüğünü ifade ederek ona hitaben kaleme alınmış münacat, methiye ve naat içerikli bir kasidedir. Kaside, toplam 5 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır.

Vulide'l-Ḥabîb

“Sevgilinin Kutlu Doğumu” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, methiye, münacat ve naat içerikli olup Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından Hz. Peygamber'in doğumu ve mucizelerini konu edinmek amacıyla kaleme alınmıştır. Kaside, toplam 11 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır.

Ni'me'd-Devâ

“Ne Güzel Devadır” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu kaside, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından İhyai Ulumuddin adlı esere hitaben kaleme alınmış bir methiyedir. Kaside, toplam 6 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından kaside de, Gazzâlî'nin İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserinin okunmasının önemi, faydaları ve fazileti

ele alınmaktadır.

Selâmî min wek Şemsu’Duhâye

“Selamım Güneşin Aydınlığı Misalidir” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından ağabeyi ve üstadının oğlu Şeyh Muhammed Vefa’ya hitaben kaleme alınmış bir methiyedir. Kaside tarzında yazılan şiir, Kürtçe olarak kaleme alınmıştır. Şiirde, Şeyh Muhammed Vefa’nın Pervari’ye bağlı Narsuyu (Kip) Köyü’nde yürüttüğü hizmetler ve medresedeki ilmî faaliyetleri övülmektedir. Şeyh Muhammed Vefa, hâlen Güleçler Köyü (Xınuk) Medresesi’nin başmüdürrisi olarak görev yapmaktadır.

Elhamdü Lillâhi Hamden Lâ Nefâde Lehû

“Hamdin Her Türüsü Allah’a Mahsustur” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından, yeğeni Şeyh Muhammed Nazım’ın oğlu Muhammed Fatih’in doğumu vesilesiyle kaleme alınmış bir tebrik şiiridir. Kaside, toplam 7 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından eser, doğum tebriği, dua ve Allah’a hamd temalarını içermektedir.

Yâ Habîballâh, Siwar Tahtı Levlâke Hevâr

“Medet Ya Habîballah” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından Hz. Peygamber’e hitaben kaleme alınmış, naat, methiye ve münacat içerikli bir kasidedir. Kaside, toplam 10 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır. Kasidenin son beyitinde Şeyh, mahlas olarak Nuri ismini kullanmıştır. Şeyh, bu şiiri Van’da gurbet diyarında bulunduğu sırada yaşadığı ruhî sıkıntılar üzerine kaleme almıştır. Ayrıca kasidenin bir beytinde Molla Abdullatif zikredilerek onun Hz. Peygamber’e duyduğu aşk ifade edilmiştir.

Cezâ’llâhu ‘Annî Seyyidî el-Bedr

“Allah, Efendim Molla Bedri’den Razi Olsun” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu kaside, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından Molla Bedreddin et-Tillovî ve onun Ebda’u’l-Beyân adlı tefsiri için kaleme alınmış bir methiyedir. Kaside, toplam 10 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından eserde, Molla Bedreddin’in ilmî yüceliği ve Ebda’u’l-Beyân tefsirine yönelik övgüler yer almaktadır.

Silsiletü Nakşibendî

“Silsile-i Nakşibendî” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından kaleme alınmış olup Hz. Peygamber’den kendisine kadar gelen Nakşibendî tarikatı silsilesindeki büyükleri konu almaktadır. Kaside, toplam 10 beyitten oluşmakta olup Kürtçe olarak yazılmıştır.

Yâ Nâzimen Sekene’l-Fuâde Ye’ûmu

“Ey Kalbimizin Huzurunda Dolaşan Nazım” başlığıyla isimlendirebileceğimiz bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri tarafından Şeyh Müşerref’in oğlu Şeyh Muhammed Nazım’a hitaben kaleme alınmıştır. Kaside, toplam 8 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Konu bakımından eser; aşk, muhabbet, hâl hatır sorma ve dua temalarını işlemektedir.

Yâ Nefs, Yâ Nefs

“Ey Nefis, Ey Nefis” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri’nin kendi nefisini hicvettiği hicviye niteliğinde bir kasidedir. Kaside, toplam 17 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Konu bakımından şiir, nefsin kötülüğünü ve esaretini ele almakta; hata ve kusurlardan dolayı tövbe ve istiğfarda bulunmayı, her durumda Allah’a yönelmeyi ve dua etmeyi teşvik etmektedir.

Yâ Azîze’l-Visâl

“Ey Kıymetli Kavuşma” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri’nin Van’da bulunduğu dönemde ağabeyi Şeyh Münevver’in gecikmesi üzerine içinde biriken duyguları ifade etmek amacıyla kaleme aldığı bir eserdir. Kaside, toplam 19 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Şiirde özlem, sevgi, muhabbet ve ayrılık acısı temaları işlenmektedir.

Nedimtu Alâ mâ Kâne Minnî

“Benden Sadır Olan Şeylere Pişmanım” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri’nin kendi nefsinden sadır olan hatalar ve geçmişte yaptığı fiiller karşısında duyduğu derin üzüntü ve pişmanlığı dile getirdiği bir eserdir. Şiir, toplam 10 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Îlâ me’l-Firâqu ve Ente’l-Merâm

“Ey Özlenen, Nedir Bu Ayrılık?” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri’nin Şeyh Maşuk Arvasî’ye hitaben kaleme aldığı bir eserdir. Şiir, toplam 9 beyitten

oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Eserde methiye, özlem, ayrılık ve sevgi temaları işlenmektedir.

Ahun li fi'l-Qurâ Hârun Halîl

“Hişet Köyünde Bir Kardeşim Var” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Muhammed Nuri'nin Hişet Köyü'nde ikamet eden seyyid Molla Muhammed Salih'e hitaben kaleme aldığı methiye türünde bir eserdir. Kaside, toplam 11 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Şiirde aşk, muhabbet, özlem, saygı ve kardeşlik temaları işlenmektedir.

Li Seyyidinâ es-Şiddîk Rađiya'llâhu 'Anhu

“Efendimiz Sıddîk (Allah Ondan Razi Olsun)” başlığıyla anılacak olan bu kaside, methiye ve münacat içerikli olup Hz. Ebû Bekir Sıddîk'a hitaben kaleme alınmıştır. Kaside, toplam 22 beyitten oluşmakta olup Arapça olarak yazılmıştır. Eserde münacat ve methiye temaları işlenmektedir.

Habîbî li'ş-Şeyh Maşuk

“Sevgili Şeyh Maşuk” başlığıyla anılacak olan bu şiir, Şeyh Maşuk'a hitaben kaleme alınmış olup toplam 12 beyitten oluşan Arapça bir kasidedir. Kaside, methiye niteliği taşımakta; dua ile birlikte bir olayın anlatımını içermektedir.

Tespit: Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri, yukarıda zikredilen manzum şiirlerin yanı sıra farklı nazım türlerinde kaleme aldığı birçok esere de sahiptir. Burada zikredilen şiirler hakkında, basılmış eserler esas alınarak bilgi verilmiştir. Şeyh Muhammed Nuri'nin edebî kişiliği son derece derin ve zengindir. Müstakil şiirlerinin yanı sıra, çeşitli konularda beyitler hâlinde kaleme aldığı metinler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, kendisi ve üstadı Şeyh Müşerref'in babalarını ziyarete gittikleri sırada verdikleri molalarda veya karşılaştıkları bazı olaylar üzerine irticalen söyledikleri beyitler de yer almaktadır. Bir diğer örnek ise İstanbul'da hastanede Şeyh Münevver'in yanında bulunduğu sırada, ağabeyinin hastalığı karşısında duyduğu derin üzüntüyü beyitlerle dile getirmesidir. Ayrıca, gönderdiği bazı mektuplarda belirli duygu, düşünce ve durumları mektup metni içerisinde beyitler hâlinde ifade ettiği de görülmektedir. Bu örnekler çoğaltıldıkça, Şeyh Muhammed Nuri'nin edebî kişiliğinin zenginliği ve çok yönlülüğü daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DİVAN VE ŞİİRLERİN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Belagat Kavramı

Arap dilinde بلاغة Belagat بلع kökünden türetilmiş bir mastar olup, klasik dil bilimi ve edebiyat literatüründe önemli bir terimdir. Sözlük anlamı bakımından “eriştirmek, sonuca varmak, sona gelmek, ulaşmak, varmak, sözün açık ve seçik olması, erginlik çağına ulaşmak” gibi çeşitli anlamlar taşır. Bununla birlikte belagat, Arap edebiyatında ve İslam ilimlerinde daha geniş bir kavram olarak, sözün etkileyici, veciz ve ikna edici şekilde ifade edilmesi, düşünceyi muhataba açık ve derin biçimde ulaştırabilme yeteneği anlamına gelir.¹⁰² Terim olarak belagat, kelamın fasih ve açık olmasıyla birlikte, durumun gerektirdiği hal ve zamana göre iletilmek istenen düşünce ve maksadın en uygun biçimde dile getirilmesidir. Başka bir ifadeyle, söylenecek sözlerin karşısındaki muhatabı etkilemesidir.¹⁰³

Bir ilim olarak ifade edilecek Belagat, ilim dünyasında en çok tanımı yapılan kavramlardan biri olarak kabul edilir. Belagat ilminin ilk tarifini yapan kişi, genellikle Hz. Ali olarak kabul edilmektedir. İlim dünyasında Belagat kavramı üzerine yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

“Karışık nokta ve düğümleri, bilinmeyen gizli hazinelerini en kolay ifadelerle ortaya çıkarmaktadır.” (Hz. Ali)¹⁰⁴

“Lafız ile mananın güzellik noktası bakımından birbirleriyle yarışması ve manadan önce lafzın kulağa ulaşması, lafzın manadan önce zihne varmasıdır.” (El-Cahız, ö. 255/869)

“Belagat, kelimenin seçiciliği, kelimenin tertibindeki güzellik, lisanın fesaheti ve mana uyumunu kapsayan bir deyimdir.” (Kudâme b. Cafer)

“Belagat, lafızların en güzeli ile mananın muhatabın kalbine akmasıdır.” (Er-Rumani)¹⁰⁵

“Kişide kökleştiği gibi, muhatapta da kökleşecek; lafız ve mananın güzelliği ile kalbe ulaşan her şeydir.” (Ebu Hilal el-Askeri)¹⁰⁶

¹⁰² Belâgat. (t.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, ss. 383–384.; Kırkız, M. (2014). *Arap belâgat ilminin tarihi ve gelişim aşamaları*. Beyan Yayınları, İstanbul, s. 329.

¹⁰³ Bulut, A. (2023). *El-Belâgatü'l-Müeyyessera: Meâni – Beyân – Bedî*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 25.

¹⁰⁴ Akyüz, Z. (2019). *Fadl Hasan Abbâs ve belâgat ilmindeki yeri*. Kimlik Yayınları, Kayseri, s. 30.

¹⁰⁵ Hacımuftuoğlu, N. (2015). Belâgat ilmi ve Kur’ân. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 11.

¹⁰⁶ Akyüz, a.g.e., s. 30.

Kalbe de iletilen ifadeler neticesinde, Belâgat ilmi; kelime, kelâm ve mananın seçici olması; dilin fesahatini oluşturan kurallara uygunluğu, az sözle derin mana ifade edebilmesi; kulağa ve kalbe hoş gelecek kalıplar kullanması ve manayı çeşitli yollarla ifade edebilme gibi ortak özelliklere sahip olmalıdır.

3.2. Fesahat Kavramı

Fesahat kavramı, edebiyatçıların dünyasında özellikle Belâgat ile ilgilenen kişiler arasında sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmalar, lafız ve nazım kuramlarını benimseyen görüşlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Fesâhat kelimesi, ف ص ح kökünden türemiş olup sarf açısından فَعْلٌ – يَفْعُلُ bâbına mensup فَصَحَ fiilinin فَعَالَةٌ veznindeki mastarıdır. Sözlük anlamı bakımından fesahat, “beyan ve zuhur”, “havanın açık ve berrak olması”, “sütün yüzündeki köpüklerden arınmış olması” ve “açık seçik olma” gibi anlamlara gelir. Fesahat terim olarak ise, dilin akıcılığı ve serbestliği; dilin her türlü kapalılık, lehçe bozukluğu, hata ve yanlışlıktan uzak olması; telaffuz güçlüklerinden arınmış olması anlamına gelir. Dili net, açık ve seçik bir şekilde telaffuz eden kişiye ise fasih denir.¹⁰⁷ Bir kelâm ve sözün fasih olarak kabul edilebilmesi için, lafza ve manaya ait kusurların ortadan kalkması gerekir. Lafızdaki kusurlar arasında; tenafür, lafzı takid, kerahati sem, süveydavât, zaf-ı telif, gereksiz tekrar, tetabu’î izafat, kelimenin morfolojik yapısının kural dışı olması gibi unsurlar yer alır. Bu tür kusurlar, lafzın ahenk ve güzelliğini zedeler. Manadaki kusurlar ise; garabet ve manevi ta’kid gibi, muhatabın söylenen sözün ifade ve manasından uzaklaşmasına yol açan eksiklikleri kapsar.¹⁰⁸

3.3. Belagat İlmin Tarihçesi

Belagat ilmiyle ilgili çalışmaların ortaya koyduğu bilgilere göre, Belagat ilminin tarihî başlangıcının, insanoğlunun var oluşuyla eş zamanlı olduğu söylenebilir. Nitekim Kur’ân’da geçen ﴿عَلَّمَ الْبَيَانَ﴾ ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ﴾ ifadesi, “O insanı yarattı ve ona beyanı verdi” şeklinde yorumlanmakta ve bu, delil olarak kabul edilmektedir. Belagat ilmi, müstakil bir ilim dalı hâline gelmeden önce, insanlar arasında doğuştan var olan bir melekî yetenek olarak kabul edilmekteydi.¹⁰⁹ Ayrıca, Cahiliye dönemi Araplarının Belagat’a dair maharetleri de Yüce Allah tarafından Kur’an’da şöyle tasvir edilmektedir:

¹⁰⁷ Fesâhat. (T.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 12, ss. 423–424; Kocabıyık, H. İ. (2022). Arap dilinde ifadelerin sanatlı kullanımı: Fesâhat. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 1115–1128.

¹⁰⁸ Bulut, a.g.e., ss. 20-24

¹⁰⁹ Belâgat, a.g.e., ss. 383–384.

“Hele (Ahzâb Suresi 19) فإذا جاء الخوف رأيتهم ينظرون إليك تدور أعينهم كالذي يغشى عليه من الموت *korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.*” Bu ifade, öldürülme korkusundan dolayı büründükleri durumu anlatmaktadır. Ayetin devamında ise şöyle bu durum tamamlanır:

“Korkuları gidince, iyiliğinize olanı *çekemeyip sivri dilleriyle sizi incitirler.*” Sivri dil ifadesi, İslam öncesi Cahiliye Araplarının ne kadar edip ve belîğ bir kişiliğe sahip olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, Kur’ân ve hadislerde Belagat’a dair çeşitli örnekler bulmak mümkündür.

Belagat ilmi, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili ilim dalları arasında bağımsız bir disiplin hâline en geç ulaşan ilim dalıdır. Arap dili ve edebiyatında Belagat ile ilgili çalışmalar, başlangıçta edebi tenkit kapsamında başlatılmış; daha sonra İslam dönemi ve sonrasında gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda Belagat ilmi gelişmiş ve farklı bir boyut kazanmıştır. Belagat ilminin bu yeni boyuta hızla yükselmesinde, Kur’ân’ın icazı ve edebi tenkit çalışmalarının varlığı önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁰ Kur’ân ve edebi tenkitin doğru anlaşılabilmesi amacıyla yapılan farklı çalışmalar doğrultusunda, Belagat ilmini ilgilendiren çalışmalar dört bab veya dönem halinde tasnif edilebilir.

Birinci Dönem: İnsanlığın hidayet rehberi Kur’ân’ın nüzulünden, takriben 4. yüzyıldan 10. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde gerçekleştirilen Belagat çalışmaları, edebi tenkit, kelâm ilmi, edebiyat ve dil ile tefsir ilimleriyle iç içe bir şekilde ele alınmıştır. Birinci dönemde Belagat ilminin asıl hedefi, Kur’ân’ın doğru bir şekilde okunup anlamının kavranması olmuştur.

Belagat ilmi başlangıçta, Kur’ân’ın nüzul ettiği dönemdeki Arapların büyük bir kesimi tarafından Kur’ân’ın fesahat ve belagatinin anlaşılabilmesi üzerine şekillenmiştir. İslam dünyasının genişlemesi ve fetihlerin artmasıyla Arap olmayan milletlerin Müslüman olması, Kur’ân’ın hayatlarına dahil edilmesiyle birlikte Kur’ân okumalarında bazı sorun ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu durum, Arap dili gramerine olan ihtiyacı da artırmıştır.¹¹¹

Dönemin dil bilimcileri, Arap dili kaide ve kurallarını edebiyat kurallarıyla birlikte ele aldıkları için, Belagat’a dair incelemelerde bu alanlara da yer vermişlerdir. Nitekim bu

¹¹⁰ Eroğlu, Y. (2007). *Arap belâgatında kinâye ve isti’âre* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), s. 1.

¹¹¹ Belâgat, a.g.e., ss. 383–384.

maksatla yapılan ilk çalışmalar arasında Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) El-Kitâb adlı eseri, Müberred'in (ö. 285/898) El-Kâmil adlı eseri ve el-Cahız'ın El-Beyan ve't-Tebyîn adlı eseri, bu alanda yapılan ilk somut örnekler olarak kabul edilmektedir. İfade edilenler dışında da dil, edebiyat ve tefsir ile ilgili konuların içerisinde belagat çalışmalarını görmek mümkündür. İlk dönemde yapılan en dikkat çekici çalışmalar arasında, Kur'an'da bulunan kapalı ifadelerin muhkem ve müteşabih başlıkları altında incelenmesi yer almaktadır. Dönemin âlimleri, bu çalışmalar doğrultusunda Müşkilül Kur'an, Mecazül Kur'an, İrabul Kur'an, Meainül Kur'an, İcazül Kur'an ve Beyanül Kur'an adlarında eserler kaleme almışlardır. Ayrıca İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte yöneltilen sözlü sorulara karşılık ve İslamiyet'in Arapların farklı kültürlerle iç içe geçmesinden dolayı, bu alanla ilgili meşgale ve eserler hızla artmıştır.¹¹²

İkinci Dönem: Belagat ilminin ikinci dönemi, 4. yüzyıl sonlarından 8. yüzyıl sonlarına kadar devam eden zaman aralığını kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte Belagat ilmi, İslami ilimler arasında bağımsız ve müstakil bir disiplin hâline gelmiş; içerik olarak şekillenmeye başlamış ve terimleri belirlenerek üzerine sistemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, ikinci dönemin sonunda Belagat ilminin alt dalları olan Me'ânî, Bedî' ve Beyan bölümleri üzerinde de müstakil çalışmalar yürütölmeye başlanmıştır.¹¹³

İkinci dönemde çalışma yapan kişi ve eserlerden bazıları şunlardır:

- İbn Reşik (ö. 456/1064): *العمدة*
- Ebu Hilal el-Askerî (ö. 395/1005): *كتاب الصناعتين*
- Haydar el-Bağdadî (ö. 517/1123): *قانون البلاغة*
- Abdölkadir el-Cürcanî (ö. 471/1078): *أسرار البلاغة، دلائل الإعجاز*
- Zemahşerî (ö. 538/1144): *الكشاف*
- Reşidüddin Vatvat (ö. 573/1177): *حدائق السحر* (Farsça)
- Es-Sekâkînî (ö. 626/1229): *مفتاح العلوم*
- Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348): *الطراز المتضمن لأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز*

¹¹² Okur, E. (2025). *Teşekköl Devri Belâğat İlminin Edimbilim Açısından İncelenmesi* (Doktora Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir), ss. 55-56

¹¹³ Okur, a.g.t., ss. 56-58

- İbn Ebu'l-İsba el-Mısrî (ö. 654/1256): *بدائع القرآن*

Bu eserler, ikinci dönemde Belagat ilmi alanında yapılan çalışmalara örnek teşkil etmektedir.¹¹⁴

Üçüncü Dönem: Belagat ilminin üçüncü dönemi, 8. yüzyıl ortalarından 13. yüzyıl sonlarına kadar devam eden uzun bir dönemi kapsamaktadır. Diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, Belagat ilmi de bu dönemde, duraklama dönemine benzer bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde, Belagat ilmi alanında en çok göze çarpan gelişmeler arasında şerh ve haşiye eserlerinin yazılması ve bu eserlerin geliştirilmesi yer almaktadır. Bu dönemde, Belagat ilminin alt dalları üzerine yapılan çalışmalar da aynen devam etmiştir. Ayrıca, bu dönemde Bediyyât kavramı ön plana çıkmış ve yeni bir nazım şekli olarak kaleme alınmıştır. Bediyyât, Hz. Muhammed'in methini konu alan ve her beyitte en az bir bedi sanatının kullanıldığı bir nazım türüdür.

Üçüncü dönemde yapılan çalışmalara örnek olarak şunlar verilebilir:

- Teftazânî (ö. 792/1390): *el-Mutavvel ale't-Telhîs, Muhtasarü'l-Mutavvel*
- Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413): *Havâşî Seyyid ale'l-Mutavvel*
- Hasan Çelebi (ö. 886/1481): *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mutavvel*
- Abdülhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657): *Hâşiye ale'l-Mutavvel*

Bu eserler, üçüncü dönemde Belagat ilmi alanında yapılan çalışmalara örnek teşkil etmektedir ve dönemin edebi karakterini yansıtmaktadır.¹¹⁵

Bu dönemde Belâgat ilmi ile ilgili yapılan şerh ve hâşiyeler, İslam dünyasında edebî ve ilmî kavramların hassas tahlil ve tenkitleriyle doludur. Bu sebeple, dönemin müelliflerinin kaleme aldığı eserlerin tamamen orijinallikten uzak olduğu söylenemez. Belâgat ilmi, başlangıcından üçüncü döneme kadar yapılan çalışmalar bakımından genel olarak kelâm-felsefe ekolü ve edebiyat ekolü olmak üzere iki ana ekole ayrılmaktadır. Bu ayrımı, İbn Hacer es-Süyûtî, söz konusu iki merhaleyi Acem ve felsefeciler ekolü ile Arap ve bülegâ ekolü şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁶

Dördüncü Dönem: Belâgat ilminin son dönemi olarak kabul edilen dördüncü dönem,

¹¹⁴ Belâgat, a.g.e., ss. 383–384.

¹¹⁵ Belâgat, a.g.e., ss. 383–384.

¹¹⁶ Okur, a.g.t., ss. 59

XIII. yüzyılın sonlarından günümüze kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu dönem, İslam medeniyetinin fetihler sayesinde Avrupa ülkelerine ulaşmasının ardından yenilik arayışlarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde yetişen belâgat âlimleri, klasik ve modern olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Bu iki grup, gelenekçi ve yenilikçi olarak da ifade edilebilir. XX. yüzyılda klasik edebiyatla ilgilenen belâgat âlimleri, neşredilen metin, hâşiye ve şerh eserlerinden istifade ederek düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır.

Klasik tarzı Belagat alimleri ve eserleri şunlardır:

- Ahmed Mustafa el-Megrinî (ö. 1984): علوم البلاغة
- Ahmed el-Hâşimî (ö. 1943): جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبدیع
- Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1889): الوسيلة الأدبية إلى العلوم العربية

Belagat ilmine modern bir yön vermek isteyen belagatçılar ise çoğunlukla Batıda eğitim almış ve Batı etkisinde kalmış kişilerdir. Bu grubun en önemli savunucu ve temsilcileri İbrahim el-Hâzîn, Abbas Mahmud el-Akkad ve Taha Hüseyin'dir.

Modern Belagat çalışmalarına örnek olarak şunlar verilebilir:

- Emîn el-Hûlî (ö. 1966): *Fennü'l-Kavl, el-Belâga* ve *İlmü'n-Nefs*
- Ahmed Hasan ez-Zeyyât (ö. 1968): *Difâ' 'ani'l-Belâga*
- Ali el-Cârim (ö. 1949) – Mustafa Emîn (ö. 1996): *el-Belâgatü'l-Vâzıha*

Bu eserler ve isimler, dördüncü dönemde Belagat ilminin hem klasik hem modern yönleriyle gelişimini ve çeşitliliğini göstermektedir.¹¹⁷

3.4. Belagat İlminin Kısımları

İslâmî ilimler arasında yer alan belâgat ilmi, düzgün, usulüne uygun ve yerinde söz söylemenin ilke ve yöntemlerini inceleyen bir disiplindir. Belâgat ilmi, kendi içerisinde Me'ânî, Beyân ve Bedî' olmak üzere üç ana bölüme ayrılmaktadır.¹¹⁸ Bu bölümler sırasıyla incelenecek; Şeyh Muhammed Nuri Hazretleri'nin Nesîmü't-Tûr adlı divanı ile müstakil şiirlerinde kullandığı üslup ve söz sanatları tespit edilerek değerlendirilecektir.

3.4.1. Me'ani İlmi

Me'ânî ilmi, Belagat ilminin alt dallarından biri olup, Beyân ve Bedî' ile birlikte ele

¹¹⁷ Belâgat, a.g.e., ss. 383–384.

¹¹⁸ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad şerhu kitabu et-telhîsü'l-miftâh ulûm*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan. s. 37

alınır. المعاني kelimesinin çoğulu olan sözlükte “irade edilen”, “maksat ve amaç hâline getirilen şey”, “kast etmek”, “hedefe varmak” veya “ulaşmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁹ Terim olarak Me’ânî ilmi (وهو عِلْمٌ يُعَرَّفُ به أحوال اللفظ العربي التي بها يطابق مقتضى الحال) şu şekilde tanımlanır: “Bir sözün muktezâ-yı hâle göre en uygun biçimde, durumun gerektirdiği hâl üzerine nasıl ifade edileceğinin ilkelerini öğreten ilimdir.” Bu ilim, sözün anlamını, maksat ve duruma uygunluğunu ortaya koymayı amaçlar.¹²⁰

Me’ânî ilmi, cümle şekillerini, bunların kullanım amaçlarını ve kelâmın seyrini yönlendiren kuralları inceleyen bir belâgat ilmidir. Bu ilim, sözün yer ve duruma uygun şekilde söylenmesini esas alır. Me’ânî ilmini iyi bilen ve uygulayan kimse, muhatabına düşüncelerini daha etkili ve yerinde aktarabilir. Ayrıca bu ilim, Kur’ân’da yer alan âyetlerin ifade sadeliğini, inceliğini, estetik yönünü ve i’câzını daha iyi anlama, kavrama ve değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Me’ânî ilmi; isnad, müsnedün ileyh, müsned, haber, inşâ, kasr, fasl ve vasl ile icâz, itnâb ve musâvât olmak üzere sekiz temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, sözün muhatabın durumuna uygun biçimde ifade edilmesini sağlayan temel belâgat esaslarını ele almaktadır.¹²¹

Şeyh Muhammed Nuri, kaleme aldığı eserlerde hem nesir hem de manzum türlerini kullanmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, Şeyh’in edebî kişiliğini en iyi yansıtan eserler manzum eserleridir. Manzum eserlerinde Şeyh, Me’ânî, Beyân ve Bedî‘ ilimlerinin inceliklerinden ustalıkla yararlanmış; divanındaki ve müstakil eserlerindeki beyitleri güçlü bir üslup ve ahenk içerisinde okuyucuya sunmuştur.

3.4.1.1. Haber ve Çeşitleri

Haber: “الخبر هو ما يحتمل الصدق والكذب لذاته” Konuşan kişi için söylediği sözlerin doğrudur veya yalandır diyebileceğimiz her kelama haber denir. Diğer bir ifadeyle, dile getirilen sözler gerçeğe uygun ve olaya mutabık ise, sözü söyleyen kişi sözünde doğrudur; aksi takdirde yalandır şeklinde hükmedilen cümlelere haber denir.¹²²

Örnekler:

إستانبول بلد جميل: *İstanbul güzel bir şehirdir.*

¹¹⁹ Şarlat, M. S. (2021). Klasik eserlerde meânî ilmi. *Batman Akademi Dergisi*, 5(1), s. 120.; Apuhan, a.g.e., s. 38-39.

¹²⁰ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 41.

¹²¹ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 42-43.

¹²² El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü’l-belâğa fî’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘*. El Mektebetü’l Asriyye, Lübnan, s. 55.

فُتِحَتْ إِسْتَنْبُولُ فِي الْقَرْنِ الْخَامِسِ عَشَرَ لِلْمِيلَادِ: *İstanbul Miladi 15. Yy'da fethedildi.*

Haber cümlelerinin söyleniş amaçları iki grupta incelenir:

Faidetül Haber: Muhatabın bilmediği bir konuda onu bilgilendiren ve aydınlatan anlamı taşır.

Hz. Peygamber Mekke'de doğdu. وَلَدَ النَّبِيُّ ﷺ فِي مَكَّةَ

Lazimetül Haber: Muhatabın zaten bildiği bir konuyu tekrar etmek anlamına gelir.

اسْتَيْقَظْتَ الْيَوْمَ مُبَكِّرًا. *Sen bugün erkenden uyandın.*

Haber cümlelerinin asıl gaye ve maksadının dışına çıkmasını ifade eden başlıklar ise şunlardır: izhâr-ı dâfi, izhâr-ı tehassür, el-va'z ve'n-nasihat, ta'lîl, dua, tevbe, tahzîr, temennî, tazim ve tenzih, tehdit, medih, senâ ve hiciv, tarîd, fahr, teselli, el-hass ve teşvik. Bu başlıklara örnekler çoğaltılabilir.¹²³

Örnekler:

رَبِّ إِنِّي وَصَّعْتُهَا أَنْتَى : *Rabbim, çocuğu kız olarak dünyaya getirdim.* (İzharu Tehassür)

جاء الحق وزهق الباطل : *Hak geldi, batıl yok oldu.* (İzharu Surur)

Haber cümlesinin temel kısımları, Fiil ve İsim cümlesi olmak üzere iki kısımdır. Fiil Cümlesi: Fiil kalıbıyla kullanılır ve üç zamandan birini gösterir; karineye ihtiyaç duyulmadan anlaşılır. *Ali okula gitti.* ذهب علي الي المدرسة İsim Cümlesi: Haberi fiil kalıbıyla olmayan cümlelere denir. İsim cümlesi, zaman belirtmeksizin olumlu veya olumsuz durum bildiren cümlelerdir *Hz. Nuh Allah'ın Resulüdür.* نوح رسول الله.¹²⁴

Haberi kelam, muhatabın durumuna göre üç bölüm başlığa ayrılmaktadır. Haberi kelam bölüm başlıkları şunlardır:

İbtidâ-i Haber: İbtidâ-i cümle, muhataba aktarılacak söz ve ifadelerin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında herhangi bir bilgisi olmayan; şüphe, kuşku ve inkâr emarelerinden uzak, tekit kalıplarından arınmış şekilde kullanılan cümlelerdir.¹²⁵

Örnek:

¹²³ Irmak, M. (2011). *Arap belâgatında haber-inşâ meselesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), ss. 81–103; El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, ss. 55-56.

¹²⁴ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 66.

¹²⁵ Özdoğan, M. A. (2020). Arap dili ve grameri araştırmaları. *Samer Yayınları*, s. 16.; El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 57.

”شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ” (el-Bakara, 2/185.) Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, bir rehber ve doğruyu yanlıştan ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.

Şeyh Muhammed Nuri, divan ve müstakil şiirlerinde ibtidâî haber cümlesini pek çok beyitte kullanmıştır.

وُلِدَ الْحَبِيبُ وَخَدَهُ مَتَوَرَّدٌ وَالنُّورُ مِنْ وَجَنَاتِهِ يَتَوَقَّدُ

"Sevgili doğdu; yanağı gül rengindedir. Yanaklarından ise nur parlayıp ışıldamaktadır." ¹²⁶

Beyitte ibtidâî haber üslubu kullanılmıştır. Çünkü Şeyh, Hz. Muhammed'in doğumu ile O'nun mübarek yüzündeki güzellik ve nuru herhangi bir tekit edatına başvurmada haber vermektedir. Bu beyitte de "والنور من وجناته يتوقد" ve "وُلِدَ الْحَبِيبُ"، "وخده متوردد" cümleleri sade bir anlatımla kurulmuş olup herhangi bir tekit unsuru içermemektedir. Şeyh'in amacı, Hz. Peygamber'in doğumunu ve O'nun nurlu vasıflarını tabîî ve etkileyici bir üslupla tasvir etmektir. Bu sebeple beyit ibtidâî haber üslubuna uygun kullanılmıştır.

مُحَمَّدُ النَّوْرِي عَظِيمُ مُصَابُهُ كَأَنِّي بِهِ فِي بَحْرِ هَمٍّ مُعَرَّقًا

"Muhammed en-Nûrî'nin musibeti pek büyüktür; sanki ben de onunla birlikte keder denizinde boğulmuş gibiyim." ¹²⁷

Bu beyitte: "مُحَمَّدُ النَّوْرِي عَظِيمُ مُصَابُهُ" cümlesi doğrudan bir haberdir. Burada "Muhammed en-Nûrî'nin musibeti büyüktür" denilerek doğrudan bir haber verilmiş. Cümleye herhangi bir giriş, hazırlayıcı ifade olmadan doğrudan başlanmış. Bu, ibtidâî habere örnek teşkil eder.

أَخِي هَذِهِ الدُّنْيَا غُمُومٌ وَظُلْمَةٌ عَذَابُ بَرَاءِ اللَّهِ سِجْنُ الْأَنَامِ

"Kardeşim! Bu dünya keder ve karanlıktır; Allah'ın insanlar için yarattığı bir azap ve bir zindandır." ¹²⁸

Bu beyitte "هَذِهِ الدُّنْيَا غُمُومٌ وَظُلْمَةٌ" ifadesi, herhangi bir tekit edatı kullanılmadan doğrudan haber verme amacıyla zikredilmiştir. Şeyh, dünya hayatına dair değerlendirmesini muhatabın inkâr veya tereddüt durumunu dikkate almaksızın ortaya koymuştur. Şeyh, dünyanın sıkıntı

¹²⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 29

¹²⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 198-201

¹²⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 91

ve karanlıklarla çevrili olduğunu haber üslubuyla ifade ederek düşüncesini sade ve doğrudan bir anlatımla aktarmıştır. Sonuç olarak bu beyitte ibtidâî haber cümlesi vardır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا لَا نَقَادَ لَهُ فِي نِعْمَةِ اللَّهِ رَبِّي الْحَمْدُ لِلَّهِ

"Allah'a, sonu tükenmeyen bir hamd olsun; Rabbim olan Allah'ın nimetleri dolayısıyla hamd Allah'adır." ¹²⁹

Şeyh'in “الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا لَا نَقَادَ لَهُ” ifadesi, belâgat ilminde ibtidâî haber kapsamında değerlendirilmektedir. Zira bu cümlede herhangi bir tekit edatına yer verilmemiş, haber muhatabın şüphe veya inkârı dikkate alınmaksızın doğal bir üslupla sunulmuştur. Dolayısıyla söz, muhataba bir bilgiyi aktarma amacı taşımakta olup, ibtidâî haberin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

Talebi Haber: Muhataba aktarılacak ifadelerde zihinde kuşku veya tereddüt meydana gelen durumlarda onun tereddüt ve kuşkusunu yok etmek için haberi muhataba kabul ettirmek için pekiştirme edatları yoluyla kullanan cümlelere talebi haber anlatım denir.¹³⁰

إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا
Kuşkusuz Yüce Allah Gafur ve Rahimdir.

Müellif Divan ve Şiirlerinde şu beyitler de talebi haber üslubundan faydalanmıştır.

لَقَدْ شَرَّفَ اللَّهُ الْمُشْرَفَ حِينَمَا تَجَلَّى بِلُطْفٍ قَادِرٍ وَاطْلُبْ مُشْرَفًا
عَلِيمٌ لَهُ عِلْمٌ جَلِيلٌ وَحَكْمَةٌ عَزِيزٌ كَرِيمٌ فَاقْ فَاطْلُبْ مُشْرَفًا
لَقَدْ بَعَثَ اللَّهُ الْمُشْرَفَ هَادِيًا لِتَعْلِيمِ دِينِ اللَّهِ فَاطْلُبْ مُشْرَفًا

"Allah, lütfuyla tecelli ettiği vakit Müşerref'i gerçekten şerefleştirmiştir. Sen de bunu idrak et ve Müşerref'e yönel."

"O, engin ilim ve yüce hikmet sahibidir; izzet ve kerem sahibi olup üstün bir mertebeye ulaşmıştır. Öyleyse Müşerref'e yönel."

"Allah, Müşerref'i dinini öğretmek üzere gerçekten bir hidayet rehberi olarak göndermiştir. Öyleyse Müşerref'e yönel." ¹³¹

Bu beyitlerde Şeyh, Şeyh Müşerref'in Allah tarafından seçilmiş, ilim ve hikmetle donatılmış seçkin bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadır. Birinci ve üçüncü beyitlerde yer

¹²⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 85

¹³⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 57.

¹³¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 107

alan "لَقَدْ" tekit edatı, haber cümlesini kuvvetlendirerek muhatabın haberi kesin olarak tasdik etmesini amaçlamaktadır. Meânî ilmine göre, haberin "لَقَدْ" gibi tekit unsurlarıyla desteklenmesi, muhatabın haberi kabulünde tereddüt edebileceği varsayımına dayandığından bu ifadeler talebî haber kapsamında değerlendirilmektedir. İkinci beyitte ise Müşerref'in ilim, hikmet, izzet ve kerem gibi üstün nitelikleri sıralanarak onun ilmî ve manevî otoritesi pekiştirilmiştir. Beyitlerin sonunda tekrar edilen "فَاطْلُبْ مُشَرِّفًا" ifadesi ise haber cümlesi olmayıp emir kipinde kurulmuş talebî bir inşâ örneğidir. Böylece Şeyh, önce tekitli haber cümleleriyle muhatabı ikna etmekte, ardından emir üslubuyla onu Şeyh Müşerref'in rehberliğine ve ilminden istifade etmeye davet etmektedir. Bu yönüyle beyitlerde haber ve inşâ üslupları birlikte kullanılarak etkili ve ikna edici bir anlatım ortaya konulmuştur.

تُوبِي إِلَى اللَّهِ نَفْسِي وَأَفْرَغِي فَلَقَدْ حَقَّ الْعِقَابُ وَإِنَّ اللَّهَ قَهَّارُ
أَجْرَمْتَ كُلَّ كَبِيرٍ جَلَّ مَبْلَغُهُ فَقَدْ مَضَى مِنْكَ فِي الْأَثَامِ أَعْمَارُ
أَنْ تَغْفِرَ الْعَبْدَ يَا رَبِّ فَإِنَّ لَهُ نَفْسًا تَضِيقُ أَسَا وَالصَّبْرُ قَرَارُ

"Ey nefsim! Allah'a tövbe et ve O'na yönel çünkü azap artık hak olmuştur ve şüphesiz Allah mutlak kahredicidir."

"Sen büyük günahların hepsini işledin; ömrün günahlar içinde geçip gitmiştir."

*"Ey Rabbim! Kulunu bağışla çünkü onun öyle bir nefsi vardır ki kederden daralır; sabır ise onu terk edip kaçır."*¹³²

Şeyh bu beyitlerde talebî haber üslubundan faydalanmıştır. Zira فَاطْلُبْ مُشَرِّفًا ifadesinde قَدْ, ifadesinde ise فَقَدْ مَضَى مِنْكَ فِي الْأَثَامِ cümlelerinde نَفْسًا تَضِيقُ أَسَى ile قَدْ, وَإِنَّ اللَّهَ قَهَّارُ ve لَام edatı kullanılarak haber pekiştirilmiştir. Bu tekit unsurları, haberin muhatabın zihninde daha güçlü bir şekilde yerleşmesini ve muhtemel tereddütlerin giderilmesini amaçladığından söz konusu ifadeler talebî haber üslubundan faydalanmıştır. Bu yönüyle Şeyh, haber cümlelerini tekit edatlarıyla destekleyerek anlatımın etkisini artırmış ve vermek istediği mesajı daha kuvvetli bir şekilde muhataba ulaştırmıştır.

إِنِّي أَسْلِمُ وَالسَّلَامُ تَحِيَّةٌ تُهْدَى لِمَنْ مَلَكَ الْجَمَالَ عَظِيمُ

*"Şüphesiz ben selam veririm; selam, büyük güzellik sahibi olana sunulan bir hediyedir."*¹³³

¹³² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 136

¹³³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 107

Bu beyitte *إِنِّي* edatı, haberi pekiştirerek kuşku veya tereddütü ortadan kaldırır. Talebi haber niteliği taşır ve muhatabın haberin doğruluğuna şüphe duymasını engeller. Bu sebeple beyitte haber, "إِنَّ" tekit edatıyla güçlendirilmiş olup talebî haber üslubunun bir örneğini teşkil etmektedir.

فَإِنَّ لِقَاءَ الْحَبِّ لَقَمَانُ قَلْبِنَا وَفِي بُرْيِهِ الْأَسْقَامُ قَوْلٌ صَحِيحٌ

*"Şüphesiz sevgiliye kavuşmak kalbimizin hekimidir; onun hastalıklara şifa olduğu doğruluğu kabul edilen bir sözdür."*¹³⁴

Şeyh bu beyitte sevgiliye kavuşmanın gönül üzerindeki iyileştirici etkisini ifade etmektedir. İlk mısrada yer alan *إِنَّ* tekit edatı, haberin muhatabın zihnindeki şüphe veya tereddütü gidermek amacıyla kuvvetlendirilerek sunulduğunu göstermektedir. "فَإِنَّ لِقَاءَ الْحَبِّ" ifadesiyle sevgiliye kavuşmanın kalbe şifa veren bir hekim gibi olduğunu vurgulamış ve bu hükmü *إِنَّ* edatıyla pekiştirmiştir. Böylece beyitte talebî haber üslubu kullanılarak anlamın muhatap nezdinde daha güçlü ve etkili bir şekilde yerleşmesi amaçlanmıştır.

İnkâr-i Haber: Haber bölümlerinin sonuncusu olan inkâr-ı haber, muhatabın ifade edilen bir şeyin varlığını, meydana gelişini veya bilgisini reddettiği, inkâr anlamı taşıyan cümlelerde; muhatabın gönül ve zihin dünyasını ikna etmek ve kabul ettirmek amacıyla kullanılan zorunlu pekiştirme edatlarını içeren cümlelerdir.¹³⁵

Örnek:

"Kuşkusuz ki ayetlerimizi yalanlayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler yok mu? Onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. İşte biz, günahkârları böyle cezalandırırız." (إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا) (لَا تَفْتَحْ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ)

Nûrî el-Hunukî'nin Divanı'nda İnkâr-i Haber üslubunu yansıtan beyitler ise şu şekildedir:

وَلَا وَاللَّهِ حَاشَا اللَّهَ ظُلْمًا وَلَكِنْ مِنْ ظُنُونِكَ ذَاكَ أَمْرُكَ

*"Hayır! Allah'a yemin olsun ki, Allah'a zulüm isnat etmekten O uzaktır. Bilakis bu, senin zan ve kuruntundan kaynaklanan bir düşüncedir."*¹³⁶

¹³⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 124

¹³⁵ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 58.

¹³⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 128

Bu beyitte Şeyh, "وَلَا وَاللَّهِ" ve "حَاشَا لِلَّهِ" ifadeleriyle Allah'a zulüm isnat edilmesini kesin bir dille reddetmektedir. Ardından "وَلَكِنْ مِنْ ظَنُّونِكَ ذَلِكَ أَمْرُكَ" ifadesiyle böyle bir düşüncenin hakikatten değil, muhatabın zan ve kuruntusundan kaynaklandığını belirtmektedir. Meânî ilminde muhatabın yanlış kanaatini veya inkârını gidermek amacıyla tekitli ve reddedici bir üslupla kurulan bu tür ifadeler inkârî haber kapsamında değerlendirir. Böylece Şeyh, muhatabın muhtemel yanlış kanaatini güçlü bir haber üslubuyla ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

3.4.1.2. İnşâ ve Bölümleri

İnşâ: Sözlük terimi olarak ortaya çıkarmak, üretmek, yaratmak, kurmak ve yeniden meydana getirmek gibi anlamlara gelip if'âl babında mastar olarak gelmektedir. İstilahî anlam olarak "ما لا يحتمل الصدق والكذب لذاته" şeklinde ifade edilir. Haber cümlesinin zıddı olup, muhataba söylenen söz ve ifadelerin doğru ya da yanlış olduğunun söylenmesinin mümkün olmadığı cümlelere denir. Başka bir ifadeyle, doğruluk veya yanlışlık ihtimali taşımayan cümlelerdir. İnşâî cümleler; emir, nehiy, temennî, nidâ ve istifhâm türündeki ifadeler olup hüküm bildirmezler.¹³⁷

Örnek:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) “Ey iman edenler! Siz de Hz. Peygamber’e salât ve selâm okuyunuz.”

İnşâ-i cümleler iki kısma ayrılır:

1. İnşâ-i Talebî: Talep bildiren cümlelerdir; emir, nehiy, temennî, nidâ ve istifhâm
2. İnşâ-i Gayr-i Talebî: Talep bildirmeyen; övgü, yemin, yargı vb. anlamlar içeren cümlelerdir.¹³⁸

İnşâ-i Talebî: Kelâmın iki ana bölümünden biri olan inşânın alt başlıklarından biri inşâ-i talebîdir. İnşâ-i talebî, muhataba söylendiği andan itibaren talep ve istek anlamı taşıyan ifadelerden oluşan cümlelerdir. Bu tür cümleler, sözün söylenmesinden sonra eylem veya fiilî bir karşılık beklenen ifadelerdir. İnşâ-i talebî, kendi içinde beş alt başlığa ayrılır: emir, nehiy, temennî, nidâ ve istifhâm.¹³⁹

¹³⁷ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğ* s. 69.

¹³⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğ*, s. 69.

¹³⁹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğ*, s. 70.

Emir: Emir kelimesi, sözlük anlamı itibariyle iki farklı manayı ifade eder: Birincisi nehyin zıddı olup “bir işi yapma emri vermek” anlamındadır; ikincisi ise iş, durum, hâl gibi anlamlara gelir. Talebî inşâ bölümlerinin en önemlisi ve en çok kullanılanı inşâî emirdir. İnşâî emir, bir eylemin yerine getirilmesi hususunda talepte bulunmayı ifade eder. Bu tür cümlelerde, emir veren kimse, emir alan kişiden daha yüksek bir konumda bulunur.¹⁴⁰ İnşâî emirler, emr-i hâzır ve emr-i gâib kalıplarında kullanılmakta olup, bu emir cümleleri söylenildiği zaman, mekân, durum ve muhataba göre dua, tehdit, talep, ikaz, müjde, sitem vb. gibi çeşitli anlamlar ifade edebilmektedir.¹⁴¹

El-Vânî, divan’ında ve müstakil şiirlerinde emir kalıbını birden fazla anlamda kullandığı görülmektedir.

وَسِرْ نَحْوَهُ عَدُوًّا وَلَا تَبْغِ مُهْلَةً فَيَقْطَعُ سَيْفُ الْوَقْتِ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا
وَحَلِّ النَّهْيِ وَالرُّوحِ وَالْعَقْلِ وَاتَّخِذْ رَفِيقَ سَبِيلِ اللَّهِ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا
وَنَظِيفٌ خَيَالًا مِنْ فُؤَادٍ لَغِيرِهِ وَحَلِّ السَّوَى فَاطْرَحْهُ وَاطْلُبْ مُشَرَّفًا

"Ona (Allah'a) doğru koşarak yürü; gecikmeyi isteme. Çünkü zamanın kılıcı keskindir. Öyleyse Şeyh Müşerref'e yönel."

"Akli, ruhu ve düşünceyi (bir kenara) bırak. Allah yolunun yol arkadaşını edin ve o yüceliği iste (Şeyh Müşerref'i)!"

"Kalbindeki Allah'tan başkasına ait hayalleri temizle; masivâyı terk et ve Şeyh Müşerref'e yönel." ¹⁴²

Bu beyitlerde inşâ-i talebînin emir üslubu açıkça görülmektedir. Şeyh, tasavvufî bir irşat ve nasihat anlatımıyla muhatabına peş peşe emirler yöneltmektedir. Kullanılan emir fiilleri şunlardır: سِرْ – لَا تَبْغِ – اَطْلُبْ – حَلِّ – اتَّخِذْ – نَظِيفٌ – اطْرَحْ Bu emir kipleri hakikî anlamda bağlayıcı bir emir ifade etmemekte; nasihat, irşad, teşvik ve tasavvufî terbiyeye yönlendirme anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla emir üslubu mecazî anlamıyla kullanılmıştır. Ayrıca ilk beyitte yer alan لَا تَبْغِ مُهْلَةً ifadesi, inşâ-i talebînin nehy türüne de örnektir.

وَأَرْخَ وَقَاتِ الشَّيْخِ وَاطْرَحْ بِسَبْعَةٍ خَلِيلُ أَجَابَ اللَّهُ قُرْآنَهُ يَتَلَوُ

"Şeyhin vefat tarihini yaz ve yedi (kelime/harf) ekle. O, Allah'ın rahmetinin kabul

¹⁴⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 71.

¹⁴¹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 71-72

¹⁴² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 92.

ettiği, Kur'ân'ı okuyup tilavet eden bir dosttur."¹⁴³

”اطْرُخْ” ekle / yaz kelimelerin ikisi emir kipidir, yani inşâî talebî emir bildiren ifadelerdir.

اطْلُبْ حَبِيبَكَ حَيْثُ كَانَ وَعَلَيْهِ فَاحْضُنْ كُلَّ أَنْ
وَإِذَا رَمَاكَ بِطَرْفِهِ فَاعْلَمْ بِأَنَّ الْمَوْتَ دَانٍ
اقْصِدْ حَبِيبَكَ دَائِمًا وَإِلَيْهِ فَاحْضُنْ هَائِمًا
وَإِذَا لَقِيتَ جَمَالَهُ فَاسْجُدْ لَوَجْهِهِ قَائِمًا

*"Sevgilini nerede olursa olsun ara ve her zaman ona sevgiyle yönel. Eğer sana bakışıyla nazar ederse, bil ki ölüm (yani benliğin yok oluşu) artık yakındır. Daima sevgiline yönel ve ona âşık olarak bağlan. Onun cemâliyle karşılaştığında ise ayakta O'nun huzurunda secde et."*¹⁴⁴

Beyitlerde emir kipiyle kullanılan "اطلب، فاحضن، اعلم، اقصد، فاسجد" fiilleri, muhatabı tasavvufî olgunluğa yönlendirmeyi amaçlayan irşad ve nasihat mahiyetindeki inşâ-i talebî örnekleridir. Bu fiiller hakikî emir anlamından ziyade teşvik ve irşad anlamı taşımaktadır.

Nehiy: İnşâî talebin alt başlıklarından biri de nehiydir. Nehiy, kelime anlamı olarak yasaklamak, bir eylemin yapılmasından sakındırmak veya engellemek demektir. Kısaca, bir iş ya da eylemden emredici bir üslupla kaçındırmayı veya uzaklaştırmayı ifade eden sözlere denir. Başka bir ifadeyle, nehiy, emir fiilinin zıddıdır. İnşâî nehiy, asıl anlamı dışında kullanıldığında bazen dua, irşat, şefkat, tehdit, iltimas veya tevbih vb. gibi anlamlarda da kullanılabilir.¹⁴⁵

El- Xunukî, inşâî nehiy üslubunu çoğunlukla asıl anlamı olan engellemek ve yasaklamak manasında kullanmıştır. Ancak bazı beyitlerinde, bu üslubu farklı anlam ve ifadelerle de kullandığı görülmektedir.

وَسِرْ نَحْوَهُ عَدُوًّا وَلَا تَبْغِ مُهْلَةً
فَيَقْطَعْ سَيْفُ الْوَقْتِ فَاطْلُبْ مُشْرَقًا

"Ona (Allah'a) doğru koşarak yürü; gecikmeyi isteme. Çünkü zamanın kılıcı

¹⁴³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 89

¹⁴⁴ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelîhi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 188

¹⁴⁵ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 76-77; Arpa, M. (2023). Belâgat ilminde haber ve inşâ. *Kilitbahir Dergisi*, 23, 85-86.

*keskindir. Öyleyse Şeyh Müşerref'e yönel."*¹⁴⁶

Beyitte "وَلَا تَبْغِ مُهْلَةً" (Mühlet isteme, gecikme) ifadesi, inşâ-i talebînin nehiy üslubuna örnektir. Şeyh burada muhatabı gecikmekten ve vakit kaybetmekten sakındırmaktadır. Bu nehiy, hakikî anlamda bir yasaklamadan ziyade irşad ve öğüt amacı taşımaktadır. Böylece muhatap, vakti değerlendirmeye ve manevî olgunluğa yönelmeye teşvik edilmektedir. Sonuç olarak bu "ولا تبغ مهلة" ifade, inşai nehiy üslubuna örnektir.

ذَهَبَ الشَّبَابُ وَأَنْتَ فِي سَكْرِ الصَّبَا لَا تَسْتَحْ مِنْ بَعْدِهِ أَنْ تُلْعَبَا

*"Gençlik geçtiği hâlde sen hâlâ gençlik sarhoşluğu içindesin. Bundan sonra da oyun ve eğlenceyle vakit geçirmekten artık utanma?"*¹⁴⁷

Bu beyitte yer alan "لا تستح" ifadesi, şekil bakımından nehiy kalıbında olmakla birlikte hakikî anlamda bir yasaklama ifade etmemektedir. Aksine muhatabı gafletinden uyandırmayı, davranışını kınamayı ve tövbeye yönlendirmeyi amaçlayan irşadî bir nehiy örneğidir. Böylece Şeyh, haber ve inşâ üsluplarını birlikte kullanarak nasihatının tesirini artırmıştır.

Nidâ: İnşâ talebin alt başlıklarından biri de nidâdır. Nidâ, sözlükte seslenme veya çağırma anlamlarını taşır. Belâgat terimi olarak, "أدعو" ifadesinin yerine geçecek bir nidâ edatı kullanılarak, muhatabın kendisine yönelmesi talep edilir. Nidâ edatları, hitap eden kişinin muhatabına "seni çağırıyorum", "sana sesleniyorum", "bana bak" anlamlarını iletmesini sağlar. Belâgat kitaplarında edat sayısı farklılık göstermekle birlikte, yaygın kullanılan edatlar şunlardır:

أ – أي – يا – أي – أيا – هيا – وا – آ

- Hemze (أ) ve أي edatları, yakın mesafedeki kişiler için kullanılır.
- Geri kalan edatlar, uzak mesafedeki kişiler için tercih edilir.
- Bu edatlar içinde en yaygın kullanılan ve Kur'ân'da en çok geçen edat, يا edatıdır.

Nidâ edatları, asıl anlamı dışında ayrıca şu anlamlarda da kullanılır: iğrâ, istiğâse, nüdbe, ta 'accub, tevbih, tehassür, ihtisâ' dır.¹⁴⁸

Şeyh Nûrî, divan ve şiirlerinde genellikle aşağıdaki nidâ ifadelerini kullanmıştır:

يا سيدا – أي مرشكا – أمعشوقي – أيا ربي – يا خير – يا قوم

¹⁴⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 92

¹⁴⁷ Xunûkî, M. & Xunûkî, M. N. (1440/2018–2019). *Celâ'ü'l-keder fî nefâ'isi'l-üstâd eş-Şeyh Münevver ve yelihi nesîmü't-Tûr min kelimâti'l-üstâd eş-Şeyh Muhammed Nûr*. ss. 242

¹⁴⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*,. 89-90.

şiiirlerinde en çok kullandığı nidâ edatları şunlardır: أيا – أي – يا

Divan ve şiiirlerinde kullanılan nidâ edatlarıyla ilgili örnek beyitler şunlardır:

يَا رَبِّ فَاحْفَظْهُ وَارْزُقْهُ الْعِلَّا كَرَمًا عِلْمًا وَجَلْمًا لَهُ الْحَمْدُ لِلَّهِ

"Ey Rabbim! Onu koru; kereminle ona yüce mertebeler, ilim ve hilim ihsan eyle.

Hamd Allah'adır." ¹⁴⁹

Bu beyitte "يا رَبِّ" ifadesi, inşâ-i talebînin nidâ türüne örnektir. Şeyh, Allah Teâlâ'ya doğrudan hitap ederek niyazda bulunmaktadır. Ardından gelen "فاحفظه" ve "وارزقه" emir kipleri ise hakikî emir anlamında olmayıp dua ve niyaz anlamı taşımaktadır. Böylece beyitte hem nidâ hem de dua anlamında kullanılan emir üslubu birlikte yer almaktadır.

يَا سَيِّدًا قَدْ عَلَا قَلْبِي لَهُ طُورًا مَا بَالِ قَلْبِي أَرَى بِالطَّرْدِ مَغْمُورًا

"Ey gönlümde yücelen efendi! Kalbimin neden ayrılık ve dışlanmışlık içinde kaldığını görüyorum?" ¹⁵⁰

Beyitte "يا سَيِّدًا" ifadesi inşâ-i talebînin nidâ türüne örnektir. İkinci mısradaki yer alan "ما بَالِ قَلْبِي" ifadesi ise gerçek cevap beklemeyen, hayret ve yakınma anlamı taşıyan bir istifham üslubudur. Böylece beyitte nidâ ve istifham birlikte kullanılarak duygusal etki güçlendirilmiştir.

أَمَعْشُوقِي أَمَحْبُوبِي وَغَيْرُكَ لَيْسَ مَطْلُوبِي وَمَسْئُولِي ذَا عَرَابِي

"Ey Maşuk! Ey gözde varlığım! Senin dışındakiler arzum değildir. Sadece senden talepte bulunuyorum." ¹⁵¹

İnşâî Nida Unsuru: "أَمَعْشُوقِي", "أَمَحْبُوبِي": Ey Maşuk, ey sevilenim! Bu da doğrudan nidadır. Yine haber değil, duygu dolu bir hitap vardır. Bu beyitte de inşâî nida vardır.

وَأَسْمِحْنِي مِنْهُمْ وَأَعْظِمْ بِهِمْ أَيَا مَنْ أَبَا الْوَصْلِ مِنْهُمْ وَلَا مَ

"Beni onlardan dolayı bağışla ve yücelt! Ey onlarla vuslatı engelleyen ve esirgeyen!" ¹⁵²

"أيا" edatı, Arapçada nida için kullanılan edatlardan biridir. Şeyh bu ifadeyle muhatabına doğrudan hitap etmekte; hitabına özlem, yakarış ve sitem anlamları

¹⁴⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 85

¹⁵⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 86

¹⁵¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 156

¹⁵² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 168

yüklemektedir. Dolayısıyla beyitte inşâ-i talebînin nidâ üslubu kullanılmıştır.

İstifhâm: İnşâî talebin önemli bir bölümünü oluşturan istifhâm, kökü فهم olan ve istif'âl babından türeyen bir mastardır. İstifhâm kavramı, daha önce bilinmeyen bir konu, olay veya durum hakkında bilgi edinmek amacıyla soru sormayı ifade eder. Arapçada soru sorma, “الهمزة، وهل، وما، ومن، وأي، وكم، وكيف، وأين، ومتى، وأنى، وأيان” gibi soru edatlarıyla gerçekleştirilir. Bu edatların her biri farklı anlam ve işlevlere sahip olup, kullanım amacı ve bağlama göre uygun olanı tercih edilir. Buna göre “nerede”, “ne zaman”, “nasıl”, “hangisi” gibi soru kalıpları ile Türkçedeki “-mı/-mi” soru eki, istifhâmın karşılıkları arasında yer almaktadır. İstifhâm edatları, temel anlamlarının yanı sıra istibtâ, taaccüb, emir, nehiy, nefy, tenbih, vaîd, takrîr, inkâr, tehekküm, tahkîr, istib'âd ve tecâhül gibi çeşitli anlamlarda da kullanılmaktadır. Kur'ân'da istifhâm edatlarına sıkça yer verilmiş olup, buna dair pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁵³

El-Vânî, divan'ında ve müstakil şiirlerinde istifham üslubunu hem hakikî anlamında hem de mecazî anlamlarda kullanmıştır. Bu kullanımlara örnek olarak aşağıdaki beyitler gösterilebilir:

فَكَيْفَ يَعْيشُ حَاضِرُ مَوْتِهِ فَقُلْ وَقَدْ كَانَ حَقًّا أَنْ يَمُوتُوا مُحَقَّقًا

*"Ölümü göz önünde olan biri nasıl yaşar, söyle? Zaten kesin olarak ölecekleri de sabitken."*¹⁵⁴

"فَكَيْفَ يَعْيشُ حَاضِرُ مَوْتِهِ؟" (Ölümü önünde olan biri nasıl yaşar?) Bu soru, cevap almak için değil, ölüm gerçeği karşısında hayatın anlamsızlığını, fani dünyanın boşluğunu ve ölümün kesinliğini vurgulamak için sorulmuştur. Bu, tipik bir inşâî istifhâm örneğidir.

أَيْنَ مَيِّ زَمَانُ مَا فِيهِ رُوحِي أَيْنَ مَا كُنْتُ قَدْ أُسَوِّقُ الْمَعَانِي
أَيْنَ مَيِّ زَمَانُ مَنْشَأَ سِرِّي أَيْنَ مَيِّ زَمَانُ سُوقِ الْفَوَانِي

Ruhumun dolu dolu olduğu o günler nerede şimdi? Mânâları serbestçe dile getirdiğim vakitler nerede?

*Sırlarımın doğduğu, iç âlemimin beslendiği zamanlar nerede? Faniliklerin dolaştığı, gelip geçtiği o zamanlar nerede?*¹⁵⁵

¹⁵³ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 78-84.

¹⁵⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 188

¹⁵⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 140

Buradaki tekrar eden "أين مني" (*Nerede o günler ki...*) ifadeleri soru gibi görünse de aslında hasret ve özlem ifade eder. Şeyh, cevabını beklemediği bu sorularla geçmiş zamanlara duyduğu özlemi ve şimdiki hâlimden duyduğu pişmanlığı dile getirir. Bu da duygusal yoğunluk taşıyan bir inşâî istifhâm örneğidir.

فَهَلْ طَبِيبٌ لَهُ يَشْفِيهِ مِنْ أَلَمٍ وَهَلْ دَوَاءٌ لَهُ يُحْيِيهِ مَعْمُورًا

"Onun acısını dindirecek bir tabip var mı? Onu tekrar canlandıracak bir ilaç mevcut mu?"¹⁵⁶

"فَهَلْ طَبِيبٌ..." ve "هَلْ دَوَاءٌ..." ifadeleri cevapsız sorulardır. Cevap "hayır"dır, ama bunu söylemeden, acı bir gerçeği daha etkili vurgulamak amacıyla sorulmuştur. Bu da inşâî istifhâm'ın açık örneklerindendir.

وَإِذَا فَكِّفْتُ بُنَيَّ فِي حَالَاتِهِ وَإِذَا بِأَيِّ تَجَلَّدٍ تَحْيَى أَبِي "نداء"

"Ey oğlum! Bu durumda nasıl yaşayabilirim? Baban hangi sabırla yaşayabilir ki?"¹⁵⁷

"فَكِّفْتُ بُنَيَّ..." ve "بِأَيِّ تَجَلَّدٍ..." ifadeleriyle, Şeyh acısını dile getiriyor. Bu sorularla, oğluna hitaben içindeki acıyı, şaşkınlığı, belki de isyanı dile getiriyor. Bu da yine cevap için değil, duygu aktarımı için sorulmuş sorulardır. Bu da inşâî istifhâm'ın açık örneklerindendir.

Temennî: İnşâî talebin bölümlerinden biri de temennîdir. Temennî, tefe'ul babında olup تَمَنَّى fiilinin mastarıdır. Sözlükte temennî, arzu edilen veya rağbet olunan şeyler anlamına gelir. Temennî, gerçekleşmesi umulmayan, ancak arzu ve talep edilen durumları ifade eder. Bu bağlamda, temennîde talep edilen şey ya imkânsızdır ya meydana gelmesi zor veya mümkün görünse de ulaşılması ümit edilmeyendir. Temennî anlamında en yaygın kullanılan edat لول – لو – لعل edatları da kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Şeyh Nûrî, yukarıda zikredilen edatları temennî manasında kullanmıştır. Örnek olarak şunlar verilebilir:

لَيْتَ شِعْرِي أَنْتَبِقُ الْمَوْتَ نَحْوِي أَمْ حَمَامِي يَأْتِي قُبَيْلَ النَّدَانِي

"Keşke bilsem, ölüm bana doğru mu yaklaşıyor; yoksa ecelim yaklaşımadan önce mi"

¹⁵⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası, s. 86

¹⁵⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası, s. 86

¹⁵⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 87-88.

gelecek?"¹⁵⁹

"أَلَيْتَ شِعْرِي" kalıbı arap edebiyatında çok kullanılan bir temennî kalıbıdır. Şeyh, öğrenmesi mümkün olmayan bir hususu "keşke bilsem" diyerek dile getirmektedir. Dolayısıyla burada inşâ-i talebînin temennî üslubu bulunmaktadır.

فَلَيْتَ الْوَصَالَ فَلَيْتَ الْوَصَالَ فَمَنْ بَشَّرَ الْوَصَلَ فِيهِ السَّلَامَ

*"Ah, keşke vuslat gerçekleşseydi! Keşke o kavuşma mümkün olsaydı! Vuslat müjdesini getirene selâm olsun."*¹⁶⁰

Şeyh, "ليت" edatıyla gerçekleşmesi zor görülen veya imkânsız kabul edilen vuslat arzusunu dile getirmektedir. Bu sebeple beyitte inşâ-i talebînin temennî üslubu kullanılmıştır.

يَا لَيْتَ شِعْرِي وَشَيْبِي فِي نَهَائِيهِ يَوْمًا تَرَى الْعَيْنَ هَذَا الْقَلْبَ مَسْرُورًا

*Keşke bilsem, şu ağaran saçlarımın son demlerinde, Gözlerim bir gün şu kalbimi neşeyle dolu görebilecek mi?*¹⁶¹

Bu beyitte Şeyh, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilemediği bir arzuyu "يا ليت شعري" kalıbıyla dile getirmiştir. Dolayısıyla beyitte inşâ-i talebînin temennî üslubu kullanılmıştır.

فَلَعَلَّهُ مِنْ بَحْرٍ فَضْلٍ زَاخِرٍ يُعْطِي الْمُرَادَ مُرَادَ عَبْدٍ مُذْنِبٍ

*"Umulur ki (Allah) dolup taşan fazlının denizinden, günahkâr bir kulun muradını, murad ettiğini verir"*¹⁶²

Bu beyitte "لعل" edatı, Allah'ın rahmetine kavuşma ümidi ve beklentisini ifade etmektedir. Bu sebeple beyitte ümit (teraccî) anlamı ağır basmaktadır.

İnşâ-i Gayr-i Talebî: İnşâ'nın iki bölümünden diğeri olan inşâ-i gayr-i talebî, istek veya talep bildirmeyen cümlelere denir. Çeşitli kullanımları olmakla birlikte, genellikle aşağıda zikredilen kalıplarda görülür:

Medih ve Zem Fiilleri: Övgü veya yerme anlamında kullanılır. Örnek olarak نعم veya بس kalıplarıyla meydana gelen cümleler bu gruba girer.

Kasem: Arap dilinde yemin anlamı taşıyan, ت – ب – و harfleriyle meydana gelen cümleleri ifade eder.

¹⁵⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 140

¹⁶⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 169

¹⁶¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 86

¹⁶² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 86

Ta'accüb Sığaları: Ta'accüb ifadesi veya ta'accüb kalıplarının kullanılmasıyla meydana gelen cümlelerdir.¹⁶³

Şeyh Nûrî'nin inşâ-i gayr-i talebî beyitleri şu şekildedir:

خَيْرُ الْوَرَى نِعْمَ الرَّسُولُ مُحَمَّدٌ نِعْمَ الْمُجِيبُ وَحَبَّاءُ مِنْ صَاحِبِ

*"Yaratılmışların en hayırlısı Muhammed'dir. O ne güzel bir resuldür ne güzel cevap verendir ve ne güzel bir dosttur."*¹⁶⁴

Beyitte نِعْمَ الرَّسُولُ مُحَمَّدٌ "Muhammed ne güzel bir resuldür." Bu bir övgü ifadesidir. Haber veriyor gibi görünse de asıl amacı övmektir. Bu yüzden inşâ-i gayr-ı talebîdir.

نِعْمَ الْمُجِيبُ "Ne güzel cevap verendir!" Bu da aynı şekilde övgü anlamı taşıyor ve inşâ-i gayr-ı talebîdir.

حَبَّاءُ مِنْ صَاحِبِ "Ne güzel bir dosttur!"

Sonuç olarak bu beyitte birden fazla inşâ-i gayr-ı talebî ifade vardır. Şeyh burada Peygamber Efendimizi (s.a.v.) övmekte, ama haber verme amacıyla değil, içten gelen bir hayranlık ve saygı duygusuyla bu ifadeleri kullanmaktadır.

يَا رَبِّ جِئْتُ بِذَنْبٍ اسْتَحْيَا وَأَرَى نَفْسِي أَخَاطَتْ بِهَا وَاللَّهُ أَؤْزَارُ

*"Ey Rabbim! Utanç duyulacak bir günahla huzuruna geldim. Kendime baktığımda, Allah'a yemin olsun ki, nefsimin günah yükleriyle kuşatıldığını görüyorum."*¹⁶⁵

Beyitte yer alan "والله" ifadesi kasem üslubuna örnek teşkil etmektedir. Kasem, muhatabın haberi daha güçlü biçimde benimsemesini sağlamak amacıyla kullanılan inşâ-i gayr-i talebî türlerinden biridir. Şeyh, nefsinin günahlarla kuşatıldığını yeminle pekiştirerek samimiyetini ve pişmanlığını daha etkili biçimde ifade etmektedir.

نِعْمَ الدَّوَاءُ دَوَاءٌ كَانَ بَرَّ بِهِ بَرُّ طَبِيبٍ عَلِيمٍ بِالْمَضَرَّاتِ

*"Ne güzel bir ilaçtır; kendisinden fayda sağlayıcıdır, Tıpkı zarar ve kötülükleri bilen doktorun fazileti gibi."*¹⁶⁶

Beyitte dikkat çeken ifade: نِعْمَ الدَّوَاءُ... "Ne güzel ilaçtır..." Bu yapı Arapçada ve klasik

¹⁶³ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 69-70.

¹⁶⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 87

¹⁶⁵ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelîhi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 186

¹⁶⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 99

edebiyatta sıkça kullanılan مدح cümlesidir. Bu ifade türü "نغم" kelimesi, övme bildiren özel bir kalıptır. Bu tür cümleler inşâi kabul edilir. Çünkü burada haber vermekten ziyade bir hüküm bildirilir ve övgü amacı güdülür. Bu övgü bir emir veya istek içermediği için inşâi gayr-i talebî sınıfına girer.

3.4.1.3. Takdîm ve Tehîr

Arap dili ve belâgatı açısından önem arz eden me'ânî ilmi içinde yer alan takdîm ve tehîr sanatı, anlam ve üslup bakımından dikkat çekici bir yer tutar. Çünkü cümle içerisindeki kelimelerin dizilişi hem fiziki estetik hem de anlam üzerinde büyük etki yaratır. Takdîm sözcüğü, قَدْ fiilinden türetilmiş olup, sülâsî mezîd bablarından bir harf ziyade edilen babın mastarıdır. Sözlük anlamı, bir şeyi öne almak, başa getirmek veya öncelik vermektir. Tehîr sözcüğü ise, أَرَّ fiilinden türetilmiş olup, yine sülâsî mezîd bablarından bir harf ziyade edilen babın mastarıdır. Sözlük anlamı, sona bırakmak, sonraya almak şeklindedir. Terim olarak, takdîm ve tehîr, söz dizininde yer alan kelimelerin başa veya sona alınması, yani yerlerinin değiştirilmesi şeklinde tanımlanır.

Takdîm ve te'hîr üslubu, Kur'ân'da en çok kullanılan üsluplardan biri olup birçok amaç için kullanılmaktadır. Başlıca amaçları şunlardır: fasıllara riayet, tahsis, tazîm, fazîlet, ihtimâm, şüpheyi izâle etmek, aşırı güveni ifade etmek, azarlama ve kınama gibi amaçlarla kullanılır.¹⁶⁷

Şeyh Nûrî, şiirlerinde takdîm ve te'hîr üslubuna çeşitli şekillerde başvurmuştur.

فِي حُجْرَتِي رَأْسُ سَيِّدَا وَهُوَ مُنْتَجِبٌ دُوَيْهَةٌ يَطْرَحُ الْأَمَالَ صَاحِبُهَا
فِي حَلْقِهِ أَهْ وَأَهْ وَالْكَبْدُ مُحْتَرَقٌ يَدُوبُ فِي جَوْفِهِ مَعَ ذَلِكَ دَائِبُهَا

“Hıcre (mescit, talebelerin kaldığı oda vb.) Seyda'nın başı dizlerim de vardı ve hıçkırarak ağlıyordu. Bu, sahibinin bütün ümitlerini yere seren küçük görünümlü fakat büyük bir musibettir.”

“Boğazından peş peşe ‘ah, ah’ sesleri yükseliyordu; yüreği yanıp tutuşuyordu. İçinde ise, o acıyla birlikte, bitmek bilmeyen kederi eriyip gidiyordu.”¹⁶⁸

Birinci beyit “رَأْسُ سَيِّدَا فِي” cümlesinde normal diziliş “فِي حُجْرَتِي رَأْسُ سَيِّدَا وَهُوَ مُنْتَجِبٌ” şeklindedir. Şeyh “فِي حُجْرَتِي” ifadesini öne almıştır. Böylece olayın geçtiği mekân ve şeyhin bu acıya bizzat şahit oluşu vurgulanmaktadır. Bu, car ve mecrurun takdimi yoluyla

¹⁶⁷ Gür, a.g.t., s. 123-131

¹⁶⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 117.

yapılan bir takdim te'hîrdir. İkinci beyitte “فِي خَلْقِهِ أَهْ وَأَهُ وَالْكَبْدُ مُحْتَرَقٌ” cümlesinde olup normal dizilişi “فِي خَلْقِهِ” “أَهُ وَأَهُ فِي خَلْقِهِ” ifadesi öne alınmıştır. Bu da takdim te'hîr örneğidir.

وُلِدَ الْحَبِيبُ وَخَدُهُ مُتَوَرِّدٌ وَالنُّورُ مِنْ وَجَنَاتِهِ يَنْوَقُّدُ

"Sevgili doğdu; yanağı gül rengindedir. Yanaklarından ise nur parlayıp ısıldamaktadır."169

Şeyh, "من وجناته" câr-mecrûrunu fiilden önce getirerek nurun kaynağını özellikle vurgulamış, Hz. Peygamber'in mübarek yüzünün güzelliğini ön plana çıkarmıştır. Böylece câr-mecrûrun takdimiyle anlam kuvvetlendirilmiştir.

إِلَيْكَ شَكَى اللَّهُمَّ فَارْزُقْهُ وَسَعَةً لِدِينٍ وَدُنْيَاهُ وَمَنْكَ الْفَوَائِدُ

"Allah'ım! Sana yönelip hâlini arz etti; ona dini ve dünyası için genişlik ihsan et. Çünkü bütün nimetler Sendendir."170

Beytin “وَمَنْكَ الْفَوَائِدُ” câr-mecrûrun takdim edilmesiyle kasr bulunmaktadır. Normal söz dizimi “الْفَوَائِدُ مِنْكَ” şeklinde olabileceken Şeyh, مَنْكَ câr-mecrûrunu öne almıştır. Bu kullanım ile fayda ve nimetlerin gerçek kaynağının yalnız Allah olduğu vurgulanmış, anlamda tahsis ve kuvvetlendirme sağlanmıştır.

3.4.1.4. Kasr

Arap dili ve belâgatında, me'ânî ilmi kapsamında, sözün tesir ve etkisini güçlendiren bölüm başlıklarından biri de Kasr üslubudur. Kasr kavramı, sözlükte hapis, eksiltmek, kısaltmak, engellemek ve azaltmak gibi anlamlara gelir. Terim anlamı açısından kasr, تخصيص olarak tanımlanır; yani bir işi başka bir işe tahsis edip sınırlandırmak demektir. Kasr, Kur'ân ve Hadisler de açıkça görülebilen bir üsluptur. Belâgatçılar, kasr ifadesinin yerine hasr, ihtisâs veya tahsîs ifadelerini de kullanmaktadır.

Kasr, tarafları açısından ikiye ayrılır: Mevsûfun sıfata kasrı ve sıfatın mevsûfa kasrı. Kasr, vakıya uygunluğu açısından ise hakîkî kasr ve gayr-i hakîkî (izâfî) kasr olmak üzere iki kısma ayrılır. Muhatapın durumuna göre ise kasr-i ifrâdî, kasr-i kalb ve kasr-i ta'yîn şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Belâgat âlimleri, kasr üslubunun uygulanmasında çeşitli yöntemler belirlemişlerdir. Bunlar; إنما edatı ile yapılan kasr, nefy ve istisnâ ile yapılan kasr, atıf harfleri (لا، بل، لكن) ile

¹⁶⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 29

¹⁷⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 141

yapılan kasr ve takdîm yoluyla yapılan kasırdır. ¹⁷¹

Müellif, divan ve şiirlerinde kasr üslubunu kullandığı beyitler şu şekildedir:

وَلَسْتُ أَرَى إِلَّا اتِّبَاعَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ لَهُ الرَّحْمَنُ بِالْفَضْلِ شَاهِدُ
وَلَا تَنْفَعُ الْأَعْمَالُ إِنْ لَا تَبِعْتُهُ وَمَا قَارَ إِلَّا بِاتِّبَاعِهِ عَابِدُ
وَلَسْتُ أَرَى إِلَّا عِبَادَةَ خَالِقٍ هُوَ اللَّهُ رَبِّي ذُو الْمَقَادِيرِ وَاجِدُ

"Ben, ancak Muhammed'e uymayı doğru görüyorum. O, Rahmân'ın fazlıyla desteklediği bir peygamberdir."

Onun izinden gitmezsem ameller bana fayda vermez; ancak ona uyan kul kurtuluşa erer."

"Ben sadece Yaratıcı'ya ibadeti doğru buluyorum. O da benim Rabbim olan, kudret sahibi tek Allah'tır." ¹⁷²

Birinci beyit incelendiğinde, meânî ilminde kasr üslubunun nefiy ve istisna yoluyla kullanıldığı görülmektedir. Şeyh'in "لَسْتُ أَرَى إِلَّا اتِّبَاعَ مُحَمَّدٍ" ifadesi, "Ben ancak Muhammed'e uymayı doğru görüyorum." anlamına gelmektedir. Burada yer alan "لست... إلا" kalıbı, başka bütün yolları nefyederek doğru yolu yalnızca Hz. Muhammed'e tahsis etmektedir. Böylece "Muhammed'in yolundan başka doğru bir yol yoktur." anlamı güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Kasır üslubu sayesinde hüküm tahsis edilip anlam kuvvetlendirilmiş ve doğru yolun yalnızca Hz. Muhammed'e ittibâ etmek olduğu ifade edilmiştir. İkinci beyit incelendiğinde iki farklı kasır ve haber üslubu dikkat çekmektedir. İlk olarak "لَا تَنْفَعُ الْأَعْمَالُ إِنْ لَا تَبِعْتُهُ" ifadesinde, amellerin faydasının Hz. Muhammed'e uymaya bağlı olduğu haber verilmektedir. Ardından gelen "وَمَا قَارَ إِلَّا بِاتِّبَاعِهِ عَابِدُ" ifadesinde ise "لست... إلا" kalıbıyla nefiy ve istisna yoluyla kasır oluşturulmuştur. Beyit kurtuluş yalnızca Hz. Muhammed'e tabi olan kimseye tahsis edilmekte, onun dışındaki bütün yollar dolaylı olarak reddedilmektedir. Böylece "Kurtuluş ancak ona uymakla mümkündür." hükmü güçlü bir şekilde pekiştirilmektedir. Üçüncü beyitte de aynı üslup devam etmektedir. "لَسْتُ أَرَى إِلَّا عِبَادَةَ خَالِقٍ" ifadesinde "لست... إلا" kalıbıyla kasır sanatı meydana gelmiştir. Şeyh, ibadeti yalnızca Allah Teâlâ'ya tahsis etmekte, O'ndan başkasına ibadetin geçerli olmadığını vurgulamaktadır. Devamındaki "هُوَ اللَّهُ رَبِّي ذُو الْمَقَادِيرِ وَاجِدُ" ifadesi ise bu tahsisi destekleyerek Allah'ın birliğini ve

¹⁷¹ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 173-193.

¹⁷² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 141

mutlak kudretini teyit etmektedir. Sonuç olarak bu üç beyitte kasr üslubu kullanılmıştır.

لَمْ يَدْرِ إِلَّا اللَّهَ فَوْقَكَ خَالِقًا وَلَهُ حَبِيبٌ أَنْتَ يَا لَطِيفَ النَّبِيِّ
أَرْسِلْ شِفَاءَ يَدَيْكَ يَا خَيْرَ الْوَرَى لَا أَلْتَجِي إِلَّا لِسَالِقَةِ النَّبِيِّ

"Allah'tan başka kimse senin üzerinde bir yaratıcı bulunduğunu bilmez."

*"Ey yaratılmışların en hayırlısı, uzat ellerini, şifa ver bize! Sığınmam kimseye, yalnız senin yoluna, ey Nebî'nin izinde gelene!"*¹⁷³

Birinci beyitte "لَمْ يَدْرِ إِلَّا اللَّهَ فَوْقَكَ خَالِقًا" *Senin üstünde bir yaratıcıyı Allah'tan başkası bilmedi* Burada "لَمْ يَدْرِ إِلَّا اللَّهَ" ifadesiyle kasr yapılmıştır. Yani: "Senin üzerindeki yaratıcıyı sadece Allah bilir." Bu, başkasının bilmediği, sadece Allah'ın bildiği vurgusunu yapar. Bu bir kasr sanatıdır. Çünkü bir şeyi diğerlerinden ayırarak sadece bir kişiye Allah'a has kılmıştır. İkinci beyitte "لَا أَلْتَجِي إِلَّا لِسَالِقَةِ النَّبِيِّ" *Ben sadece Nebî'nin yoluna sığınırım* burada da "لَا أَلْتَجِي إِلَّا" ifadesiyle yine kasr sanatı yapılmıştır. Yani: "Sadece Nebî'nin izine sığınırım, başka hiçbir şeye değil." Bu da açık bir kasr örneğidir. Sığınmayı sadece Peygamberin izine has kılmıştır. Sonuç olarak iki beyitte de kasr üslubu vardır. Birincisinde Allah'tan başkasının bilmediği ifade edip ikincisinde de sığınmanın yalnızca Peygamberin yoluna olduğu ifade edilmiştir.

وَلَكِنَّمَا الْأَجَالُ تَأْتِي لَوْفَتِهَا وَإِنْ كَانَ لِلْأَرْوَاحِ مَا كَانَ مُرْهَقًا

*"Fakat eceller ancak kendi belirlenmiş vakitlerinde gelir. Ruhları yok edecek (ölüme sebep olacak) bir şey bulunsa bile (ecel yine vaktinden önce gelmez)."*¹⁷⁴

Beyitte yer alan "لَكِنَّمَا" ifadesi, kasr ifade eden üsluplardan biridir. Şeyh, ecellerin yalnızca Allah tarafından belirlenen vakitlerinde gerçekleşeceğini vurgulayarak ölümün ilahî takdire bağlı olduğunu ifade etmektedir.

3.4.1.5. Fasl ve Vasl

Fasl: Fasl, me 'ânî ilmi kısımlarından bir tanesidir. Sözlük anlamı olarak fasl, iki şeyin arasına girmek, kesmek, uzaklaştırmak, ayırmak veya iki şeyin arasındaki boşluk ya da engel anlamlarına gelmektedir. İstilâhî anlamda ise, والفضل ترك هذا العطف بين الجملتين, yani iki cümle veya ifadeyi herhangi bir bağlaç, atıf harfî gibi bağlayıcılar kullanmadan zikretmek anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, vasl üslubunu terk etmek demektir.¹⁷⁵

¹⁷³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 87

¹⁷⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 198

¹⁷⁵ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 179.

Fasl üslubunun cümledeki kullanım yerine göre şu durumlarda fasl yapılır:

Kemâl-i İttisâl: Kavram olarak tam bağlantı veya sıkı bağlantı anlamına gelir. İki ifade veya cümlelerin, bir ifade ya da bir cümle gibi mana bütünlüğüne sahip olması durumudur. Başka bir ifadeyle, ikinci cümle birinci cümlelerin tekidi, bedeli veya atfı beyanı olmasıyla gerçekleşen cümlelerdir.

Kemâl-i İnkîât: Kavram olarak tam ayrılma anlamına gelir. İki ifade veya cümlelerin birisi ihbârî, diğeri inşâî olursa veya iki ifade arasında herhangi bir bağlantı bulunmaz ve mana açısından tam bir kopukluk varsa fasl yapılır. Buna fasl üslubunda kemâl-i inkîât denir.

Şibh-i Kemâl-i İttisâl: İkinci cümle veya ifade, birinci ifadede anlaşılabilen veya akla gelen bir sorunun cevabı olduğu zaman, bu cümleler aralarında gerçek bir bağlantı benzerliğinden dolayı fasledilen cümleler olarak adlandırılır.¹⁷⁶

Şibh-i Kemâl-i İnkîât: Kavram olarak, kısmen birbiriyle bağlantı veya yarı kopukluk bulunan cümlelerdir. Şibh-i kemâl-i inkîât önünde bulunan iki ifadede birisine, bir münasebet ve bağlantıdan dolayı atfı mümkün görülür; ancak diğeri cümleyle bağlanması mananın bozulmasına yol açacağından atfı kullanılmayıp fasl yapılan cümleler olarak kabul edilir.

Et-Tavassut Beyne'l-Kelimeteyni: Faslın yapıldığı durumlardan biri de iki ifade arasında ortak bir durumun elde edilmesidir. Bu durumda, kastedilen anlamın bozulmaması için o ortak hükümden vazgeçilmesi gerekir.¹⁷⁷

Vasl: Vasl, belâgat ilminin me'ânî alt dallarından birisidir. Sözlük anlamı olarak vasl, eklemek, bağlamak, ulaşmak, vardı, iletme gibi anlamlara gelir.¹⁷⁸ Terim anlamında ise, الوصل، "عطفُ جملة على جملة بـ" الواو، yani iki ifade veya cümlelerin, atf harfî olan vâv ile birbirine bağlanması anlamına gelir. Vasl, fasl üslubunun zıddıdır.¹⁷⁹ Vasl üslubunun cümledeki kullanım yerine göre şu durumlarda vasl yapılır: İrap hükmünde ortak olan cümleler, her ikisi

¹⁷⁶ Güngör, H. (2020). *Kur'ân-ı Kerîm'de fasl ve vasl incelikleri (Yûsuf Sûresi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), ss. 35–50.

¹⁷⁷ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 183.

¹⁷⁸ Durmuş, İ. (2012). Vasl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 42, ss. 531–534.

¹⁷⁹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 179.

de haber veya inşâ olan cümleler, faslın manayı bozması durumunda olur.¹⁸⁰

El-Vânî, divanında ve şiirlerinde hem fasl hem de vasl üslubuna yer vermiş; bu iki belâgat unsurunu yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Divan ve şiirlerinde fasl ve vasl üslubuna örnek olarak şu beyitler verilebilir:

عَجَلْ إِلَيْهِ إِقَالَةً مِنْ فَضْلِكُمْ يَنْجُو بِهِ مِنْ كُلِّ دَاءٍ مُعْطِبٍ
عَجَلْ إِلَيْهِ بِرَأْفَةٍ نَبَوِيَّةٍ تَهْدِي الْمُنَادِيَ كُلَّ نَهْجٍ أَطْيَبٍ
أَرْسِلْ شِفَاءَ يَدَيْكَ يَا خَيْرَ الْوَرَى لَا أَلْتَجِي إِلَّا لِسَالِقَةِ النَّبِيِّ
أَرْسِلْ لَهُ رُسُلَ السَّلَامَةِ عَاجِلًا يَا صَاحِبَ الْجَاهِ الْفَسِيحِ الْأَخْصَبِ
حَاشَاكَ تَحْرُمُ رَاجِيًا يَرْجُو النَّدَى يَرْجُو السَّخَا مِنْ جُودِكَفٍ طَيِّبٍ

"Lütfunuzla ona acilen ihsan ve bağışta bulunun ki, bunun sayesinde onu helâke sürükleyen her türlü hastalıktan kurtulsun."

"Ona peygamberî bir şefkati geciktirmeden ulaştırın; zira bu şefkat, niyazda bulunanı en güzel ve en doğru yola iletir."

"Ey yaratılmışların en hayırlısı! Şifa veren elini gönder. Ben senden başkasına sığınmam."

"Yüce makam ve geniş itibara sahip olan zat! Ona selâmet müjdecilerini vakit kaybetmeden gönder."

"Senin, cömertliğini ümit eden ve ihsanını bekleyen bir kimseyi mahrum bırakman düşünülemez. O, senin temiz ve cömert elinden gelecek ihsanı umut etmektedir."¹⁸¹

Bu beyitlerde fasl sanatı, kemâl-ü l-ittisâl sebebiyle gerçekleştirilmiştir. Şeyh, birinci mısralarda dua, niyaz ve temenni ifadelerine yer vermiş; ikinci mısralarda ise bu dileklerin sonucu, gerekçesi veya tamamlayıcı açıklamasını sunmuştur. İki mısra arasında kuvvetli bir anlam bütünlüğü bulunduğundan, aralarında atıf harfine "و" yer verilmemiştir. Böylece ikinci mısralar, birinci mısraların anlamını doğal bir şekilde tamamlayarak ifadeye akıcılık ve belâgat kazandırmıştır. Nitekim “عَجَلْ إِلَيْهِ إِقَالَةً مِنْ فَضْلِكُمْ / يَنْجُو بِهِ مِنْ كُلِّ دَاءٍ مُعْطِبٍ” beytinde kurtuluş, yapılan duanın sonucu olarak sunulurken; “عَجَلْ إِلَيْهِ بِرَأْفَةٍ نَبَوِيَّةٍ / تَهْدِي الْمُنَادِيَ كُلَّ نَهْجٍ أَطْيَبٍ” beytinde peygamberî rahmetin hidayete vesile oluşu açıklanmaktadır. Bu yönüyle beyitler, meânî

¹⁸⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 181-182.

¹⁸¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 87

ilminde faslın kemâl-ü l-ittisâl türünü yansıtan örnekler arasında değerlendirilebilir

وَإِنْ كُنْتَ تَبْغِي بِالْفَنَاءِ لَكَ الْبَقَا عَلَى سَنَنِ الْمَاضِينَ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا
وَإِنْ كُنْتَ فِي التَّوْحِيدِ تَطْلُبُ شَاهِدًا يَدُلُّ عَلَى مَوْلَاكَ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا
وَبَعْدُ إِذَا مَا رُمْتَ فِي الْعُمُرِ رَاحَةً بِرِزْقٍ كَفَافٍ لَذَّ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا
لَقَدْ شَرَّفَ اللَّهُ الْمُشَرَّفَ جَيِّمًا تَجَلَّى بِلُطْفٍ فَادِرٍ وَاطْلُبْ مُشَرَّفًا

Eğer fanilik yoluyla kendin için sonsuzluğu arıyorsan, Öncekilerin (geçmiş büyüklerin) izinden git o zaman "Şeyh Müşerref"i ara!

Eğer tevhid konusunda sana Rabbinin varlığını gösterecek bir delil arıyorsan, seni O'na götürecek bir rehber istiyorsan "Şeyh Müşerref"i ara!

Ayrıca, eğer bu hayatta bir huzur arıyorsan, Yeterli bir rızıkla mutlu olmak istiyorsan o hâlde "Şeyh Müşerref"i ara!

"Allah, lütfuyla tecelli ettiği vakit Müşerref'i gerçekten şereflendirmiştir. Sen de bunu idrak et ve Müşerref'e yönel." ¹⁸²

Her beyitte "فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا" tekrar ediliyor, anlam ve yapı tekrarına dayalı bütünlük var. Beyitler çoğunlukla "وَبَعْدُ", "فَ", "وَإِنْ", gibi bağlayıcı unsurlarla başlıyor. Cümleler arasında mantıksal ve anlamsal bir bağlantı kurulmuş: Ölümü düşünüp kalıcılık istiyorsan "müşerref"i ara. Tevhidde bir delil istiyorsan "müşerref"i ara. Hayatta huzur ve yeterli rızık istiyorsan "müşerref"i ara. Allah'ın müşerref kıldığı zatı öğren "müşerref"i ara. Bu yapılar, net şekilde vasl üslubuna işaret eder. Sonuç olarak beyitlerde şart cümleleri ve bunların cevabı aynı düşünce etrafında sıralanmış; cümleler "و" ve "ف" atıf harfleriyle birbirine bağlanarak anlam akışı devam ettirilmiştir. Bu sebeple burada vasl üslubu görülmektedir.

فَكَمْ مِنْ أَمِيرٍ فِي التُّرَابِ مُفْتَنٌ يَذُوقُ هَوَانًا بَعْدَ عِزِّ مَقَامٍ
وَكَمْ مِنْ رَئِيسٍ يَأْكُلُ الدُّودَ عَيْنُهُ وَكَمْ مِنْ عَزِيزٍ فِي التُّرَابِ مُضَامٍ

Nice emirler vardır ki toprağın içinde parçalanmış, Yüksek makamından sonra zilletin tadını tatmıştır.

Ve nice reisler vardır ki gözlerini kurtlar yemektedir ve nice aziz, itibarlı kimse toprağın altında horlanmış bir hâldedir. ¹⁸³

¹⁸² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 92

¹⁸³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 91

Şeyh, aynı anlam ekseninde yer alan haber cümlelerini atıf harfî (و) ile birbirine bağlayarak ölüm karşısında makam ve mevki sahibi kimselerin ortak akıbetini peş peşe sıralamıştır. Özellikle “...وَكَمْ مِنْ رَئِيسٍ” ve “...وَكَمْ مِنْ عَزِيزٍ” ifadelerinde kullanılan atıf harfî, cümleler arasında anlam bütünlüğü ve süreklilik sağlamaktadır Şeyh, aynı hükmü farklı örneklerle pekiştirmek amacıyla birbirine denk haber cümlelerini atıf harfiyle bağlayıp vasl üslubunu meydana getirmiştir.

تُوفِّي مَوْلَانَا الْخَلِيلُ وَإِنَّهُ لَقَدْ كَانَ مَمْلُوءًا بِهِ الْحَزْنُ وَالسَّهْلُ
مَنَارٌ لِعِلْمٍ فِي الزَّمَانِ وَنَيِّرٌ بِهِ قَدْ تَبَدَّى الْحَظَرُ فِي النَّاسِ وَالْجُلُ
فَقَدْ كَانَ مَوْفُوقًا عَلَى الْعِلْمِ عُمَرُهُ كَمَا كَانَ مَصْرُوفًا بِهِ الْيَوْمُ وَاللَّيْلُ
بِتَحْفِيزِ قُرْآنٍ يَغِيبُ نَهَارُهُ بِذِكْرِ وَطَاعَاتٍ لَهُ يُصْبِحُ اللَّيْلُ

“Mevlâna Molla Halil vefat etti ve gerçekten de Onunla doldu hüznün hem dağda hem ovada.”

“O, zamanın bir ilim kandiliydi, parlaktı; Onunla birlikte haramlar ve helaller belirginleşirdi insanlar arasında.”

“Hayatını ilme vakfetmişti, Gündüzü de gecesi de onunla geçirdi.”

“Gündüzünü Kur’an ezberletmekle geçirirdi, Gecesini ise zikir ve ibadetlerle sabahlatırdı.”¹⁸⁴

Bu beyitlerde vasl sanatı belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. Şeyh, anlam bakımından birbiriyle bağlantılı cümleleri ve kelimeleri "و" atıf harfiyle birbirine bağlayarak anlatımda süreklilik ve bütünlük sağlamıştır. Özellikle "تُوفِّي مَوْلَانَا الْخَلِيلُ وَإِنَّهُ", "مَنَارٌ لِعِلْمٍ فِي الزَّمَانِ", "الْحَزْنُ وَالسَّهْلُ", "الْجُلُ" ifadelerinde görülen atıf, vaslın açık örneklerini oluşturmaktadır. Bu kullanım, merhumun ilim hayatını, toplum üzerindeki tesirini ve vefatının meydana getirdiği hüznü kesintisiz bir anlatımla sunarak anlamın kuvvetlenmesine ve metnin belâgat değerinin artmasına katkı sağlamaktadır.

3.4.1.6. İcâz, İtnâb ve el-Musâvât

İcâz: Me’ânî ilmi bölümlerinden biri olan İcâz, *أوجز* fiilinin mastarıdır. Lügat anlamı olarak kısaltmak, kısa konuşmak, işi kısa tutmak, özetlemek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁵ Terim anlamıyla ise *الْإِيجَازُ جَمْعُ الْمَعَانِي الْمُتَكَثِّرَةِ تَحْتَ اللَّفْظِ الْقَلِيلِ مَعَ الْإِبَانَةِ وَالْإِفْصَاحِ* yani sözcüklerin

¹⁸⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 89

¹⁸⁵ Canlı, M. (2012). Hadislerde icâz, itnâb ve musâvât. *Bilimname*, 22(1), s. 116.

manalardan az olmasına rağmen maksadı tam olarak karşılaması şeklinde tanımlanır. İcâz, bir fikri, maksadı veya hedefi açık ve net bir şekilde az kelimelerle çok anlam ifade ederek anlatma sanatıdır. Başka bir ifadeyle, fazla lafızların hafzedilmesi veya aynı anlamı farklı ve özlü biçimde ifade etme üslubudur. İcâz anlatım üslubu, Arap dili ve belâğatinin en önemli anlatım biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁶

Belâgat ile ilgili eserlerde ve belâgat âlimlerinin tariflerinde İcâz, iki kısma ayrılmaktadır:

İcâz-ı Kasr: Terim olarak *يُجَازُ قَصْرًا ، وَيَكُونُ بِتَضْمِينِ الْعِبَارَاتِ الْقَصِيرَةِ مَعَانِي قَصِيرَةٍ مِنْ غَيْرِ حَذْفٍ* şeklinde tanımlanır. Yani herhangi bir hazif yapılmadan, az lafızla çok mananın ifade edilmesidir. Başka bir ifadeyle, cümlede herhangi bir kısaltmaya gidilmeksizin kısa ifadelerle çok anlamların sığdırılması demektir.

İcâz-ı Hazf: Terim olarak *يُجَازُ حَذْفًا ، وَيَكُونُ بِحَذْفِ كَلِمَةٍ أَوْ جُمْلَةٍ أَوْ أَكْثَرَ مَعَ قَرِينَةٍ تُعَيِّنُ الْمَحْذُوفَ* şeklinde tanımlanır. Yani, cümlede kendisi bulunmadan da mananın tam olarak anlaşıldığı, hafze delâlet eden bir karinenin varlığıyla; bir kelimenin, cümlelerin veya birden fazla cümlelerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşen anlatım biçimidir. Başka bir ifadeyle, anlam bozulmadan cümledeki fazlalıkları çıkarmak demektir.¹⁸⁷

Şeyh Muhammed Nuri İcaz üslubunu şu beyitlerde kullanmıştır:

يَا عَزِيزَ الْوَصَالِ يَا سَكْنَ الْقَلْبِ يَا مُنْتَهَى الرَّجَا وَالْأَمَانِي

“Ey vuslatı değerli olan, ey kalbin sükûnu, ey bütün umutların ve dileklerin nihayeti!”¹⁸⁸

Şeyh, sevgiliyi "عزیز الوصال" kavuşulması değerli olan, "سكن القلب" kalbin huzuru ve "منتهى الرجاء والأمانی" bütün ümit ve emellerin nihayeti gibi kısa ve öz terkiplerle tavsif etmiştir. Bu ifadeler, sevgilinin erişilmesi güç oluşunu, âşığın gönlüne huzur veren yegâne varlık olmasını ve bütün arzu ile beklentilerin son noktası olarak görülmesini ayrıntılı tasvirlerle yer vermeden ifade etmektedir. Böylece Şeyh, az lafızla geniş ve derin anlamlar aktarmış; icâz-ı kasr üslubuna başvurarak anlatıma hem yoğunluk hem de etkileyicilik kazandırmıştır.

هَذَا الَّذِي جَانَتْ عَلَيْهِ دَوْحَةٌ وَالضَّبُّ حَقًّا قَالَ أَنْتَ مُحَمَّدٌ

"İşte bu, ağacın kendisine itaat edip şahitlik ettiği zattır; doğrusu kertenkele de: ‘Sen

¹⁸⁶ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü 'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 242.

¹⁸⁷ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü 'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 242.

¹⁸⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 140

Muhammed'sin. ' diyerek onun peygamberliğini tasdik etmiştir." 189

Bu beyitte îcâz-ı hafz üslubu görülmektedir. Şeyh, Hz. Peygamber'in mucizelerinden olan ağacın emrine itaat ederek yerinden gelmesi ve kertenkelenin konuşarak onun risaletini tasdik etmesi kıssalarını ayrıntılarıyla anlatmak yerine, "جَانَتْ عَلَيْهِ دَوْحَةٌ" ve "وَالضَّبُّ حَقًّا قَالَ أَنْتَ" ifadeleriyle birkaç kelime içinde özetlemiştir. Böylece olayın nasıl gerçekleştiği, konuşmanın ayrıntıları ve tarihî bağlam hafzedilmiş; buna rağmen mucizenin özü muhafaza edilmiştir. Az sözle geniş anlamın ifade edilmesi, beyitte îcâz-ı hafz üslubunun meydana gelmesini sağlamış ve anlatıma hem akıcılık hem de güçlü bir anlam yoğunluğu kazandırmıştır.

جَبْرِيلُ نَادَى فِي مَنَصَّةٍ حُسْنِهِ هَذَا مَلِيحُ الْكَوْنِ هَذَا أَحْمَدُ

“Cebrâîl, onun güzellik kürsüsünde şöyle nida etti: ‘İşte kâinatın güzeli, işte Ahmed!’” 190

Bu beyitte îcâz-ı kasr üslubu görülmektedir. Şeyh, Hz. Peygamber'in yüce makamını ve eşsiz güzelliğini uzun tasvirlerle başvurmadan, "هَذَا مَلِيحُ الْكَوْنِ هَذَا أَحْمَدُ" ifadesiyle özlü bir şekilde dile getirmiştir. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'i öven hitabı yalnızca bir cümleyle aktarılmış; buna rağmen onun kâinatın en güzel varlığı oluşu, üstün mertebesi ve ilâhî katındaki seçkin konumu güçlü bir şekilde hissettirilmiştir. Böylece az lafızla geniş ve derin anlamlar ifade edilmiş, beyitte îcâz-ı kasr üslubu meydana gelmiştir.

İtnâb: Meânî ilminin bölüm başlıklarından biri olan İtnâb أَطْنَب filinin mastarıdır. Lügat anlamı itibarıyla uzun çadır ipi, ağaç kökü damarı, sinir, uzun konuşma, övgü veya yergi ifadelerini abartarak sözü uzatma gibi anlamlara gelir. 191 Terim olarak ise الإطناب زِيَادَةٌ şeklinde tanımlanır. Yani, bir takım fayda ve yararlar gözetilerek, alışılmış ifadelerden daha fazla kelime veya ibare kullanılmasına denir. Başka bir ifadeyle, söylenecek sözü gereksiz yere uzatmadan, farklı ibarelerle maksadı açık biçimde dile getirme sanatıdır. Kısaca, İtnâb; çok sözle az şey anlatma değil, bilakis uzun ifadelerle anlamı pekiştirme ve açıklama sanatıdır.

İtnâb üslubunun kullanımı, muhatabın durumuna ve anlatılmak istenen maksada göre değişiklik gösterir. Belâgat âlimlerine göre İtnâbı gerçekleştirmenin genel yolları şunlardır:

¹⁸⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 29

¹⁹⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 29

¹⁹¹ Durmuş, İ. (1999). İtnâb. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 19, ss. 215–220.

1. الإيضاح بعد الإبهام: Kapalı bir ifadeden sonra açıklama yapmak.
2. عطف الخاص على العام: Genel bir ifadeden sonra özele geçmek.
3. التكرار: Sözü yineleyerek, vurguyu artırmak ve ifadeye güç katmak.
4. التكميل (الاحتراس): Sözü tamamlama, eksik veya yanlış anlaşılabilir ifadeyi açıklığa kavuşturma.
5. التوسيع: Cümle içinde ikil kipinden sonra onu destekleyen bir ifade eklemek.
6. التذييل: Cümle tamamlandıktan sonra, tekid amacıyla onunla ilgili ek bir cümle getirmek.
7. عطف العام على الخاص: Özel bir ifadeden sonra genele geçmek.
8. الاعتراض: Cümle akışı içinde, açıklayıcı veya itiraz mahiyetinde bir ifadeyi araya sokmak.¹⁹²

Divan ve şiirlerde itnab üslubunun kullanıldığı beyitler şunlardır:

يَا غَافِرَ الذَّنْبِ يَا بَرًّا بِعَاصِيهِ يَا رَازِقَ الْخَلْقِ مُنْشِيَهُ وَمُعْطِيَهُ
 اغْفِرْ ذُنُوبِي وَبَيِّضْ وَجْهَ عَبْدِكَ يَا مَوْلَايَ وَامْحُ الَّذِي قَدْ كُنْتُ آتِيَهُ
 وَاشْرَحْ قُودِي وَجَدِّ لِي مَا أَفُورُ بِهِ يَا مَنْ دَعَا لِمَقَامٍ فَارَّ ثَاوِيَهُ
 أَنْتَ الْكَرِيمُ الَّذِي مَا خَابَ أَمَلُهُ أَنْتَ الْعَظِيمُ الَّذِي يَعْفُو لِحَاجِيهِ
 يَا مَالِكَ الْمُلْكِ يَا مَنْ جُودُهُ عَمِيمٌ يَا قَابِلَ الْخَلْقِ قَاصِيَهُ وَدَانِيَهُ

"Ey günahları bağışlayan! Ey günah işleyen kullarına iyilikte bulunan! Ey bütün mahlûkatın rızkını veren, onları yaratan ve nimetleri bahşeden Allah!"

"Ey Rabbim! Günahlarımı bağışla, kulunun yüzünü ak eyle ve daha önce işlemiş olduğum günahları silip yok et."

"Kalbime ferahlık ver ve beni kurtuluşa ulaştıracak işleri bana nasip et. Ey davetine uyanları yüksek makamlara erdiren Allah!"

"Sen öyle Kerîm'sin ki sana ümit bağlayan hiçbir kimse umutsuz kalmaz. Sen öyle Azîm'sin ki sana karşı günah işleyenleri bile affedersin."

"Ey mülkün gerçek sahibi! Ey cömertliği her şeyi kuşatan! Ey uzakta ve yakında

¹⁹² Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 250-251

Birinci beyit incelendiğinde Şeyh in Allah'a tek bir isimle hitap etmek yerine غافر الذنب، معطيه Raziq al-khalq، منشئه، رازق الخلق، رازق الخلق gibi birçok isim ve sıfatı art arda zikrettiği görülmektedir. Bu sıfatların her biri Allah'ın rahmet ve ihsanının farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Böylece anlam, çeşitli nitelemelerle ayrıntılandırılmış ve güçlendirilmiştir. İkinci beyitte Şeyh, yalnızca günahlarının bağışlanmasını istemekle yetinmemiş; yüzünün ak edilmesini ve işlediği günahların tamamen silinmesini de talep etmiştir. Aynı duanın farklı isteklerle genişletilmesi, anlamın kuvvetlendirilmesine hizmet etmektedir. Üçüncü beyitte dua, tek bir taleple sınırlandırılmamış; kalbin ferahlatılması ve kurtuluşa vesile olacak başarının verilmesi birlikte istenmiştir. Ardından Allah'ın davetine uyanları kurtuluşa ulaştırdığı belirtilerek dua gerekçelendirilmiştir. Dördüncü beyitte Şeyh, Allah'ın keremini tek bir ifadeyle dile getirmemiş; önce الكريم، ardından العظیم sıfatlarını zikrederek ilâhî rahmeti ve mağfireti farklı yönlerden açıklamıştır. Ayrıca Allah'a ümit bağlayanların hüsrana uğramayacağı ve günahkâr kulların affedileceği belirtilerek mana pekiştirilmiştir. Beşinci beyitte ise Allah'ın hâkimiyeti, cömertliği ve bütün kullarına yönelik rahmeti farklı sıfatlarla peş peşe zikredilmiştir. Şeyh, tek bir vasıfla yetinmeyerek ilâhî kudret ve rahmeti ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir. Sonuç olarak bu beyitlerde itnâbın en belirgin örnekleri görülmektedir. Şeyh, Allah'ın isim ve sıfatlarını ayrıntılı biçimde sıralamış, dua ve niyazlarını peş peşe zikrederek anlamı kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle söz konusu beyitler, Meânî ilminde İtnâb bi't-taḥṣîl sanatına örnek teşkil etmektedir.

وَيُعْمِرُ ذِي عُمْرٍ أَرَى تِمْنَالَهُ نَصَبَ الْعُيُونِ مَدَى الْحَيَاةِ يُقِيمُ
إِنِّي أَسْلِمُ وَالسَّلَامُ تَحِيَّةٌ تُهْدَى لِمَنْ مَلَكَ الْجَمَالَ عَظِيمُ
وَأَقْبِلُ الْعَيْنَيْنِ ثَانِي مَرَّةٍ وَالْكَفَّ كَفًّا لَيْنًا وَكَرِيمُ
وَأَحْبَبِي كُلُّكُمْ بِعِيدٍ مُسْعِدٍ يَرْجُو بِهِ عَفْوَ الذُّنُوبِ سَقِيمُ

“Ömrü olan bir ömrün timsalini görüyorum; gözlerin önüne, hayat boyunca dikilmiş duruyor.”

“Ben selam veriyorum ve selam bir selamlamadır; büyük güzelliğin sahibine sunulur.”

“Gözleri ikinci kez öpüyorum ve eli, yumuşak ve cömert bir el olarak.”

¹⁹³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 129

“Ey sevdiklerim, hepiniz mübarek ve mutlu bir bayramla; günahların affını bekleyen bir hasta tarafından.”¹⁹⁴

Bu beyitleri itnâb açısından değerlendirdiğimizde, Şeyh’in manayı gereğinden fazla uzatmak için değil; duyguyu güçlendirmek, sevgiyi ve saygıyı vurgulamak amacıyla lafzı genişlettiği görülür. Birinci beyit incelendiğinde itnâbın, “تَصَبَّ الْعُيُونُ” ifadesi tek başına yeterli olduğu hâlde “مَدَى الْحَيَاةِ” ilavesiyle hatıradan hiç çıkmadığının vurgulanmasıyla gerçekleştiği görülmektedir. Burada amaç, sevgilinin veya övülen kişinin sürekli hatırdan olduğunu güçlü bir şekilde ifade etmektir. Dolayısıyla bu beyitte itnâbın sağladığı fayda, tekit ve duygunun güçlendirilmesidir. İkinci beyitte Şeyh, “أَسْلَمَ” dedikten sonra “وَالسَّلَامُ تَحِيَّةٌ تُهْدَى” ifadesiyle selamın mahiyetini ayrıca açıklamaktadır. Bu açıklama olmaksızın da anlam tamamlanmış olmasına rağmen, selamın değerini ve muhataba sunulan bir ikram olduğunu vurgulamak amacıyla ilave bir açıklama yapılmıştır. Bu nedenle beyitte görülen itnâb, önceki hükmü tamamlayıp kuvvetlendiren bir açıklama niteliğinde olup İtnâb bi’t-Tezyîl örneği olarak değerlendirilir. Böylece anlam hem pekiştirilmiş hem de selamın taşıdığı değer daha belirgin hâle getirilmiştir. Üçüncü beyitte ise “ثَانِي مَرَّةً” ifadesi öpmenin tekrarını bildirerek sevginin yoğunluğunu göstermektedir. “الْكَفَّ كَفًّا” şeklindeki tekrar da vurguyu artırmaktadır. Ayrıca el için kullanılan “لَيْتًا وَكَرِيمًا” sıfatları tasviri genişleterek anlamı zenginleştirmektedir. Dördüncü beyitte ise “كُلُّكُمْ” kelimesi muhatapların tamamını kapsadığını özellikle vurgulamaktadır. Bayramın sadece mutlu geçmesi temenni edilmekle yetinilmemiş, “يَرْجُو بِهِ عَفْوُ الذُّنُوبِ” ifadesiyle duaya manevî bir boyut da eklenmiştir. Böylece bu beyitte itnâbın faydası, şümülü vurgulamak, duanın anlamını genişletmek ve açıklamaktır.

خُدُونِي خُدُونِي مُسْلِمًا وَمُسْلِمًا لَكَ النَّفْسَ يَا مَنْ كَانَ لِي خَيْرَ رَادٍ

“Alın beni, alın! Teslim olmuş ve her hâliyle razı olarak. Ey bana en hayırlı azık olan, ruhum sanadır!”¹⁹⁵

Beyit incelendiğinde “خُدُونِي خُدُونِي” ifadesinde aynı fiilin iki kez tekrar edildiği görülmektedir. Bu tekrar, yalvarış ve teslimiyet duygusunu kuvvetlendirmek amacıyla yapılmış olup Meânî ilminde tekrar yoluyla gerçekleştirilen itnâb örneklerinden biridir. Ayrıca “مُسْلِمًا وَمُسْلِمًا” ifadeleri, teslimiyet fikrini farklı yönlerden pekiştiren yakın anlamlı iki lafızdır. İlki kulun Allah'a teslim oluşunu, ikincisi ise kendisini bütünüyle O'nun hükmüne bırakışını ifade etmektedir. Böylece anlam, iki farklı lafızla kuvvetlendirilmiş ve teslimiyet

¹⁹⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 107

¹⁹⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 144

duygusu daha etkili bir şekilde dile getirilmiştir. Sonuç olarak beyitte hem İtnâb bi't-tekrîr hem de tekit yoluyla gerçekleştirilen itnâb üslubu görülmektedir.

فَهُوَ الَّذِي عَمَّتْ مَوَاهِبُ فَضْلِهِ وَهُوَ الْغِيَاثُ لَدَى مُلِمِّ مُصْعَبٍ
وَهُوَ الرَّحِيمُ بِرَحْمَةٍ لَا تَنْتَهِي وَهُوَ الرَّؤُوفُ ثَجَاهَ كُلِّ مُؤَدَّبٍ
وَهُوَ الْخَبِيرُ بِوَاسِعِ مَنْ عِلْمُهُ وَهُوَ السَّمِيعُ بِدَعْوَةِ مَنْ مُنَادِي
خَيْرُ الْخَلَائِقِ قَدْرُهُمْ وَأَجْلُهُمْ أَنْدَاهُمْ جُودًا وَأَسْمَحُ الْمُخْصِبِ

"O, fazilet ve ihsanları her tarafı kuşatan kimsedir. Sıkıntı ve musibetlere düşenler için de bir sığınak ve yardım kaynağıdır."

"O, sonu olmayan bir rahmet sahibidir. Terbiye ve edeple yaşayan herkese karşı da son derece şefkatli ve merhametlidir."

"O, kendisini tanıyanların hâllerini en iyi bilendir. Kendisine yönelen her çağrışı işiten ve ona cevap verendir."

"O, yaratılmışların en hayırlısı ve en yücesidir. Cömertlikte insanların en cömerdi ve ihsanı en bol olanıdır."¹⁹⁶

Bu beyitlerde Şeyh, Hz. Peygamber'i övmek amacıyla onun üstün vasıflarını ayrıntılı biçimde sıralamaktadır. İlk beyitte onun faziletlerinin bütün insanları kuşattığı ifade edildikten sonra, sıkıntıya düşenlerin yardımına koşan bir sığınak olduğu da belirtilerek aynı anlam farklı yönlerden desteklenmiştir. İkinci beyitte الرَّحِيم ve الرَّؤُوف sıfatlarının birlikte zikredilmesi, merhamet vasfını kuvvetlendiren bir ayrıntılandırma meydana getirmektedir. Üçüncü beyitte ise Hz. Peygamber'in ilmi ve kendisine yönelen çağrılara karşı duyarlılığı iki ayrı özellik olarak açıklanarak övgü daha kapsamlı hâle getirilmiştir. Dördüncü beyitte de onun yaratılmışların en üstünü olduğu ifade edildikten sonra cömertlik ve ihsan sahibi oluşu ilave edilerek anlam pekiştirilmiştir. Böylece Şeyh, tek bir övgü ifadesiyle yetinmeyip Hz. Peygamber'in faziletlerini farklı yönleriyle açıklamış, bu yolla anlamı kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle söz konusu beyitler, Meânî ilminde İtnâb bi't-Tafşîl sanatının güzel örnekleri arasında yer almaktadır.

هَذَا إِمَامُ الْمُرْسَلِينَ حَقِيقَةً لَا شَكَّ فِي هَذَا الْحَدِيثِ مُوَحَّدُ

"Bu, gerçekten peygamberlerin imamıdır; bu söze şüpheyle yaklaşan biri, tevhid

¹⁹⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 87

inancında değildir."¹⁹⁷

Bu beyitte Şeyh, Hz. Peygamber'in bütün resullerin imamı olduğu hükmünü "حَقِيقَةً" ve "لا شَكَّ" ifadeleriyle kuvvetlendirmiştir. Bu ifadeler yeni bir anlam ilave etmeyip mevcut hükmün kesinliğini ve doğruluğunu pekiştirmektedir. Dolayısıyla beyitte Meânî ilminde İtnâb bi't-te'kîd sanatı görülmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in bütün peygamberlerin imamı olduğu hükmü güçlü bir şekilde pekiştirilmiş, risaletinin kesinliği ve üstün makamı etkili bir üslupla vurgulanmıştır.

Musâvât: Meânî ilminin bölüm başlıkları içerisinde yer alan, lafız ve mana eşitliği anlamındaki Musâvât سَاوَى fiil kalıbının mastarı olup; lügat anlamı itibarıyla iki şey arasında eşitlik ve denklik, ölçü ve değer bakımından eşit olma, eşitlik ve denk olma gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁸ Musâvât, ıstılâhî anlam olarak şu şekilde tanımlanır: الْمُسَاوَاةُ أَنْ تَكُونَ الْمَعَانِي بِقَدْرٍ الْأَلْفَاظِ، وَالْأَلْفَاظُ بِقَدْرِ الْمَعَانِي، لَا يَزِيدُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ. Yani, cümlede lafız ile mananın birbirine eşit olması ne eksik ne de fazla bulunması anlamındadır.¹⁹⁹ Başka bir ifade ile Musâvât, kişinin ne İcâz üslubu gibi kısa ne de etraflı bir anlatım olan İtnâb gibi uzun ifadeler kullanması anlamına gelen bir üsluptur. Musâvât orta seyirli bir anlatım tarzıdır; lafız ile mana arasında fazla ya da eksik bir durum bulunmayan dengeli bir üsluptur. Musâvât üslubuna uygun bir söz veya cümleyi ortaya koymak isteyen kişinin geniş bir kelime hazinesine, güzel kelime seçme becerisine ve üslup hâkimiyetine sahip olması gerekir.

Müellif, divan ve şiirlerinde musâvât üslubunu şu beyitlerde kullanmıştır:

يُفَسِّرُ آيَاتِ الْكِتَابِ بِعَيْنِهَا وَيَعْصِمُ عَنْ أَخْذَاتِ رَأْيِ جَنَابِهَا
لِقَارِئِهَا سَهْمٌ مِنَ الْعِلْمِ وَافِرٌ وَيَسْمَعُ لِلْآيَاتِ نَصًّا خَطْبُهَا

"Kur'an ayetlerini olduğu gibi açıklar ve onu görüşlerin ortaya çıkardığı yanlışlıklardan korur."

*"Onu (eseri/kitabı) okuyan kimsenin ilimden bolca bir nasibi vardır; ayrıca ayetlerin hitabını açık bir metin olarak işitir."*²⁰⁰

Birinci beyitte Şeyh iki temel hususu dile getirmektedir. İlk mısırda "يُفَسِّرُ آيَاتِ الْكِتَابِ بِعَيْنِهَا" ifadesiyle Kur'an ayetlerinin olduğu gibi açıklanması anlatılmakta; ikinci mısırda ise

¹⁹⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası, s. 29

¹⁹⁸ Durmuş, İ. (2006). Müsâvat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, ss. 76–79.

¹⁹⁹ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 240.

²⁰⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 202

"وَيَعْصِمُ عَنْ أَحْدَاثِ رَأْيِي جَنَابَهَا" ifadesiyle bu açıklamanın şahsî görüş ve yorumlardan kaynaklanabilecek hatalardan korunması vurgulanmaktadır. Şeyh, vermek istediği iki anlamı gereksiz ayrıntıya, tekrar veya lafız fazlalığına başvurmada ifade etmiştir. Lafızlar manayı tam karşılayacak ölçüde kullanılmış ne anlam eksik bırakılmış ne de anlamı aşacak bir anlatıma yer verilmiştir. Bu yönüyle beyitte lafız ile mana arasında tam bir denge kurulmuş olup müsâvât üslubu görülmektedir. İkinci beyitte Şeyh, okuyucunun ilimden bolca nasip alacağını ve ayetlerin hitabını açık bir şekilde kavrayacağını ifade etmektedir. Bu iki düşünce ne eksik ne de fazla lafızlarla dile getirilmiştir. Manayı kuvvetlendirmek amacıyla gereksiz tekrar, ayrıntı veya açıklamalara başvurulmamış; her ifade doğrudan verilmek istenen anlamı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla lafız ile mana arasında tam bir uygunluk bulunduğu beyit, Meânî ilmindeki müsâvât üslubuna örnek teşkil etmektedir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا لَا نَقَادَ لَهُ فِي نِعْمَةِ اللَّهِ رَبِّي الْحَمْدُ لِلَّهِ
قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ شَهْرَ الصِّيَامِ لَنَا بِخَيْرِ مَوْلِدِنَا الْحَمْدُ لِلَّهِ
أَعْطَاهُ نَاطِمًا مِنْ مَحْضِ نِعْمَتِهِ بَرًّا كَرِيمًا عَلَا الْحَمْدُ لِلَّهِ
مُحَمَّدًا خَاشِعًا سَمِيئًا لَا خَطَأَ لِكُونِهِ ثَالِثًا الْحَمْدُ لِلَّهِ
أَرْجُو بِطَاعَةِ مَوْلَاهُ الْخُشُوعَ لَهُ فِي كُلِّ أَحْوَالِهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ
يَا رَبِّ فَاحْفَظْهُ وَارْزُقْهُ الْعِلْمَ الْكَرَمًا عِلْمًا وَجَلْمًا لَهُ الْحَمْدُ لِلَّهِ
يُورِخُ الْعَامَ مِنْ مِيلَادِهِ قَسَمًا مُحَمَّدًا خَاشِعًا الْحَمْدُ لِلَّهِ ١٤١٢ هـ

*“Allah'a, sonu tükenmeyen bir hamd olsun; Rabbim olan Allah'ın nimetleri
dolayısıyla hamd Allah'adır.”*

“Allah, oruç ayında bizlere lütfetmiştir; en hayırlı doğanımız için hamdolsun.”

*“Ona, biz (Şeyh) doğrudan nimetlerinden verdik; iyilikle, cömertçe yüceltti,
hamdolsun.”*

*“Onu, üçüncü olarak Muhammed diye koydum, yanlışlık yok; (O) saygılıdır,
hamdolsun.”*

“Efendisinin itaatinde ona karşı derin bir saygı umuyorum; her haline hamdolsun.”

“Ey Rabbim, onu koru ve ona yüce kerametler ver; bilgi ve sabır ver, hamdolsun.”

“Yıl, onun doğumundan bölünür; Muhammed Saygılıdır, hamdolsun. 1412 Hicri.”²⁰¹

Bu manzume, Meânî ilmi kapsamında müsâvât üslubunun belirgin örneklerinden biridir. Zira Şeyh, Allah'a hamdini, kendisine ihsan edilen evlat nimetini ve bu nimete duyduğu şükürü, lafız ile mana arasında tam bir denge kurarak ifade etmiştir. İlk beyitte Allah'a sonsuz hamd edilirken, ikinci beyitte Ramazan ayında dünyaya gelen çocuğun ilâhî bir nimet olduğu belirtilmektedir. Sonraki beyitlerde ise çocuğa verilen isim, onun salih bir kimse olması yönündeki temenniler ve Allah'tan ilim, hilm ve yüce ahlâk ihsan etmesi yönündeki dualar, anlamı tam karşılayacak ölçüde ve gereksiz ayrıntılara yer verilmeden dile getirilmiştir. Şeyh, anlatmak istediği her düşüncüyü ne eksik bırakacak kadar kısa ne de anlamı aşacak derecede uzun ifadelerle sunmuştur. Sonuç olarak manzumede lafız ile mana arasındaki denge korunmuş, anlatım muhatabın anlayışına uygun bir şekilde gerçekleştirildiğinden dolayı bu beyitler de müsâvât üslubu bulunmaktadır

تُرَجِّي فِي صَلَاتِكَ كُلَّ خَيْرٍ وَعِنْدَ اللَّهِ كُلُّ الشَّرِّ أَجْرٌ

“Sen ibadetinde (Allah’a yönelişinde) her hayrî umarsın; Allah katında ise senin ecir her şerdendir (yani başına gelen sıkıntıların karşılığı sevap olur).”²⁰²

Bu beyitte Şeyh, ibadet eden kimsenin Allah'tan her türlü hayrî ümit etmesini ve karşılaştığı sıkıntıların Allah katında ecir vesilesi olacağını ifade etmektedir. Beyitte yer alan bu iki temel düşünce, gereksiz açıklama, tekrar veya ayrıntıya yer verilmeden açık ve dengeli bir şekilde dile getirilmiştir. Lafızlar, verilmek istenen manayı tam olarak karşılamakta ne anlamı eksik bırakmakta ne de onu aşacak bir genişliğe ulaşmaktadır. Bu sebeple beyitte lafız ile mana arasında tam bir uygunluk bulunmakta olup müsâvât üslubu görülmektedir.

3.4.2. Beyan İlmi

Belagat ilminde müstakil bir bölüm olan beyan ilmi, بيان fiilinden türemiş bir mastar olup lügatte açık seçik olmak, ortaya çıkarmak, ifade etmek, açıklamak ve anlaşılır hâle getirmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁰³ Istılahı anlam olarak: هو علم يعرف به إيراد وعلم البيان: Beyan ilmi, manayı lafızda açıklığa kavuşturmak için duygu ve düşünceleri anlaşılır bir şekilde farklı yollar ile ifade etmedeki kaide ve usulleri inceleyen bir ilimdir. Başka bir deyişle, maksadı açık bir şekilde değişik

²⁰¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 85

²⁰² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 128

²⁰³ Durmuş, İ. (1992). Beyân. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, ss. 22–23.; El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 216

yollar ile ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen bir ilim dalıdır. Beyan ilmi, içerisinde yer alan konular etrafında insanların günlük hayatlarında en çok başvurup kullandıkları bir ilimdir. Beyan ilmi, kişiye farklı söz ve sanatları kullandırarak maksadını daha iyi ifade etmesine yardımcı olan bir ilimdir.

Beyan ilmi, cümlelerin hakiki manasıyla ilgilenmeyen bir ilimdir. Beyan ilminde asıl gaye, muhataba söylenecek ifadelerin onun tabiatı üzerinde etkili olacak tarzda olmasıdır.

Örnek olarak şunlar verilebilir:

1. **الحقيقة** رسول الله ﷺ كريم *Hakikat: Hz. Peygamber cömerttir.*
2. **الاستعارة / المجاز** زُرْنَا فِي الْمَدِينَةِ بَحْرَ الْجُودِ وَالْكَرَمِ *Mecaz ve İstiare: Medine’de cömertlik deryasını ziyaret ettik.*
3. **التشبيه** رسول الله ﷺ كَالْبَحْرِ كَرَمًا وَجُودًا *Teşbih: Hz. Peygamber cömertlik yönünden derya gibidir.*
4. **الكناية** كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَحْبَ الذَّرَاعِ *Kinaye: Hz. Peygamber eli açık biriydi.*

Bu cümle ve ifadelerde görüldüğü gibi, belagatin Beyan bölümü dört temel konudan oluşmaktadır: Teşbih, mecaz, istiare ve kinayedir.²⁰⁴

Kur’ân’da “Beyan” kavramı üç ayette geçmekte olup, bu ayetlerdeki kullanımları ve anlamları şu şekildedir:

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ (Âl-i İmrân, 138) “Bu Kur’an, insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve öğüttür.” Burada “beyan”, hakikatin açıklanması ve insanlara yol gösterme anlamında kullanılmıştır.

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (Kıyâme, 19) “Sonra onu açıklamak (beyan etmek) elbette bize aittir.” Bu ayette “beyan”, Kur’ân’ın manalarının Allah tarafından açıklanması ve insanlara öğretilmesi anlamındadır.

عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (Rahmân, 4) “Ona (insana) anlama ve anlatmayı öğretti.” Buradaki “beyan” ise konuşma, anlama, anlatma kabiliyeti anlamına gelmektedir.

Kur’ân dışında hadis metinlerinde de “beyan” kavramı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kullanımlar genellikle açıklama yapmak, hükmü ortaya koymak, doğruyu

²⁰⁴ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 279-284

yanlıştan ayırmak ve ilmi açıklıkla ifade etmek anlamlarına gelmektedir.²⁰⁵

Beyan ilmini terim olarak ilk açıklayan ve bilinmesine katkı sağlayan kişi el-Câhiz (ö. 255/869)'dir. El-Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn adlı eserinde ve ayrıca el-Hayevân adlı eserinde beyan ilmiyle ilgili birçok örnek vererek bu ilmin konuları olan teşbih, kinaye, mecaz ve istiareye açıklık getirmiştir. İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân adlı eserinde, el-Müberred (ö. 286/900) ise el-Kâmil adlı eserinde teşbih konusuna yer vermiştir. Bunların yanında İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 463/1071), Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078), Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) ve Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi birçok âlim ve belâgatçı da beyan ilmine önemli katkılar sağlamışlardır.²⁰⁶

3.4.2.1. Teşbih

Teşbih, belâgat ilminin Beyan bölümü içerisinde yer alan bir söz sanatıdır. “شَبَّهَ” fiili sülâsî mezîd babından türemiş bir mastar olup, lûgat anlamı olarak temsil ve muhâkât gibi anlamlara gelmektedir. Istilahî anlamı ise şu şekilde tanımlanır: وفي الاصطلاح فهو مشاركة أمرٍ أو مقْدَرَةٍ لأمرٍ آخر في صفةٍ أو أكثر بأداة التشبيه مذكورة أو مقدرة Yani bir veya birden fazla vasıfta benzerlikten ötürü iki unsurdan birinin diğerine, açıkça zikredilen ya da gizli bırakılan bir teşbih edatı ile benzetilmesidir. Teşbih, ifade sanatları içerisinde en çok kullanılan anlatım biçimlerinden biri olup, Arap dili ve belâgatında büyük bir öneme sahiptir.²⁰⁷

3.4.2.1.1. Teşbihin Unsurları

Teşbih sanatını oluşturan dört unsur bulunmaktadır. Bunlar; müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebih ve edâtü't-teşbihtir.

Örnek:

في الفقه أبي حنيفة مثل صديقي

وجه الشَّبه → Müşebbehün bih (Benzetme yönü / Ortak vasıf)

المُشَبَّه به → Kendisine benzetilen

أداة التشبيه → Benzetme edatı

²⁰⁵ Beyân, a.g.e., ss. 22–23.

²⁰⁶ Hacımüftüoğlu, a.g.m., ss. 25-26

²⁰⁷ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 219.

مُشَبَّه → Müşebbeh (Benzeyen)

Müşebbeh, benzeyen; müşebbehün bih, kendisine benzetilen; vech-i şebah, benzetme yönü veya ortak vasıf; edâtü't-teşbih ise benzetme edatıdır. Örneğin, “Arkadaşım fıkihta Ebu Hanife gibidir.” cümlesinde arkadaşım müşebbeh, Ebu Hanife müşebbehün bih, fıkihta vech-i şebah, gibidir ise edâtü't-teşbihtir. Bir cümle veya ifadede teşbih sanatından söz edilebilmesi için müşebbeh ile müşebbehün bih unsurlarının mutlaka bulunması gerekir. Zira teşbihin temelini bu iki unsur oluşturur. Vech-i şebah ile edâtü't-teşbih ise teşbihin türüne göre bazen zikredilebilir, bazen de hazfedilebilir.²⁰⁸

3.4.2.1.2. Teşbih edatları

Teşbih sanatında, cümleye benzetme anlamı katan kelimeler harf, isim ve fiil olmak üzere üç kısma ayrılır. Bir cümlede bir şeyin bir şeye benzediğini ifade etmek için aşağıdaki benzetme edat ve kelimeleri kullanılır:

Harf Edatları: الحرف الكاف (ك) و كَانَ Kaf harfî ve Kaanne harfî, teşbihde kullanılan harf edatlarıdır.

İsim Edatları: شبه ومثل ونحو ومماثل ومشابه vb. Bu isim kelimeler cümleye benzetme anlamı katar.

Fiil Edatları: يُشَبِّه يُشَابِه يُمَازِل يُضَارِعُ يُحَاكِي vb. Bu fiil kelimeler de cümleye benzetme anlamı kazandırır.²⁰⁹

3.4.2.1.3. Teşbihin Başlıca Türleri

Beyan ilminin teşbih sanatında, teşbih edatının ve vech-i şebahin varlığına veya yokluğuna, başka bir ifadeyle zikredilip zikredilmemesine göre teşbih; mürsel, müekked, mufassal, mücmel, belîğ ve zımnî olmak üzere altı kısma ayrılır.²¹⁰

Teşbih-i Mürsel: Müşebbeh ve müşebbehün bih ile birlikte teşbih edatının da cümlede zikredildiği teşbih türüdür. Başka bir ifadeyle, teşbih edatının bulunduğu teşbihlere teşbih-i mürsel denir.

Örnek:

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ (Kâria Suresi, 4) *O gün insanlar sağa ve sola dağılmış*

²⁰⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğâ*, s. 219

²⁰⁹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğâ*, s. 236-237

²¹⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğâ*, s. 242.

kelebekler gibi olur.

Teşbih-i Müekked: Teşbihde edatın hazfedildiği cümlelere denir.

Örnek:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ (Neml Suresi, 88) “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın, oysa ki onlar bulutlar gibi hareket eder.*”

Teşbih-i Mufasssal: Teşbih cümlesinde vech-i şebihin zikredildiği cümlelere denir. Mufasssal teşbih cümlelerinde teşbih unsurlarının tamamı bulunur. Teşbih unsurlarının tamamını içermesi nedeniyle, edebi sanatlar açısından en güçlü teşbih türlerinden biri olarak kabul edilir.

Örnek:

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ (Kehf Suresi, 29) “*(Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar, buna erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.*”

Teşbih-i Zımnî: Müşebbeh ile müşebbeh bih’in, bilinen teşbih kalıplarından biri içerisinde açıkça ifade edilmediği; aksine her ikisinin de cümle yapısı içinde dolaylı olarak sezdirildiği teşbih türüdür.

Örnek:

(إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا) (Nisa 10.) “*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Zaten onlar alevli bir ateşe gireceklerdir.*”

Teşbih-i Belîğ: Teşbih cümlesinde benzetme edatı ve benzetme yönünün hazfedildiği cümlelere denir. Başka bir ifadeyle, cümlede müşebbeh ve müşebbehün bih unsurlarının tek başına kaldığı ifadelerdir. Belâgat açısından en yüksek mertebede olan sanat türüdür. Diğer teşbih türlerine göre daha zor anlaşılan bir teşbihtir; çünkü teşbih unsurları azaldıkça anlam daha da zenginleşip güçlenir²¹¹

Örnek:

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (En‘âm Suresi, 32) “*Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.*”

²¹¹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 242; Gür, S. (2014). Kâdî Beyzâvî tefsirinde teşbih sanatı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 158–168.

Teşbih-i Mücmel: Teşbih cümlesinde vech-i şebihin zikredilmediği teşbih türüne denir. Başka bir ifadeyle, benzetme yönünün hazfedildiği teşbihler, teşbih-i mücmel olarak adlandırılır.

Örnek:

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (Şûra Suresi, 32) “Denizde (yelkenlerini) bayraklar gibi açarak süzülüp giden gemiler de O’nun kudretinin kanıtlarındandır.”

Beyan ilminde teşbih sanatı, genel olarak mürsel, müekked, mufassal, mücmel ve belîğ olmak üzere beş ana kısımda ele alınmaktadır. Bununla birlikte, beyan ilmine dair bazı kaynaklarda bunlara ilaveten teşbih-i temsîlî, teşbih-i maktûb, teşbih-i tahyîlî, teşbih-i mürekkep ve zımnî teşbih gibi farklı teşbih türlerine de yer verilmektedir.²¹²

Edip kişiliğiyle temayüz eden el-Xunûkî, divan ve şiirlerinde teşbih sanatına yoğun bir şekilde yer vermiş, bu sanatı ustalıkla kullanarak güçlü bir ilmî ve edebî birikime sahip olduğunu ortaya koymuştur. Şeyh Muhammed Nuri’nin divan ve şiirlerinde yer alan teşbih sanatına dair örnekler aşağıda sunulmuştur.

"سلامي عَلَى ابْنِ الْعَمِّ يَأْتِي سَلَامِي كَنَاجٍ بَدَا مِنْ لُؤْلُؤٍ فَوْقَ هَامٍ"

*"Selâmım, amcaoğluna selâmım; selâmım baş üzerinde inci gibi parlayan bir taç gibi gelir."*²¹³

Bu beyitte teşbih sanatı kullanılmıştır. Beyit analiz edildiğinde selâm taça benzetilmekte, taç ise inci gibi parlayan ve başın üzerinde bulunan değerli bir unsur olarak tasvir edilmektedir. Buna göre müşebbeh selâm, müşebbehün bih taç, edâtü't-teşbih "ك", vech-i şebih ise değerli, yüce ve baş üzerinde bulunmasıdır. Sonuç olarak bu beyitte benzetme edatı ("ك") ve benzetme yönü açıkça zikredildiğinden teşbih-i mürsel-i mufassal sanatı bulunmaktadır.

وَلَوْلَا الشُّعْلُ زُرْتُ وَمَا افْتَرَقْتُ كَحَيَّوَانٍ مَعَ الشَّمْسِ يَمِيلُ

*"Eğer meşguliyetim olmasaydı, seni ziyaret eder, senden ayrılmazdım; Tıpkı güneşle birlikte hareket eden bir varlık gibi."*²¹⁴

Teşbih Sanatı ikinci mısradaki yer alan "كَحَيَّوَانٍ مَعَ الشَّمْسِ يَمِيلُ" ifadesinde Şeyh, muhabbet

²¹² Gür, a.g.t., ss. 227-240

²¹³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 91

²¹⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 169

beslediği kişiden ayrılmama ve onunla sürekli beraber olma hâlini, güneşle birlikte hareket eden bir canlıya benzetmektedir. Bu benzetme ile bağlılığın ve yakınlığın sürekliliği ifade edilmiştir. Bu teşbihte dört unsur da bulunmaktadır. Buna göre müşebbeh, Şeyh'in kendisi (seni bırakmayan biri olarak); müşebbehün bih, güneşle birlikte hareket eden hayvan; edâtü't-teşbih, "ك"; vech-i şebah ise sürekli birlikte olma ve ayrılmama hâlidir. Ancak vech-i şebah açıkça zikredilmeyip zımnen anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu beyitte teşbih edatı bulunmakta, buna karşılık benzetme yönü açıkça ifade edilmediğinden teşbih-i mürsel-i mücmel sanatı bulunmaktadır.

لَا تَسْأَلَنَّ رُكُوبِي جُوفَ طَائِرَةٍ كَالْبَرْقِ تَذْهَبُ إِذَا شَدَّ رَاكِبُهَا

*"Beni uçağa binmem hakkında hiç sorgulama; çünkü pilot sürdüğünde, o şimşek gibi gider."*²¹⁵

Bu beyitte müşebbeh طائرة (uçak) müşebbeh bih البرق (şimşek/yıldırım) Benzetme edatı ك Benzetme yönü hız وَجْهَ السَّيِّءِ sürat şu söze dikkat: "تذهب إذا شد راكبها" "Sürücüsü sürdüğünde yıldırım gibi gider." Burada hızla gitme açıkça ifade edilmiş bu da benzetme yönüdür. Sonuç olarak bu beyitte teşbih-i mürsel mufassal vardır. Çünkü benzetmenin dört unsuru da açıkça vardır.

كَأَنَّهَا جَنَّةُ الْفِرْدَوْسِ قَدْ ظَهَرَتْ فُكُلُ شَيْءٍ بِهَا بِالطَّبْعِ مَوْزُونُ

*"Sanki ortaya çıkmış bir Firdevs cenneti, çünkü oradaki her şey tabiatıyla ölçülü ve dengelidir."*²¹⁶

Bu beyitte müşebbeh, tasvir edilen mekân (şehir); müşebbehün bih ise جنة الفردوس (Cennetü'l-Firdevs)'tur. Teşbih edatı olarak ك zikredilmiş, buna karşılık vech-i şebah açıkça belirtilmemiş, ancak güzellik, nimet ve huzur gibi vasıflar ima edilmiştir. Teşbih edatının bulunması sebebiyle teşbih mürsel, vech-i şebahın zikredilmemesi sebebiyle ise mücmeldir. Dolayısıyla beyitte teşbih-i mürsel-i mücmel sanatı bulunmaktadır.

يَا سَيِّدَ الرُّسُلِ ضَيِّفْ خَائِفٌ نَزَلَا مِنْ دُنْيِهِ لَمْ يَجِدْ كَهْفًا وَلَا جَبَلًا

*"Ey peygamberlerin efendisi! Günahından dolayı sığınacak ne bir mağara ne de bir dağ bulamayan korkmuş bir misafir sana indi."*²¹⁷

ضَيِّفْ bu ifade de Şeyh kendisini korkmuş bir misafire benzetmektedir. Fakat:

²¹⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 116

²¹⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 145

²¹⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 129

teşbih edatı ve vech-i şebih hazfedilmiş. Bu nedenle beyitte teşbih-i belîğ vardır. Yani Şeyh "Ben, korkmuş bir misafir gibiyim" manası kastetmiştir.

لِقَاءِ الْأَحْبَاءِ قَمِيصُ يُوسُفَ وَذَا قَدْ شَفَى يَعْقُوبَ وَهُوَ جَرِيحُ

“Sevgililerle buluşmak, Yusuf’un gömleği gibidir; nitekim o gömlek yaralı gönüllü Yakub’u iyileştirmişti.”²¹⁸

Bu beyitte müşebbeh لقاء الأحباء (dostlarla/sevgililerle buluşma), müşebbehün bih ise قَمِيصُ يُوسُفَ (Yusuf’un gömleği) ifadeleridir. Teşbihte edâtü't-teşbih ile vech-i şebih zikredilmemiştir. Dolayısıyla teşbihin yalnızca müşebbeh ve müşebbehün bih unsurlarından oluşması sebebiyle bu beyitte teşbih-i belîğ sanatı bulunmaktadır.

3.4.2.2. Kinaye

Belagatte, Beyan ilminin konuları içerisinde yer alan Kinaye كناية birinci bab veya كناية ikinci bab’dan türeyen bir mastardır. Lügat anlamı olarak bir sözü üstü kapalı ifade etme, bir şeyi bir şeyle örtmek, açık etmemek, ima etmek, gizlemek vb. anlamlara gelmektedir.²¹⁹ Terim olarak إرادة المعنى الصلى، لازم معناه مع قرينة لا تمنع من إرادة المعنى الصلى، ifadesiyle tanımlanır. Yani bir lafzın hakiki anlamına da gelebilecek bir şekilde mecazi anlamda kullanma sanatıdır. Başka bir deyişle, kinaye hem hakiki hem de mecaz anlamı taşıyan cümlelerdir. Kinaye söz sanatı, sarîh bir şekilde ifade edilemeyen duygu ve düşünceleri, hakaret ve alay içerikli ifadeleri dile getirmede yardımcı olan bir sanattır. Kinayenin kullanım amacı, söz ve ifadelere zenginlik katmaktır.²²⁰

Kinaye sanatını oluşturan öğeler iki tanedir: Mekniyyün bih: Lafız içindeki asıl ve hakiki anlamı ifade eden öğedir; kinaye lafzının yer aldığı kısımdır. Mekniyyün anı: Lafız içerisinde bulunmayan, ancak mana bakımından remzedilen öğedir.²²¹

Örnek:

“Amr’ın burnu gökyüzündedir.” Sözüde ifade edilmek istenen anlam, Amr’ın kibirli bir kimse olduğudur. Cümlede متكبر (kibirli) kelimesi yerine أَنْفُهُ فِي السَّمَاءِ (burnu gökyüzündedir) ifadesi kullanılarak kinaye yapılmıştır. Böylece Amr’ın kusuru doğrudan ifade edilmemiş, dolaylı ve kapalı bir anlatımla kinaye sanatına başvurulmuştur.

²¹⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 124

²¹⁹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 286

²²⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 387

²²¹ Tuna, Ü. (2018). Kinâye kavramının kapsamı. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), ss. 23–28.

3.4.2.2.1. Kinaye Çeşitleri

Belagat âlimleri, kinaye söz sanatını sıfattan kinaye, mevsuftan kinaye ve nispetten kinaye olmak üzere üç bölüme ayırmışlardır.²²²

Sıfattan kinaye: Kinayenin çeşitlerinden biri olan Sıfattan Kinaye, terim olarak وهي التي يكنى فيها عن صفة. والمقصود بالصفة في باب الكناية الصفة المعنوية لا النحوية şeklinde tanımlanır. Yani cümle içerisinde sıfatın kendisinden bahsedildiği kinaye türüdür. Burada bahsedilen sıfat, nahiv ilmindeki sıfat değil, manevi anlamındaki sıfattır.²²³

Örnek:

(İsra 29) “Eli sıkı olma, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”

ifadesi, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ (cimrilik) anlamında kinaye yapılmıştır.

ifadesi ise تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ (savurganlık) anlamında kinaye yapılmıştır.

Mevsuftan Kinaye: Kinayenin çeşitlerinden biri olan Mevsuftan Kinaye, terim olarak هي التي يكنى فيها عن ذات أو موصوف. وهي تفهم من العمل أو الصفة أو اللقب الذي انفرد به الموصوف şeklinde tanımlanır. Yani, zat veya mevsuf zikredilmeden, ona ait bir vasfın, amelin veya lakabın isnat edilmesiyle Mevsuftan kinaye oluşur.²²⁴

Örnek:

(Kamer 13) “Biz Nûh’u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik.” وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ ذَاتِ الْوَاحِ وَدُسِّرَ ifadesi, (كناية عن السفينة) yani gemi lafzından kinaye yapılmıştır. Cümlede geminin vasıfları zikredilerek kinayenin mevsuftan kinaye türünde olduğu gösterilmiştir.

Nisbetten Kinaye: Kinayenin çeşitlerinden nisbetten kinaye terim olarak هي التي يصرح فيها بالصفة ولكنها تنسب إلى شيء متصل بالموصوف حيث نأتي فيها بصفة لا تنسب إلى الموصوف مباشرة، بل تنسب Bizatihi kendisiyle bir nisbet istenen kinayedir. Yani sıfat ve mevsuf açıkça zikredildiği halde aralarındaki ilgi ve alakadan dolayı kinaye yoluyla ifade edilmesine nisbetten kinaye denir.

Örnek:

²²² El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 288.

²²³ Bulut, a.g.e., s. 135

²²⁴ Bulut, a.g.e., s. 137

الْفَضْلُ lafzında kinaye i Fazilet kişinin gittiği yere gider lafzında الْفَضْلُ lafzında kinaye i nisbet yapılmıştır.²²⁵

Şeyh Muhammed Nuri, şiir ve divanında Kinaye sanatını ve unsurlarını şu şekilde kullanmıştır:

أُرْسِلُ شِفَاءَ بَدَنِكَ يَا خَيْرَ الْوَرَى لَا أَلْتَجِي إِلَّا لِسَالِقَةِ النَّبِيِّ

*"Ey yaratılmışların en hayırlısı! Ellerinden şifa gönder. Ben, Nebî'nin yolunu tutan/ona bağlı olan kimse dışında hiç kimseye sığınmam."*²²⁶

Bu beyitte kinâye sanatı "يَدَيْكَ" lafzında görülmektedir. Zahirî anlamda "el" uzun anlamına gelmekle birlikte burada murat edilen, Hz. Peygamber'in ihsanı, keremi, yardımını ve şifa vesilesi olmasıdır. Dolayısıyla "el" lafzı, cömertlik, yardım ve ihsan gibi övülen sıfatlara delalet ettiğinden burada kinâye ani's-sıfat bulunmaktadır.

فَعَطُّهَا أَيَا أَسْتَاذَ رُوحِي وَرَأْفَةً بِذِي كَبِدٍ حَرَّى وَطَرْفٍ تَفَشَّعًا

*"Ey ruhumun hocası! Bana şefkat ve merhamet et. Ciğeri yanmış ve gözleri ağlamaktan perişan olmuş bu kimseye acı."*²²⁷

Bu beyitte kinâye sanatı "بِذِي كَبِدٍ حَرَّى" ve "وَطَرْفٍ تَفَشَّعًا" ifadelerinde görülmektedir. İlk ifadede zahirî anlam "ciğeri yanmış kimse" olmakla birlikte, murat edilen anlam şiddetli keder, derin üzüntü ve iç yanmasıdır. İkinci ifadede ise zahirî anlam gözlerin perişan olması iken, kastedilen anlam çok ağlamaktan kaynaklanan bitkinlik ve derin hüzündür. Her iki ifade de bir sıfatı dolaylı yoldan anlattığı için burada kinâye ani's-sıfat sanatı bulunmaktadır.

لَهُ نَسَبٌ يَعْلُو بِكُلِّ مُفَضَّلٍ مِنَ الطَّرَفَيْنِ الْفَضْلُ يَجْلُو تَحَقُّقًا

قَابَانُهُ أَعْلَى وَأَعْلَمُ رُبَّةً وَأَمَّاتُهُ أَعْلَى الْإِمَاءِ تَقَوُّقًا

"Ona öyle bir nesep vardır ki, her fazilet sahibinden üstündür; fazilet hem baba hem de anne tarafından açıkça ortaya çıkmaktadır."

*"Babaları, derece bakımından en yüce ve en bilgili kimselerdir; anneleri ise seçkin anneler arasında en değerli ve en üstün olanıdır."*²²⁸

"لَهُ نَسَبٌ يَعْلُو بِكُلِّ مُفَضَّلٍ" ifadesinde de memduhun soyunun bütün fazilet sahiplerinden

²²⁵ Bulut, a.g.e., s. 138

²²⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 87

²²⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 198

²²⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 200

üstün olduğu belirtilerek onun asalet, şeref ve fazilet sahibi olduğu dolaylı biçimde ifade edilmiştir. Burada doğrudan "asil" veya "şerefli" denilmemiş, bu niteliklere üstün nesep vasıtasıyla işaret edilmiştir. Bu sebeple söz konusu ifade kinâye ani's-sıfat kapsamında değerlendirilmektedir. Aynı beytin devamında yer alan "مِنَ الطَّرَفَيْنِ الْفَضْلُ يَجْلُو" ifadesinde ise faziletin hem baba hem de anne tarafından ortaya çıktığı belirtilerek bu fazilet dolaylı biçimde memduha (Şeyh Müşerref'e) nispet edilmektedir. Benzer şekilde "فَأَبَاؤُهُ أَعْلَى وَأَعْلَمُ رُتْبَةً وَأَمَّهَاتُهُ" beytinde memduhun babalarının yüksek makam ve ilim sahibi, annelerinin ise seçkin ve faziletli kimseler olduğu ifade edilmiştir. Şeyh, memduhun şeref ve faziletini doğrudan dile getirmemiş; anne ve babasının üstün vasıflarını zikrederek bu özellikleri dolaylı biçimde ona isnat etmiştir. Faziletin memduha ailesi vasıtasıyla nispet edilmesi sebebiyle bu ifadelerde kinâye ani'n-nisbe sanatı görülmektedir.

3.4.2.3. Mecaz ve Hakikat

Belâgat kitaplarının hemen hepsinde mecaz konusu ele alındığında genellikle şu şekilde bir taksim yapılır: İfade edilen kelâm ya hakikat anlamında ya da mecaz anlamında kabul edilerek ikiye ayrılır. Hakikat, Beyan ilminin doğrudan konusu olmamakla birlikte, her zaman mecaz ile birlikte zikredilir. Bunun nedeni, mecazın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmasıdır. Zira hakikat, mecazın zıddı olduğundan, bir konu ancak zıddı aracılığıyla daha iyi kavranabilir.²²⁹ Hakikat kelimesi, lügat anlamı itibarıyla sabit, gerçek, doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek, var olan bir şey gibi manalara gelmektedir.²³⁰ Belâgat terimi olarak hakikat اللفظ الدال على معناه الأصلي yani "kelimenin asli manasına delalet eden lafız" demektir. Başka bir ifadeyle, hakikat, lafzın lügatte kullanılan ilk ve asli manasına delalet etmesidir.

Örneğin (الأسد) veya (القلم) kelimeleri bu duruma örnek teşkil eder. "Aslan" denildiğinde akla ilk gelen anlam yırtıcı, vahşi hayvan, "kalem" denildiğinde ise akla gelen ilk anlam yazı yazmaya yarayan alet oluyorsa, bu kullanımlar hakikat anlamındadır.²³¹

Hakikat lafzının zıddı olan mecaz kelimesi, sözlükte yürüyüp geçilen yer, yol kat etmek, geçip gidilen yer veya zaman gibi anlamlara gelmektedir.²³² Terim olarak mecaz المجاز şeklinde tanımlanır. Yani kelimelerde lafzın gerçek anlamından alınıp başka bir manaya nakledilmesi ve bu iki anlam

²²⁹ Gür, a.g.t., ss. 255-257

²³⁰ Hakikat. (t.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 15, ss. 177-178.

²³¹ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 323.

²³² Durmuş, İ. (2003). Mecâz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, ss. 217-220.

arasında bir ilgi veya asıl anlamın kastedilmediğini gösteren bir karine bulunması hâlinde ortaya çıkan ifadelerden denir. Başka bir ifadeyle, bir lafzın kelam içerisinde asıl manası dışında farklı bir anlamda kullanılması durumuna mecaz denir.²³³

Örnek:

رَأَيْتُ أَسَدًا يُحَارِبُ الْأَعْدَاءَ بِشَجَاعَةٍ “Bir aslan gördüm; düşmanla cesaretle savaşıyordu.”

Cümlede görüldüğü üzere (أَسَدًا) lafzı, mücahidi cesaret ve korkusuzluk yönüyle ona benzetmek suretiyle kullanılmıştır. Bu kullanımda, “aslan” kelimesiyle “mücahit” arasında bir alâka bulunmakta, ayrıca “düşmanla cesaretle savaşıyordu” ifadesi de hakiki anlamın kastedilmediğini gösteren bir karine olmaktadır. Dolayısıyla kelime, hakiki anlamından uzaklaşıp mecaz anlamında kullanılmıştır.

Mecaz, kendi içerisinde mecâz-ı aklî ve mecâz-ı lügavî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.4.2.3.1. Mecâz-ı Aklî

المجاز العقلي هو إسناد الفعل أو ما في معناه إلى غير ما هو له لعلاقة مع قرينة مانعة من إرادة الإسناد الحقيقي Bir fiilin veya fiil anlamı taşıyan isimlerin gerçek failine değil de onun dışındaki bir varlığa alâka sebebiyle nispet edilmesi ve bu nispetin hakiki olmasını engelleyen bir karinenin bulunmasına denir. Başka bir ifadeyle, mecâz-ı aklî bir fiilin veya fiil anlamı taşıyan bir kelimenin, gerçek failine isnadını engelleyen bir durum veya karine sebebiyle asıl failinden başkasına atfedilmesidir.²³⁴ Arap dili ve belâgatında önemli bir yere sahip olan mecâz-ı aklî, Kur’ân’ın birçok âyetinde başvurulan ifade yöntemlerinden biridir. Bu sebeple belâgat âlimlerinden Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), bu üslubun önemine binaen onu “mecâz-ı hükmî” olarak isimlendirmiştir.²³⁵

Kur’ân’da bu üsluba dair şu örnek verilebilir:

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُدَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

“Şüphesiz Firavun, yeryüzünde büyüklük tasladı ve halkını gruplara ayırdı. Onlardan bir kesimi güçsüz düşürmek istiyordu; erkek çocuklarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Kuşkusuz o, bozgunculardandı.” (Kasas Sûresi, 28/4) Ayette görüldüğü üzere, halkı gruplara ayıran ve erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarının yaşamalarına izin veren kişi bizzat Firavun değil, onun emrini uygulayan askerleridir. Ancak ayette bu fiiller

²³³ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü’l-belâğa*, s. 251.

²³⁴ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü’l-vâdiha*. Darü’l Maârif, Mısır, s. 117.

²³⁵ Şentürk, N. (2022). Lafız-mana ilişkisi açısından hakikat ve mecâz. *Şarkiyat Mecmuası*, 40, ss. 145–171.

emri veren kişi olan Firavun’a nispet edilmiştir. Çünkü bu eylemleri gerçekleştirenlerin gerçek faili askerler olsa da eylemin gerçekleşmesine sebep olan ve emri veren Firavun’dur. Bu nedenle fiil, mecâz-ı aklî yoluyla Firavun’a isnat edilmiştir. Bu ve buna benzer örnekler, Kur’ân ve hadislerde sıklıkla görölmektedir.

Belâgat ilmiyle ilgilenen âlimler, mecâz-ı aklî ile ilgili birçok alâka tespit etmişlerdir. Bunlar arasında sebebiyye, mef’ûliyye, mücâveret, fâiliyye, mef’ûlün bih, zemâniyye, masdariyye ve mekâniyye gibi çeşitli alâkalar yer almaktadır.²³⁶

3.4.2.3.2. Mecâz-ı Lügavî

Mecazi lügav-i *المَجَاز اللُّغَوِي هُوَ اللَّفْظُ الْمُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِ مَا وُضِعَ لَهُ لِعَلَّاقَةٍ مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ مِنْ إِرَادَةِ* gerçek anlamın kastedilmesini engelleyen bir karinenin varlığıyla, lafzın kendi asli anlamı dışında, aradaki bir alâka sebebiyle başka bir anlamda kullanılmasıdır.²³⁷ Başka bir ifadeyle, lafzın lügavî hakikatinden uzaklaştırılarak, aralarındaki yakınlık veya bağlantı dolayısıyla başka bir manaya taşınması işlemidir. Cümle içerisinde mecâz-ı lügavîdeki alâka, eğer müşâbehe ise buna istiare; müşâbehe dışında bir ilişki varsa buna mecâz-ı mürsel denir. Dolayısıyla mecâz-ı lügavî, kendi içerisinde istiare ve mecâz-ı mürsel olmak üzere iki kısma ayrılır.²³⁸

Mecâz-ı Mürsel

Beyan ilminin bölüm başlıklarından biri olan lügâvî mecazın bir alt bölümü de mecâz-ı mürseldir. *المَجَازُ الْمُرْسَلُ كَلِمَةٌ اسْتُعْمِلَتْ فِي غَيْرِ مَعْنَاهَا الْأَصْلِيَّ الْعَلَّاقَةِ غَيْرِ الْمَشَابِهَةِ مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ مِنْ إِرَادَةِ* Yani müşâbehe ilişkisi dışında herhangi bir alaka veya ilgiden dolayı, lafzın asıl anlamına engel olacak bir karine ile başka bir anlamda kullanılmasına mecâz-ı mürsel denir. Başka bir ifadeyle, asıl anlamı dışında kullanılan ve alakası teşbih olmayan lafız mecâz-ı mürsel kapsamındadır.²³⁹ Belâgat ilmiyle ilgilenen âlimler, mecâz-ı mürsel ile ilgili çok sayıda alâkatespit etmişlerdir. En çok kullanılan alâkalar şunlardır: Cüz’iyyât, külliyyât, sebebiyye, müsebbebiyye, geçmişe itibar, geleceğe itibar, halliyyet, mahalliyyet, alliyyet, umum, itlâk, bedelliyet, mücâveret, melzûmiyet vb.²⁴⁰

²³⁶ Polat, H. (2021). El-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân’da hakikat ve mecâz. *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 13, s. 226.

²³⁷ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü’l-vâdiha*. Darü’l Maârif, Mısır, s. 71.

²³⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü’l-belâğa*, s. 251.

²³⁹ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü’l-vâdiha*. Darü’l Maârif, Mısır, s. 110.

²⁴⁰ Kablan, S. (2019). *Arap dili ve belâgatında mecâz-ı mürsel ve alakaları*. Almatı: Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Yayınevi, s. 37.

Mecâz-ı mürsele örnek olarak şunlar verilebilir:

Örnek:

(Nisa, 94) “Yanlışlıkla bir mümini öldüren kişinin, mümin bir köleyi âzât etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.”

Şeyh Muhammed Nuri, divan ve şiirlerinde mecâz-ı aklî, mecâz-ı lügavî ve mecâz-ı mürsel ile ilgili örnekleri aşağıdaki beyitlerde kullanmıştır:

يُورِّخُ الْعَامُ مِنْ مِيلَادِهِ قَسَمًا مُحَمَّدٌ خَاشِعُ الْحَمْدِ لِلَّهِ ١٤١٢ هـ

“Yıl, onun doğumunu bir yemin gibi tarih düşmektedir. 'Muhammed huşû sahibidir, hamd Allah'adır (Hicrî 1412).”²⁴¹

“Yıl, onun doğumunu tarih düşüyor.” İfadesinde "tarih düşmek / kaydetmek" fiili yıla isnat edilmiştir. Oysa hakikatte tarih düşüren insanlardır. Bu yüzden fiil gerçek failinden başkasına verilmiştir. Sonuç olarak beyitte mecâz-ı aklî var.

حَبَّبَ الرُّوحَ وَالسُّرُورَ زَمَانِي لَا رَعَى اللَّهُ عَهْدَ هَذَا الزَّمَانِ

“Zamanım ruhumu ve sevincimi perdeledi, benden gizledi. Allah böylesi bir zamanı mamur etmesin.”²⁴²

Şeyh "حَبَّبَ الرُّوحَ وَالسُّرُورَ زَمَانِي" ifadesinde de "örtmek, perdelemek" fiili zamana isnat edilmiştir. Gerçekte insanın ruhunu ve sevincini perdeleyen zamanın kendisi değil, zaman içerisinde meydana gelen musibetler, ayrılıklar ve çeşitli sıkıntılardır. Dolayısıyla fiilin hakiki failinden başkasına isnat edilmesi sebebiyle bu beyitte de mecâz-ı aklî sanatı görülmektedir.

قَدْ كُنْتَ قَبْلَ مَشْيِبِ رَأْسِكَ صَالِحًا تَخْشَى إِلَهَ تَذِلُّ ذَلًّا طَيِّبًا

“Sen, saçların ağarmadan önce salih biriydin; Allah’tan korkar, güzel bir tevazu ile boyun eğerdin.”²⁴³

"قَدْ كُنْتَ قَبْلَ مَشْيِبِ رَأْسِكَ صَالِحًا" beytinde ise Şeyh, ihtiyarlık dönemini doğrudan ifade etmek yerine onun en belirgin alameti olan saçların ağarmasını zikretmiştir. Burada alâmet zikredilmiş, asıl kastedilen mana olan yaşlılık murat edilmiştir. Alâmet ile melzûm arasındaki ilişkiye dayanan bu kullanım sebebiyle beyitte mecâz-ı mürsel sanatı bulunmaktadır.

²⁴¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 85

²⁴² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 141

²⁴³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 90

تَرَكْتُ فُؤَادًا فِي سَعِيرِهِ مُحَرَّقًا تَرَكْتُ أَدِيمًا بِالْبَلَايَا مُمَرَّقًا
تَرَكْتُ صَرِيحًا فِي التَّرَابِ مُمَرَّغًا وَإِنْسَانٌ عَيْنٌ بِالْدُمُوعِ مُشَقَّقًا

Bıraktın bir gönül ki, ateşinde yanıp kavrulmuş, Bıraktın bir ten ki, belâlarla lime lime olmuş.

*Bıraktın toprağa serilmiş bir bedeni, Kişilerin gözlerin ise gözyaşıyla parçalanmış hâlde.*²⁴⁴

Beyitlerde kullanılan “فُؤَادًا فِي سَعِيرِهِ مُحَرَّقًا” “sen kalbi ateşinde yanmış olarak bıraktın” تركت صريحًا في “Deriyi (yani bedeni) belalarla parçalanmış hâlde bıraktın.” “أديمًا بالبلایا ممَرَّقًا” “Gözbebeği, “إنسانَ عينٍ بالدموعِ مشَقَّقًا” “Yerde perişan, öldürülmüş gibi bıraktın.” “التراب ممَرَّغًا” gözyaşlarıyla parçalanmış.” Bu ifadeler mecazi lügavi olduğunu ve alt dalı olan istiare olduğunu gösteriyor.

يَا عَزِيزَ الْوَصَالِ يَا سَكْنَ الْقَلْبِ وَيَا مُنْتَهَى الرَّجَا وَالْأَمَانِي

*“Ey vuslatı değerli olan, ey kalbin sükûnu, ey bütün umutların ve dileklerin nihayeti!”*²⁴⁵

Bu beyitte en dikkat çekici ifade “سَكْنَ الْقَلْبِ” terkididir. Şeyh, kalbi içerisinde yaşanan bir mekâna benzetmiş, sevgiliyi (Şeyh Münevver'in) ise bu mekânda ikamet eden kimse olarak tasavvur etmiştir. Ancak müşebbehün bih olan “mekân” veya “ev” açıkça zikredilmemiş, bunun yerine ona ait bir özellik olan “سَكْنَ” (ikamet etmek, yerleşmek) lafzı kullanılmıştır. Müşebbehün bihin hazfedilip ona ait bir lâzımın zikredilmesi sebebiyle burada mecâz-ı lügavînin alt türü olan istiâre-i mekniyye sanatı bulunmaktadır. Bu anlatım sayesinde Şeyh Münevver'in Şeyh'in gönlünde vazgeçilmez ve sürekli bir yer edindiği etkili ve estetik bir üslupla ifade edilmiştir.

3.4.2.4. İstiare

Belâgat ilmi çerçevesinde, Beyan ilminin en önemli edebî sanatlarından biri olan istiare, Arapça bir kelime olup عور fiilinden türeyen bir mastardır. Lügat anlamı itibarıyla; ödünç almak, ödünç istemek, bir şeyi bir yerden alıp başka bir tarafa bırakmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁶ İstilahî anlamı: “الإستعارة: هي تشبيه حذف أحد طرفيه فعلاقتها المشابهة” Bir lafzın manasının geçici olarak alınıp başka bir lafzın yerine kullanılmasıdır. İstiarede bulunması gereken temel esas, teşbihin varlığı ve bu teşbihin benzerlik ilişkisine dayanmasıdır.²⁴⁷

²⁴⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 198

²⁴⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 140

²⁴⁶ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 258.; Durmuş, İ. & Pala, İ. (2001). İstiare. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, ss. 315–318.

²⁴⁷ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 77.

Örnek:

"رَأَيْتُ أَسَدًا يُقَاتِلُ فِي الْحَرْبِ" *Savaşta savaşılan bir aslan gördüm*. Cümlesi istiâre sanatına örnek olarak gösterilmektedir. Bu ifadenin asıl anlamı "رَأَيْتُ رَجُلًا شَجَاعًا كَالْأَسَدِ فِي الْحَرْبِ" *Savaşta aslan gibi cesur bir adam gördüm* şeklindedir. Görüldüğü üzere istiârede, bir kelimenin gerçek anlamı dışında, aralarındaki benzerlik ilişkisi sebebiyle başka bir anlamda kullanılması söz konusudur. Bu kullanımda "aslan" kelimesi gerçek anlamından çıkarılarak cesaret vasfı bakımından insana aktarılmıştır. İstiâre sanatının oluşabilmesi için üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kendisinden anlam ödünç alınan unsur olan müsteâr minh (müşebbehün bih); ikincisi, kendisine anlam aktarılan unsur olan müsteâr leh (müşebbeh); üçüncüsü ise ödünç alınan kelimeyi ifade eden müsteârdır. Bu örnekte "aslan" kelimesi müsteâr, gerçek anlamıyla kendisinden yararlanılan unsur olan aslan müsteâr minh (müşebbehün bih), kendisine bu anlam aktarılan cesur adam ise müsteâr leh (müşebbeh) konumundadır.²⁴⁸

3.4.2.4.1. İstiare Çeşitleri

İstiare, kendi içerisinde birçok kısma ayrılmakla birlikte, genel olarak dört ana kısım karşımıza çıkmaktadır.

İstiâre-i Tasrîhiyye: "وَهِيَ مَا صُرِّحَ فِيهَا بِلَفْظِ الْمُشَبَّهِ بِهِ" Cümle içerisinde müşebbehün bih lafzının açıkça zikredildiği ve müşebbehin hazfedildiği ifadelerdir.²⁴⁹

Örnekler:

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (Fatıha, 6) "Bizi dosdoğru yola ilet." Bu ayet örneğinde, İslam dini gidilecek dosdoğru yola benzetilerek istiare yapılmıştır. Müşebbeh (İslam) hazf edilip, müşebbehün bih olan الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ zikredildiği için bu, açık istiare örneğidir.

İstiâre-i Mekniyye: "وَهِيَ مَا حُذِفَ مِنْهَا لَفْظُ الْمُشَبَّهِ بِهِ وَرُمِزَ لَهُ بِشَيْءٍ مِنْ لَوَازِمِهِ" Müşebbehün bih'in hazfedildiği, müşebbehin zikredildiği ve müşebbehün bihi hatırlatan bir levazım veya sıfatla işaret edilen istiâredir. Başka bir ifadeyle, Türkçede kapalı istiâre olarak da adlandırılan istiâre-i mekniyye, müşebbehin zikredildiği ve müşebbehün bih'in hazfedildiği istiâre türüne denir.²⁵⁰

Örnek:

²⁴⁸ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğâ*, s. 258.

²⁴⁹ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 77.

²⁵⁰ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 77.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَا حَ (-Araf, 154) “Mûsâ’nın öfkesi yatışınca levhaları aldı.” Bu ayette, الْغَضَبُ lafzı insana benzetilmiş, ardından müşebbehün bih hazf edilip sadece özelliği olan sukût kalmıştır.

İstiâre-i Asliyye: “الاستعارة أصْلِيَّةٌ إِذَا كَانَ اللَّفْظُ الَّذِي جَرَتْ فِيهِ اسْمًا جَامِدًا” İsmi câmid ile yapılan istiarelerdir; yani türetilmemiş, sabit kelimelerle yapılan istiarelere denir.²⁵¹

Örnek:

الرَّ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (İbrahim, 1) “Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.” Ayetinde النُّور – الظُّلُمَاتِ, “karanlık” ve “aydınlık” anlamında istiare yapılmıştır; bu iki kelime sapıklık ve hidayet anlamından müstear olarak kullanılmıştır. Burada istiare, الظُّلُمَاتِ ve النُّور kelimeleri isim oldukları için, yapılan istiare istiare-i asliyye olarak adlandırılmaktadır.

İstiâre-i Tebeyye: “الاستعارة تَبَعِيَّةٌ إِذَا كَانَ اللَّفْظُ الَّذِي جَرَتْ فِيهِ مُشْتَقًّا أَوْ فِعْلًا” Kendisinde istiare yapılacak olan kelime, fiil veya türetilmiş kelimeler olan ismi fail, mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, zaman ve yer isimleri, alet isimleri vb. lafızlarla yapılan istiarelere denir.²⁵²

Örnek:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَى (Bakara, 16) “Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır.” Ayetinde görüldüğü üzere, delaleti hidayet karşılığında satın aldılar ifadesinde istiare-i tebeyye yapılmıştır. Ayette, اشْتَرَوُا “tercih ettiler” yerine اشْتَرَوُا “satın aldılar” kullanılmış, böylece “tercih ettiler” lafzı hazf edilmiştir.

Şeyh Muhammed Nuri, divan ve şiirlerinde söz sanatı olan istiare ve çeşitlerini şu şekilde kullanmıştır:

رَأَوْا نَارًا مِنْ رَبِّهِمْ وَسَطَ قَبْرِه لَدَى الدَّفْنِ نُورًا أَحْرَقَ الْقَلْبَ

“Defin sırasında, onun kabrinin ortasına Rabbinden inen bir nur gördüler; öyle bir nur ki kalbi yakıp kavuruyordu.”²⁵³

Bu beyitte istiâre sanat şu ifadede ortaya çıkar: نُورًا أَحْرَقَ الْقَلْبَ Nurun “yakması” hakikî değildir. Çünkü: yakmak ateşin özelliğidir, nur ise burada manevî tecelli ve ilahî feyzi temsil

²⁵¹ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 84.

²⁵² Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 84.

²⁵³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 198

etmektedir. Şeyh, nuru, ateş gibi tesir eden bir varlık şeklinde tasvir etmiştir. Ateş zikredilmemiş; fakat onun özelliği olan أحرَق kelimesini kullanmıştır. Bu sebeple burada: İstiare tebaiyye mekniyye vardır. Mekniyye oluşu müşebbeh bih (ateş) gizlidir. Tebaiyye oluşu ise istiâre أحرَق fiilde yapılmıştır.

ذَهَبَتْ كُلُّ طَرِيقٍ فِيهِ مَأْسَدَةٌ أَمَا تَخَافِينَ يَا نَفْسِي أَمَا عَارُ

“Her yolu gittin ki içinde bir aslan ininin (tehlikenin) olduğu yoldu. Ey nefsim, hiç korkmuyor musun, hiç utanmıyor musun?” ²⁵⁴

“مَأْسَدَةٌ” (aslanların bulunduğu yer) kelimesi, tehlikeli ve korkutucu yollar anlamında kullanılmıştır. Şair, tehlikeli yolları aslanların bulunduğu korkunç bir yere benzetmiş; ancak müşebbeh olan tehlikeli yol/durum ifadesini zikretmeyerek müşebbeh bih olan “مَأْسَدَةٌ” kelimesini açıkça kullanmıştır. Bu nedenle beyitte istiâre-i tasrîhiyye bulunmaktadır. Ayrıca istiâre isim olan “مَأْسَدَةٌ” lafzında gerçekleştiği için istiâre-i tasrîhiyye-i asliyye olarak değerlendirilebilir.

مَنَارٌ لِّعِلْمٍ فِي الزَّمَانِ وَنَيْرٌ بِهِ قَدْ تَبَدَّى الْحَظَرُ فِي النَّاسِ وَالْجَلِّ

"Zaman içinde ilim için bir ışık kulesi (bir rehber) ve parlayan bir nurdur. Onun sayesinde insanlar arasında haram ve helal açıkça ortaya çıkmıştır." ²⁵⁵

Bu beyitte “مَنَارٌ” (ışık kulesi, yol gösterici) kelimesi istiâre yoluyla kullanılmıştır. Şair, ilim sahibi âlimi insanlara yol gösteren bir ışık kulesine benzetmiş; ancak müşebbeh olan “âlim” kelimesini zikretmeyerek müşebbeh bih olan “مَنَارٌ” lafzını açıkça kullanmıştır. Bu sebeple beyitte istiâre-i tasrîhiyye bulunmaktadır. İstiâre, camid isim olan “مَنَارٌ” kelimesinde gerçekleştiği için aynı zamanda istiâre-i tasrîhiyye-i asliyye türündedir.

وَاشْرَحْ فُؤَادِي وَجُدْلِي مَا أَفُورُ بِهِ يَا مَنْ دَعَا لِمَقَامٍ فَارَّ ثُلُوبِهِ

“Kalbimi ferahlat ve bana kendisiyle kurtuluşa ereceğim şeyi ihsan et. Ey öyle bir makama çağıran ki, orada bulunan kimse kurtuluşa erer.” ²⁵⁶

Bu beyitte istiâre-i mekniyye sanatı bulunmaktadır. Özellikle “وَاشْرَحْ فُؤَادِي” ifadesinde gönül, açılıp genişlemesi mümkün olan somut bir varlık gibi tasavvur edilmiştir. Ancak müşebbehün bih açıkça zikredilmemiş, yalnızca ona ait bir özellik olan “şerh/açma ve genişletme” anlamındaki fiil kullanılmıştır. Bu sebeple ifadede istiâre-i mekniyye

²⁵⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 136

²⁵⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 89

²⁵⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 129

bulunmaktadır. Ayrıca istiârenin "اشرح" fiili üzerinde gerçekleşmesi ve bu fiilin gerçek anlamı dışında kullanılması sebebiyle istiâre-i tebaiyye özelliği de yansıtır. Şeyh bu ifadeyle kalbin huzura kavuşmasını, iç sıkıntılarının giderilmesini ve manevî bir ferahlığa ulaşmayı etkili bir üslupla tasvir etmiştir.

"أَتَانِي هَهُنَا مِنْهُ كِتَابٌ يُدَاوِي الْكَلْمَ بَلْ يَشْفِي السَّقَامَا"

*"Bana ondan öyle bir kitap geldi ki yaraları tedavi eder, hatta hastalıkları şifa kılar."*²⁵⁷

Bu beyitte kitap için "yaraları tedavi eder, hastalıklara şifa verir" ifadeleri kullanılmıştır. Gerçekte kitap, maddî anlamda bir tedavi aracı değildir. Ancak kitabın insanın ruhuna ve gönlüne fayda sağlaması, onu iyileştirmesi anlamında tedavi ve şifa fiilleri kitaba aktarılmıştır. Bu kullanımda kitap, tedavi eden bir tabip veya ilaç gibi düşünülmüş; ancak müşebbehün bih açıkça zikredilmeyerek ona ait özellikler olan "tedavi etme" ve "şifa verme" fiilleri kitaba nispet edilmiştir. Bu sebeple beyitte istiâre-i mekniyye sanatı bulunmaktadır. Ayrıca istiârenin unsuru fiil üzerinden gerçekleştiği için istiâre-i tebaiyye özelliği taşımaktadır.

3.4.3. Bedi İlmi

Belâgat ilminin temel konu başlıklarından biri de Bedî' ilmidir. Bedî' lafzı, بَدْعٌ - يَبْدَعُ ve بَدْعٌ - يَبْدَعُ fiillerinden türemiş olup üçüncü bâbdan müteaddî, beşinci bâbdan ise lâzım olarak kullanılan ve فَعِيل vezninde gelen bir kelimedir. Bedî' kavramı, lügat anlamı itibarıyla; yeni, sonradan meydana getirilen, örneği bulunmayan, garip ve benzersiz gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁸ Istilahî olarak: "وَتَكْسُوهُ بِهَاءٍ وَرَوْنَقًا بَعْدَ مُطَابَقَتِهِ لِمَقْتَضَى الْحَالِ وَوَضُوحِ دَلَالَتِهِ عَلَى الْمُرَادِ" Kelâmın, hâlin gereğine uygunluğu ve murad edilen manaya açıkça delâlet etmesinden sonra, ona güzellik ve akıcılık kazandıran; ayrıca sözün değerini artırarak ona zarafet ve parlaklık veren yön ve hususları öğreten bir ilimdir.²⁵⁹

Kur'an'da geçen Bedi kavramı, iki ayette aynı ibarede ism-i fail olarak geçmekte, bir ayette ise mastâr olarak kullanılmaktadır. Kur'an'da Bedi kavramı üç yerde geçmekte olup Kur'an'daki anlamı şu şekildedir:²⁶⁰

²⁵⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 145

²⁵⁸ Aydın, M. (2018). *Arap dili belâgatında bedî' ilmi ve sanatları*. İşaret Yayınları, İstanbul, s. 11.

²⁵⁹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 298.

²⁶⁰ Cesur, S. (2015). *Arap dili ve belâgatında tıbak sanatı* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi), ss. 34-35.

(En'âm, 101) (بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O’dur.”

(Bakara, 117) (بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) “Allah, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır. Bir şeyin olmasını dilediğinde, ona ‘ol’ der ve o hemen oluverir.”

(Ahkâf, 9) (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنَّا نَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ) “Yine de ki: ‘Ben, peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem; ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım.’”

Bedi ilmi, çok geniş bir ilim olup içerisinde bulunan söz sanatları sayısızdır. Bedi ilmini ilk olarak İbnü'l-Mu'ktez (ö. 296/908), *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eserinde müstakil bir konu başlığı altında on yedi adet olarak ele almıştır. Bu çalışmasında Bedi ilmini sistematik bir şekilde incelemiştir. Kendisinden sonra gelen belâgatçılar ise, Bedi konularını zenginleştirerek bu sayıyı çoğaltmışlardır.²⁶¹

Belâgat âlimleri, Bedî' ilmi kapsamında ele alınan sanatları, lafız ve mana yönünden meydana getirdikleri güzellikleri dikkate alarak iki ana bölüm içerisinde değerlendirmişlerdir. Bunlardan ilki, el-Muhassinâtü'l-Lafziyye (المحسنات اللفظية) olup kelâmın lafız bakımından güzelleştirilmesini, ses ve söyleyiş açısından estetik bir yapı kazanmasını sağlayan unsurları ifade etmektedir. İkinci bölüm ise el-Muhassinâtü'l-Ma'neviyye (المحسنات المعنوية) olarak adlandırılmakta olup kelâmın anlam ve mana yönünden güzelleştirilmesini sağlayan sanatları kapsamaktadır.²⁶²

3.4.3.1. Manayı Güzelleştiren Kısımlar

Manayı güzelleştiren söz sanatları, Bedî' ilmi içerisinde önemli bir yere sahip olup lafız ile mana arasındaki uyumu ve estetik değeri artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Bu sanatlar, sözün anlam bakımından daha etkili, güçlü ve güzel bir şekilde ifade edilmesine katkı sağlamaktadır. Aşağıda, Bedî' ilminin meşhur ve yaygın olarak kullanılan manayı güzelleştiren sanatları ele alınacaktır.

²⁶¹ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 298.

²⁶² Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 385

3.4.3.1.1. Tıbak Sanatı

Bedî' ilmi içerisinde yer alan tıbak sanatı, el-Muhassinâtü'l-Ma'neviyye kapsamında değerlendirilen manevî bedî' sanatlarından biridir. Tıbak kelimesi, "طَبَقَ" kök harflerinden türemiş bir mastardır. Lügat anlamı itibarıyla; kat kat yapmak, kaplamak, tabaka, tabak, iki şeyi dengelemek ve bir şeyin üzerini örtmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁶³ Belâgat terimi olarak tıbak, "الطباق وهو الجمع بين الشيء وضده في الكلام ولا يشترط كون ولذا قد يكون الطباق بين اسمين أو "فعلين أو حرفين أو مختلفين" şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre tıbak, bir söz içerisinde hakikat veya mecaz anlamında kullanılan iki zıt unsurun bir araya getirilmesidir. Bu unsurların aynı anlam alanı içerisinde zıtlık ilişkisi taşıması ve söz içerisinde uyumlu bir şekilde kullanılması tıbak sanatını meydana getirir.²⁶⁴

Örnek:

İsim olarak: *هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* (Hadid, 3) "O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir." Ayetinde görüldüğü üzere *الْأَوَّلُ* kelimesi *وَالْآخِرُ* karşılığına, *وَالْبَاطِنُ* kelimesi *وَالظَّاهِرُ* karşılığına tıbak sanatı yapılmıştır.

Fiil olarak: *رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ* (Bakara, 258) "Rabbim, hayat veren ve öldüren." Ayetinde *يُحْيِي* kelimesi *وَيُمِيتُ* kelimesine karşılık fiil lafzında tıbak yapılmıştır.

Harf olarak: *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* (Bakara, 286) "Lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır." Ayetinde *لَهَا مَا كَسَبَتْ* ifadesi ile *وَعَلَيْهَا مَا* harfi *مَا* üzerinden tıbak yapılmıştır.

Farklı bir şekilde: *أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ* (En'âm, 122) "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar." Ayetinde *مَيِّتًا* isim kelimesi ve *فَأَحْيَيْنَاهُ* fiil kelimesi ile isim-fiil karşılığı Tıbak yapılmıştır.

Tıbak sanatı, kendi içerisinde ikiye ayrılır: Tıbak-ı îcâb ve tıbak-ı selbdır.

Tıbak-ı İcâb: Terim anlamı "وهو ما لم يَخْتَلَفْ فِيهِ الضَدَّانِ إيجابًا وسلْبًا" Cümle içerisinde bulunan iki zıt ifadenin, birbirine karşı olumlu veya olumsuzluk yönünden farklı olmamasıdır. Başka bir ifadeyle, iki lafzın ya olumlu olacak ya da olumsuz olması durumudur.

Örnek:

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (Kureyş, 4) "(O Rab ki) onları açlıktan (kurtarıp) doyuran, kendilerine korkudan eminlik verendir O. Ayetinde iki yerde Tıbak-ı İcâb

²⁶³ Yıldız, A. (2018). *Bedi ilmi'nde tıbak sanatı: Sebe Suresi örneği* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 385.; Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 385

²⁶⁴ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 303.

kullanılmıştır: أَطْعَمُهُمْ karşılık جُوعٍ kelimesine karşılık وَأَمَّنَهُمْ bu eşleşmelerle tıbak-1 icap sanatı gerçekleştirilmiştir.

Tıbak-1 Selb: Terim anlamı “وهو ما اختلف فيه الضدان إيجاباً وسلباً” Aynı kökten olan iki lafzın veya aynı kelimenin, bir defa olumlu bir defa olumsuz şeklinde zikredilmesine tıbak-1 selb denir.²⁶⁵

Örnek:

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (Zümer, 9) “De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’” Ayetinde, bilenler ve bilmeyenler ifadeleri kullanılarak tıbak-1 selb sanatı gerçekleştirilmiştir.

El-Xunuki tıbak söz sanatını kullandığı beyitler şunlardır:

سَوْءٌ أَعْمَالِي كَثِيرٌ زَادُ طَاعَاتِي قَلِيلٌ

"Kötü amellerim çoktur; ibadet azığım ise pek azdır." ²⁶⁶

Bu beyitte Şeyh, tıbâk-1 îcâb sanatından yararlanarak anlamı kuvvetlendirmiştir. "كَثِيرٌ" (çok) ile "قَلِيلٌ" (az) kelimeleri arasında açık bir karşıtlık kurulmuş ve böylece tıbâk meydana gelmiştir. Ayrıca "سَوْءٌ أَعْمَالِي" (kötü amellerim) ile "طَاعَاتِي" (itaatlerim, salih amellerim) ifadeleri de anlam bakımından birbirine zıt kavramlar olup beyitteki karşıtlığı desteklemektedir. Şeyh, günahlarının çokluğunu ve ibadetlerinin azlığını karşılaştırarak acziyetini, tevazuunu ve ilâhî mağfirete olan ihtiyacını etkileyici bir şekilde dile getirmiştir. Böylece zıt anlamlı ifadelerin bir arada kullanılmasıyla anlam daha güçlü ve tesirli hâle gelmiş, beyitte tıbâk-1 îcâb sanatı meydana gelmiştir.

فَإِنِّي أَرَى الظُّلُمَاءَ تَأْتِي بِسُرْعَةٍ وَادْبَرَ نُورٌ قَدْ أَضَاءَ بِهِ الْعَقْلُ

"Şüphesiz ben, karanlığın hızla yaklaştığını; akli aydınlatan nurun ise çekilip gittiğini görüyorum." ²⁶⁷

Bu beyitte Şeyh, tıbâk-1 îcâb sanatına başvurmuştur. "الظُّلُمَاءَ" (karanlık) ile "نُورٌ" (aydınlık, nur) kelimeleri arasında açık bir karşıtlık kurulmuş ve böylece anlam kuvvetlendirilmiştir. Ayrıca "تَأْتِي" (gelmek) ile "ادْبَرَ" (geri dönmek, uzaklaşmak) fiilleri de yön bakımından zıt anlam ifade ederek bu karşıtlığı desteklemektedir. Şeyh, karanlığın

²⁶⁵ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğâ*, s. 303

²⁶⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 170

²⁶⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 89

yayılışını ve buna karşılık aydınlığın çekilişini karşı karşıya getirerek içinde bulunduğu dönemin manevî veya fikrî bozulmasını güçlü bir üslupla tasvir etmiş; böylece tıbâk sanatı aracılığıyla anlatımın etkisini artırmıştır.

وَإِنْ كُنْتَ تَبْغِي بِالْفَنَاءِ لَكَ الْبَقَا عَلَى سَنَنِ الْمَاضِينَ فَاطْلُبْ مُشَرَّفًا

*"Eğer fenâ sayesinde ebedî bekâyı elde etmek istiyorsan, geçmiş salihlerin yolunu takip ederek Müşerref'i ara."*²⁶⁸

Bu beyitte tıbâk-ı îcâb sanatı görülmektedir. Beyitte yer alan "الفناء" (fenâ, yok oluş) ile "البقاء" (bekâ, kalıcılık) kelimeleri birbirinin zıddı olup anlamı kuvvetlendiren bir karşıtlık meydana getirmektedir. Şeyh, tasavvufî düşüncenin temel esaslarından biri olan "fenâyâ ulaşmanın bekâyâ ermesi" anlayışını bu iki zıt kavramı bir arada kullanarak ifade etmiştir. Böylece hem tasavvufî hakikat özlü bir şekilde dile getirilmiş hem de zıt anlamlı kelimelerin bir araya getirilmesiyle anlatım daha etkili hâle gelmiştir. Bu yönüyle beyit, tıbâk-ı îcâb sanatının güzel örneklerinden biridir.

دُرِّيُّهُ خَيْرُ الدَّرَارِيِّ لَا تَهْمُ مَعَادِنُ ثَوْرِ فَاقَ يَغْلُو وَلَا يُغْلَى

*"Onun nesli, nesillerin en hayırlısıdır. Çünkü onlar, öyle bir nurun madenleridir ki o nur yücelir ve hiçbir şey ona üstünlük sağlayamaz."*²⁶⁹

Şeyh bu beytinde tıbâku's-selb sanatına başvurmuştur. Bu sanat, aynı kökten türeyen bir fiilin olumlu ve olumsuz şeklinin birlikte kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Beyitte yer alan يَغْلُو (yükselir, yücelir) ve لَا يُغْلَى (ona üstün olunamaz, üzerine çıkılamaz) fiilleri ع ل و kökünden türemiş olup, birincisi olumlu, ikincisi ise olumsuz biçimde kullanılmıştır. Bu karşıtlık, Hz. Peygamber'in soyunun sahip olduğu manevî yüceliğin erişilemez ve üstün bir konumda bulunduğunu güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

3.4.3.1.2. Mukabele Sanatı

Belâgat kitaplarında, Bedi ilmi konuları arasında yer alan sanatlardan birisi de mukabele söz sanatıdır. Mukabele sanatı, anlamı güzelleştiren ve ifadeye estetik bir değer kazandıran manevî bedî sanatlarından biridir.²⁷⁰ Mukabele kelimesi, قابل fiilinden türemiştir. Lügat anlamı itibarıyla; iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak, karşılık vermek, karşılamak ve yüz

²⁶⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 92

²⁶⁹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 187

²⁷⁰ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s.388

3.4.3.1.3. Mübalağa Sanatı

Mübalağa Sanatı: Lügat anlamı itibarıyla haddi aşmak, aşırıya gitmek, ulaşmak ve son noktaya varmak gibi anlamlara gelmekte olup بالغ filinin mezîd babından gelen mastarıdır. Belâgat terimi olarak ise المبالغة: أن يدعي المتكلم لوصف بلوغه في الشدة أو الضعف حداً مستبعداً أو مستحيلاً şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre mübalağa, bir durumun veya vasfın şiddet ya da zayıflık bakımından uzak, hatta imkânsız kabul edilebilecek bir dereceye ulaştırılarak ifade edilmesidir. Mübalağa sanatı farklı yönlerden çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Lafızda mübalağa, manada mübalağa, sîgada mübalağa ve vasıfta mübalağa olmak üzere dört kısımda ele alınmaktadır. Kabul ve ret açısından ise tebliğ, iğrâk ve gulûv olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.²⁷⁵

Örnek:

(Kalem, 51) “O إِنَّ يَكَاذُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُرْلَقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ inkârcılar Kur'an'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, 'Şüphesiz sen bir delidir' derler.” Ayetinde görüleceği gibi, müşriklerin Hz. Peygambere bakışlarındaki aşırı tepki, mübalağa sanatı ile dile getirilmiştir; yani “az kalsın gözleriyle seni yok edeceklerdi” manasıyla kullanılmıştır.

Şeyh Nuri, şiirlerinde mübalağa sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

يَوْمٌ عَلَى النَّفْسِ أَذْهَى مِنْ قِيَامَتِهَا قَاسَتْ شِدَائِدَ لَا يَنْجُو مَقَارِبُهَا

"Öyle bir gün ki kişi için kendi kıyametinden daha çetindir; öyle şiddetli sıkıntılar yaşanmıştır ki, onlara yaklaşan bile kurtulamaz."²⁷⁶

Bu beyitte Şeyh, yaşanan sıkıntının büyüklüğünü ifade etmek amacıyla mübalağa sanatına başvurmuştur. Özellikle "يَوْمٌ عَلَى النَّفْسِ أَذْهَى مِنْ قِيَامَتِهَا" ifadesinde, yaşanan günün şiddeti kişinin kıyamet gününden daha ağır gösterilerek sıkıntının büyüklüğü abartılı bir şekilde dile getirilmiştir. Gerçekte kıyamet gününden daha büyük bir musibet tasavvur edilemeyeceğinden burada maksat, yaşanan acının etkisini kuvvetli bir üslupla ifade etmektir. Ayrıca "لَا يَنْجُو" (ona yaklaşan bile kurtulamaz) ifadesiyle musibetin etkisi son derece genişletilmiş, böylece korku ve dehşetin boyutu abartılı bir anlatımla pekiştirilmiştir. Bu yönüyle beyitte mübalağa sanatı açıkça görülmektedir.

فَحُبُّكَ حَرَمَ الْأَغْيَارِ عَنِّي بَقْرَبِي مِنْكَ عَنْ نَفْسِي بَعْدَتْ

²⁷⁵ Özdoğan, a.g.t., s. 12.

²⁷⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 116.

فَمَنْ لِي بِالْقَبُولِ وَلَوْ بِحَرْفٍ وَمَنْ لِي بِالْأُصُولِ وَلَوْ بِلَيْثٍ

“Senin sevgin, başkalarını bana haram kıldı. Sana yakınlaştıkça, kendimden uzaklaştım. Bir harf kadar bile olsa beni kabul edecek kim var? Belalara uğrasam bile beni vuslata ulaştıracak kim var?” ²⁷⁷

Bu beyitlerde Şeyh, aşkın ve teslimiyetin derecesini ifade etmek amacıyla mübalağa sanatına başvurmuştur. Birinci beyitte yer alan "حَرَّمَ الْأَعْيَارَ عَنِّي" ifadesiyle sevgilinin sevgisi, âşığın gönlünde sevgili dışında hiçbir varlığa yer bırakmayacak derecede güçlü tasvir edilmiştir. Bu anlatım, sevginin yoğunluğunu abartılı bir üslupla ortaya koymaktadır. Aynı beyitte geçen "عَنْ نَفْسِي بَعْدَتْ" ifadesi de kişinin benliğini tamamen unutacak derecede sevgiliye yöneldiğini ifade eden mübalağalı bir anlatımdır. İkinci beyitte "وَلَوْ بِحَرْفٍ" ifadesi, sevgiliden gelecek en küçük kabul işaretinin bile yeterli görüleceğini belirterek kabul arzusunun son derece güçlü olduğunu göstermektedir. Böylece en küçük şey zikredilerek en büyük arzu ifade edilmiş ve mübalağalı bir anlatım meydana getirilmiştir. "وَلَوْ بِلَيْثٍ" ifadesinde ise vuslata erişebilmek uğruna her türlü bela ve sıkıntının göze alınacağı belirtilmiş; böylece fedakârlık ve özlem olağan sınırların ötesine taşınarak mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir. Sonuç olarak bu beyitlerde Şeyh, sevginin, özlemin ve teslimiyetin derecesini etkileyici kılmak amacıyla mübalağa sanatından yararlanmışır.

تَلَاهَا سَلَامٌ مِنْ إِلَهِي مُضَاعَفٌ يَدُومُ دَوَامًا بَعْدَ كُلِّ دَوَامٍ

"Bunun ardından Rabbimden kat kat artırılmış bir selâm gelir; o selâm, bütün devamlılıkların ötesinde sürekli devam eder." ²⁷⁸

Bu beyitte Şeyh Muhammed Nûrî, Allah'ın selâmının büyüklüğünü ve sürekliliğini ifade etmek amacıyla mübalağa sanatına başvurmuştur. Özellikle "مُضَاعَفٌ" kelimesiyle selâmın kat kat artırıldığı belirtilerek onun değeri ve bereketi güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Ardından gelen "يَدُومُ دَوَامًا بَعْدَ كُلِّ دَوَامٍ" ifadesiyle ise bu selâmın bütün sürekliliklerin ötesinde, kesintisiz ve sonsuz olduğu abartılı bir anlatımla dile getirilmiştir. Böylece Allah'ın rahmet ve selâmının sınırsızlığı olağan ölçülerin üzerine çıkarılarak övgü ve yüceltme amacıyla ifade edilmiş, beyitte mübalağa sanatı meydana gelmiştir.

3.4.3.1.4. Mura'at-ı Nazir Sanatı

Bedî' ilminin konuları arasında yer alan murâ'ât-ı nazîr, terim olarak nesir ve şiirde,

²⁷⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 4.

²⁷⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 91

aralarında tezat bulunmayan, anlam bakımından birbirine uygun ve yakın olan kelime veya kavramların bir arada zikredilmesi sanatıdır. Bu sanatta, aynı anlam alanına ait veya birbirini çağrıştıran unsurlar birlikte kullanılarak ifadeye ahenk, bütünlük ve anlam zenginliği kazandırılır. Murâ'ât-ı nazîr sanatı, belâgat kaynaklarında tenâsüp, tevfiğ, telfik, muâhât ve cem'iyet gibi isimlerle de anılmaktadır.²⁷⁹

Örnek:

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (Rahman, 5) “Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler).” Ayetinde görüldüğü gibi, şems ve kamer lafızları semavi kavramlar olduğundan ve aralarında herhangi bir zıtlık bulunmadığından, mura'at-ı nâzîr söz sanatı yapılmıştır.

Divan ve beyitlerde görülen mura'at-ı nâzîr örnekleri şu şekildedir:

مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ فِيهَا كَرَانِمُهَا سَيْبٌ وَتَيْنٌ وَزَيْتُونٌ وَلَيْمُونٌ

"Orada her türlü meyvenin en seçkinleri vardır: elma, incir, zeytin ve limon."

Bu beyitte سَيْبٌ(elma), تَيْنٌ(incir), زَيْتُونٌ(zeytin) ve لَيْمُونٌ(limon) kelimeleri aynı anlam alanına ait meyve adlarıdır. Bu kelimeler, ilk mısradaki yer alan "مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ" (her türlü meyveden) ifadesiyle doğrudan ilişkilidir. Aynı kategoriye ait meyve isimlerinin art arda zikredilmesi, anlam bakımından birbirine uygun lafızların bir araya getirilmesi esasına dayanan murâ'ât-ı nazîr sanatını meydana getirmiştir.

وَهُوَ الْمُشَفَّعُ أَحْمَدُ وَمُحَمَّدٌ وَهُوَ الْمُجِيبُ لِصَارِحٍ مُتَأَدِّبٍ

"O, şefaati kabul edilen Ahmed ve Muhammed'dir. O, edeple ve samimiyetle dua eden kimsenin duasına cevap verendir."²⁸⁰

Bu beyitte "أحمد" ve "محمد" kelimeleri Hz. Peygamber'in isimleri olup aynı şahsı ifade etmeleri sebebiyle anlam bakımından birbiriyle uyum içerisindedir. Ayrıca beyitte yer alan "المشفع", "أحمد" ve "محمد" lafızları da Hz. Peygamber'in isim ve vasıfları etrafında aynı anlam alanında toplanmıştır. Böylece Hz. Peygamber'e ait isim ve niteliklerin birlikte zikredilmesiyle murâ'ât-ı nazîr sanatı meydana gelmiştir.

إِلَيْكَ شَكَايُ اللَّهِ فَارْزُقْهُ وَسَعَةً لِدِينٍ وَدُنْيَاهُ وَمِنْكَ الْفَوَائِدُ

"Allah'ım! Sana yönelip hâlini arz etti; ona dini ve dünyası için genişlik ihsan et.

²⁷⁹ Yıldız, A. (2018). *Belâgat kitaplarında Mura'ât-ı Nâzîr'in (Tenasüp) tarif ve tasnifi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), ss. 201–202.

²⁸⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 87

*Çünkü bütün nimetler sendendir."*²⁸¹

Bu beyitte "دين" (din) ile "دُنْيَا" (dünya) kelimeleri, insan hayatının iki temel alanını ifade eden ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Aynı anlam çevresine ait bu iki lafzın birlikte kullanılması, murâ'ât-ı nazîr sanatını meydana getirmiştir. Ayrıca "وُسْعَةً" (genişlik, bolluk) ile "الْفَوَائِدُ" (nimetler, faydalar) kelimeleri de ihsan ve nimet anlam alanında birbirini destekleyerek beyitteki tenâsüp ilişkisini kuvvetlendirmektedir.

وَهُوَ الرَّحِيمُ بِرَحْمَةٍ لَا تُنْتَهَى وَهُوَ الرَّؤُوفُ تُجَاهَ كُلِّ مُعَذِّبٍ
وَهُوَ الْخَبِيرُ بِوَاسِعٍ مِنْ عِلْمِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ بِدَعْوَةٍ مِنْ نَادٍ

"O, sonu gelmeyen bir rahmetle merhamet eden Rahîm'dir; O, her sıkıntıya uğrayan kimseye karşı çok şefkatli olan Raûf'tur."

*"O, engin ilmiyle her şeyi bilen Habîr'dir; O, kendisine yakaran herkesin duasını işiten Semî'dir."*²⁸²

Bu beyitlerde tenâsüp sanatı görülmektedir. الرَّحِيمُ، الرَّؤُوفُ، الْخَبِيرُ، السَّمِيعُ kelimelerinin tamamı Allah'ın esmâ-i hüsnâsından olup O'nun rahmet, şefkat, ilim ve işitme sıfatlarını ifade etmektedir. Ayrıca دَعْوَةٌ، عِلْمٌ، رَحْمَةٌ gibi kelimeler de bu isimlerle anlam bakımından ilişkilidir. Şair, Allah'ın isimlerini ve bu isimlerin ifade ettiği anlamlarla ilgili kavramları bir arada kullanarak aralarında anlam uygunluğu oluşturmuştur. Bu nedenle beyitlerde tenâsüp sanatı, özellikle Allah'ın esmâ-i hüsnâsı arasındaki anlam ilişkisi bakımından belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

3.4.3.1.5. Leffü Neşr Sanatı

Bedî' ilminin Muhassinât-ı Ma'neviyye bölümünde yer alan Lef ve Neşr, belâğatin anlamı güzelleştiren sanatlarından biridir. "Lef" (لَفَّ) sözlükte "dürmek, sarmak, toplamak ve bir araya getirmek"; "Neşr" (نَشَرَ) ise bunun zıddı olarak "açmak, yaymak ve dağıtmak" anlamlarına gelmektedir.²⁸³ Istilâhî anlamda lef ve neşr, iki veya daha fazla unsurun önce topluca zikredilmesi, ardından bu unsurlara ait özelliklerin veya hükümlerin sırasıyla ya da karışık olarak açıklanması esasına dayanan bir söz sanatıdır. Başka bir ifadeyle, önce genel olarak belirtilen kavramların daha sonra tek tek açıklanması veya bunlara ait niteliklerin sıralanmasıdır. Bu sanat, cümledeki lafızların dizilişi ile anlam arasındaki uyumu esas alarak ifadeye ahenk, düzen ve belâgat kazandırmaktadır. Lef ve neşr sanatı, neşr kısmındaki

²⁸¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 141

²⁸² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 87

²⁸³ Aydın, a.g.e., s. 79.

açıklamaların lef kısmındaki unsurlarla eşleştirilme biçimine göre kendi içerisinde iki kısma ayrılır: Lef ve neşr-i müretteb (*Tertipli*) ve lef ve neşr-i müşevveş (*Gayr-i Müretteb/Karışık*). Müretteb türünde açıklamalar, zikredilen unsurlarla aynı sıraya göre yapılırken; müşevveş türünde ise açıklamalar farklı bir sırayla gerçekleştirilmektedir.²⁸⁴

Örnek:

(Kasas, 73) “Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz.” Ayetinde görüldüğü gibi اللَّيْلُ ve النَّهَارُ lafızları zikredilmiş, ardından gündüzü rızık arayışı, geceyi ise dinlenme vakti olarak açıklamak suretiyle lef ve neşr sanatı kullanılmıştır.

Müellifin şiirlerinde lef ve neşr sanatını kullandığı beyitler şunlardır:

فَقَدْ كَانَ مَوْفُوقًا عَلَى الْعِلْمِ عُمْرُهُ كَمَا كَانَ مَصْرُوفًا بِهِ الْيَوْمُ وَاللَّيْلُ
بِتَحْفِيزِ قُرْآنٍ يَغِيبُ نَهَارُهُ بِذِكْرِ وَطَاعَاتٍ لَهُ يُصْبِحُ اللَّيْلُ

"Ömrünü bütünüyle ilme vakfetmişti; gece ve gündüzü de bu uğurda geçirdi. Gündüzünü Kur'ân öğretmekle geçirir, gecesi ise zikir ve ibadetle sabahlardı." ²⁸⁵

Bu beyitlerde lef ve neşr-i müretteb sanatı bulunmaktadır. Beytin ilk kısmında "الْيَوْمُ" (gündüz ve gece) ifadeleri birlikte zikredilerek lef meydana getirilmiştir. Daha sonra bu iki unsur, ikinci beyitte aynı sıra korunarak açıklanmıştır. Buna göre "نَهَارُهُ" (gündüzü) ifadesi "بِتَحْفِيزِ قُرْآنٍ" (Kur'ân öğretmek) faaliyetiyle; "اللَّيْلُ" (gece) ise "بِذِكْرِ وَطَاعَاتٍ" (zikir ve ibadetler) ifadeleriyle açıklanmıştır. İlk olarak zikredilen unsurların ikinci bölümde aynı tertip üzere açıklanması sebebiyle bu beyitlerde lef ve neşr-i müretteb sanatı meydana gelmiştir. Şeyh, Molla Halil'in hayatını tasvir ederken gündüzlerini ilim öğretimine, gecelerini ise zikir ve ibadete ayırdığını ifade etmiş; böylece ilim ile amelin birlikte yürütüldüğü örnek bir şahsiyet portresi ortaya koymuştur.

3.4.3.1.6. Cem, Tefrik ve Taksim Sanatı

الجمع (Cem) lügat anlamı olarak toplamak, birleştirmek, biriktirmek vb. Anamlara gelmektedir. Terim kavramı olarak ise iki veya daha fazla kelimeyi bir hüküm altında toplamak, birleştirmek anlamında ifade edilmiştir.

²⁸⁴ Doğan, Y. (2017). *Arap belâgatında el-Leff ve 'n-Neşr sanatı ve Kur'ân'daki bazı ayetler üzerine inceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi), s. 320.

²⁸⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 89

والتفرق (Tefrik), feaalle fiil kalıbının mastarı olup sözlükte “ayırt etmek, ayrı tutmak, ayırmak” gibi anlamlara gelir. Belagat terimi olarak ise aynı gruba dâhil olan iki şeyi övgü, yergi vb. durumlarda birbirinden ayırmak anlamına gelmektedir. Başka bir tanımla tefrik, cem sanatının karşıtıdır.

والتقسيم (Taksim) sözlükte “bölme, parçalama, ayırma” anlamlarına gelir ve bu sanat da feaalle fiil kalıbının mastarıdır. Terim olarak, bir şeyin birden fazla özelliğinin zikredildikten sonra, o özelliklerin özel yönlerinin belirtilmesi anlamına gelen bir sanattır.²⁸⁶

Örnekler:

(Enfal, 28) “وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ” *“Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin.”* Ayetinde görüleceği gibi, fitnenin sebepleri olarak mal ve çocuklar bir arada zikredilmiştir. Bu nedenle cem sanatı kullanılmıştır.

(Fâtır, 12) “وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ” *“Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir; ötekisi ise tuzlu ve acıdır.”* Ayetinde görüldüğü gibi, su tatlı ve acı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu nedenle tefrik sanatı yapılmıştır.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (Ali İmran, 191) *“Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler): ‘Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ederiz; bizi cehennem azabından koru!’”* Ayetinde görüldüğü gibi, özel bir durumun çeşitli yönleri ayakta, otururken ve yatarken ifadeleriyle parçalanarak belirtilmiştir. Bu nedenle taksim sanatı kullanılmıştır.

Divan ve şiirlerde cem, tefrik ve taksim söz sanatlarının kullanıldığı beyitlere örnek olarak aşağıdakiler verilebilir:

وَإِخْوَانُهُ فِي اللَّهِ أَكْرَمُ إِخْوَةٍ لَهُمْ فِي سَمَاءِ الْعَرْفَانِ نُورٌ تَدْفَعَا
فَمِنْهُمْ شَيْخٌ عَبَّاسٌ شَرِيفٌ مُكْرَمٌ وَنَالَ مِنَ الْإِرْشَادِ حَظًّا مُفَوَّعَا
وَمِنْهُمْ حُسَيْنٌ ثُمَّ بَدْرٌ وَبَعْدَهُ ضِيَا الْوَقْتِ بُرْهَانٌ تَخَلَّوْا تَخْلَفَا
وَأَوْلَادُهُ كُلُّ يُضِي كَكَوْكَبٍ وَكُلُّ شَرَابٍ الْقَوْمِ حَقًّا تَدْوَقَا

²⁸⁶ Aydın, a.g.e., s. 83-88; El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 310-311

وَاتَّبَاعُهُ أَصْحَابُ زُهْدٍ وَطَاعَةٍ يَرَوْنَ التَّدَادَ بِالْمَعَاشِ التَّمَرُّقَا

“Allah yolundaki kardeşleri, kardeşlerin en değerlileridir. Onlar için irfan göğünde taşan bir nur vardır.”

“Onlardan biri, şerefli ve ikram görmüş Şeyh Abbas’tır. O, irşattan üstün bir pay elde etmiştir.”

Onlardan biri Hüseyin, sonra Bedreddin, ardından zamanın ışığı Burhanneddin onlar güzellik ve ahlakla donandılar.

“Onun evlatlarının her biri bir yıldız gibi parlamaktadır. Her biri bu yolun manevî şarabını gerçekten tatmıştır.”

“Onun takipçileri zühd ve itaat ehlidir. Dünya nimetlerine aşırı düşkünlüğü ise sapma olarak görürler.”²⁸⁷

وَإِخْوَانُهُ فِي اللَّهِ أَكْرَمُ إِخْوَةٍ لَهُمْ فِي سَمَاءِ الْعَرْفَانِ نُورٌ تَدْفَقَا

Bu beyitte cem sanatı bulunmaktadır. Şeyh, Allah yolundaki bütün kardeşleri وَإِخْوَانُهُ lafzı altında toplayarak onları ortak bir üstünlük vasfıyla nitelendirmiştir. Böylece aynı özelliğe sahip kimseler tek bir grup hâlinde zikredilmiş ve cem sanatı meydana gelmiştir.

فَمِنْهُمْ شَيْخُ عَبَّاسٍ شَرِيفٌ مُكْرَمٌ وَنَالَ مِنَ الْإِرْشَادِ حَظًّا مُفَوَّقًا
وَمِنْهُمْ حُسَيْنٌ ثُمَّ بَدْرٌ وَبَعْدَهُ ضِيَا الْوَقْتِ بُرْهَانٌ تَحَلَّوْا تَخَلَّقَا

Bu beyitlerde taksîm sanatı bulunmaktadır. Şeyh, önce genel olarak zikrettiği topluluktan فَمِنْهُمْ ifadesiyle Şeyh Abbas’ı ayırarak onun faziletlerini belirtmiştir. Böylece bütünün parçalar hâlinde açıklanması sağlanmıştır. Daha sonra Şeyh, وَمِنْهُمْ ifadesiyle de aynı topluluğa mensup şahısları Molla Hüseyin-i Sisemi, Molla Bedreddin et tillo, Molla Burhanneddin zatlari tek tek sıralayarak taksîm sanatını meydana getirmiştir.

وَأَوْلَادُهُ كُلُّ بُضْيٍ كَكَوْكَبٍ وَكُلُّ شَرَابٍ الْقَوْمِ حَقًّا تَدَوَّقَا

Bu beyitte cem sanatı bulunmaktadır. Şeyh, bütün evlatları ortak faziletler altında toplamış; her birinin ilim ve irfan sahibi olduğunu ifade ederek aynı vasıf etrafında birleştirmiştir.

وَاتَّبَاعُهُ أَصْحَابُ زُهْدٍ وَطَاعَةٍ يَرَوْنَ التَّدَادَ بِالْمَعَاشِ التَّمَرُّقَا

²⁸⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 201

Bu beyitte tefrik sanatı bulunmaktadır. Şeyh, mürşidin takipçilerini zühd ve itaat ehli olarak tanımlarken onları dünya hayatına aşırı bağlanan kimselerden ayırmaktadır. Böylece aynı konu etrafında iki farklı grup karşılaştırılarak tefrik sanatı meydana gelmiştir. Sonuç olarak cem, tefrik ve taksim sanatları bu beyitlerde bulunmaktadır.

مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ فِيهَا كَرَائِمُهَا سِيْبٌ وَتَيْنٌ وَرَيْثُونٌ وَلَيْمُونٌ

*Her türlü meyveden içinde en değerli olanlar vardır: Elma, incir, zeytin ve limon.*²⁸⁸

Bu beyitte cem' ve taksîm sanatları birlikte görülmektedir. Şeyh, "مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ" ifadesiyle bütün meyveleri ortak bir kavram altında toplamış, ardından "سِيْبٌ، وَتَيْنٌ، وَرَيْثُونٌ، وَلَيْمُونٌ" ifadeleriyle bu genel kavramın fertlerini tek tek zikrederek anlatımı somutlaştırmıştır.

وَالْيَوْمُ وَاللَّيْلُ مَحْزُونَانِ وَجُوهُهُمَا وَفِيهِمَا الْعَيْشُ لَا شَكَّ عَذَابَانِ
وَكُلُّ ذَرَاتٍ هَذَا الْكَوْنِ عَابِسَةٌ وَالْفَوْقُ وَالتَّحْتُ فِي عَيْنِي دَلِيلَانِ

“Gündüz ve gecenin her ikisinin de yüzü hüznüldür; şüphesiz bu ikisinde yaşamak bir azaptır.”

*“Bu kâinatın bütün zerrelere asık suratlıdır; benim nazarımda ise üst ve alt, her ikisi de değersiz ve zelildir.”*²⁸⁹

Şeyh birinci beyitte, اليوم (gündüz) ve اللَّيْلُ (gece) zaman kavramlarını aynı hüküm altında toplamıştır. Her ikisini de hüznü olarak nitelemiş ve her ikisinde de hayatın azap olduğunu ifade etmiştir. Birden fazla unsurun ortak bir hüküm altında birleştirilmesi sebebiyle burada cem sanatı vardır. Şeyh ikinci beyitte ise الْفَوْقُ (üst) (alt) aynı hüküm altında bir araya getirmiş; her ikisini de kendi nazarında değersiz ve zelil olarak nitelemiştir. İki unsurun ortak bir hüküm altında toplanması sebebiyle bu beyitte de cem sanatı bulunmaktadır. Ayrıca ilk mısradaki bütün kâinatın zerrelere tek bir özellik عابسة altında toplandığı için bu ifade de cem sanatını desteklemektedir.

3.4.3.2. Lafzı Güzelleştiren Kısımlar

Nazım ve nesir türündeki yazılarda lafzı güzelleştiren söz sanatları, belâgat ilminin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu sanatlar, sözün dış biçimini, yani lafzını estetik açıdan süsleyen ve güzelleştiren unsurlardır. Lafızların birbirleriyle ahenk ve uyum içinde olmasını sağlayan bu sanatlardan dolayı, edebî metinler hem kulağa hem göze hitap eden bir zarafet

²⁸⁸ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 145

²⁸⁹ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelîhi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 192

kazanır. Bu tür sanatlara el-muhassinâtü' lafziyye denir. Aşağıda, Bedi ilmi konuları arasında yer alan, lafzı güzelleştiren ve edebî eserlerde en çok kullanılan sanatların bazıları ele alınacaktır.²⁹⁰

3.4.3.2.1. Cinas Sanatı

Belâgatte Bedî' ilmi konuları arasında yer alan söz sanatlarından biri de cinas sanatıdır. Cinâs (الجناس), fiilinden türemiş bir mastar olup lügatte iki şeyin birbirine benzemesi ve ses benzerliği göstermesi anlamlarına gelmektedir.²⁹¹ İstilahî anlamda ise; "الجناس هو اتفاق أو تشابه اللفظين في النطق واختلافهما في المعنى" şeklinde tanımlanır. Buna göre cinas, iki lafzın telaffuz bakımından aynı veya birbirine benzer, anlam bakımından ise farklı olmasıdır. Bu sanata "cinas" denilmesinin sebebi, her iki lafzın da harf yapısı bakımından birbirine benzemesidir. Cinâs, kendi içerisinde cinâs-ı tât ve cinâs-ı nâkıs olmak üzere iki kısma ayrılır.²⁹²

Cinas-ı tât terim olarak: الجناس التام هو ما اتفق فيه اللفظان في أمور أربعة هي: نوع الحروف، وشكلها، وعددها، وترتيبها. Yani, iki lafzın harflerin türü, harekesi, sayısı ve dizilişi bakımından tamamen aynı olup yalnız anlamlarının farklı olması durumuna cinâs-ı tât denir.²⁹³

Örnek:

(Nur 43-44) Bu ayetlerde “*şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek. Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir; gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır.*” buyrulmaktadır. 43. ayetin sonundaki بِالْأَبْصَارِ lafzı “gözle görme” anlamında, 44. ayetin sonundaki لِلْأَبْصَارِ lafzı ise “idrak kuvveti ve akıl anlayışı” anlamında olup aralarında cinâs-ı tât yapılmıştır.

Cinas-ı gayr-i tât terim olarak: والجناس غير التام هو ما اختلف فيه اللفظان في واحد من الأمور الأربعة. Yani, harflerin türü, sayısı, dizilişi veya harekesi bakımından bu dört unsurdan herhangi birinde farklılık bulunan, buna karşılık telaffuz bakımından benzerlik gösteren iki lafız arasında meydana gelen cinas türüne cinâs-ı nâkıs denir.²⁹⁴

Örnek:

(Âdiyât 7-8) “*Şüphesiz buna kendisi de şahittir. O aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır.*” Ayetlerde görüleceği gibi لَشَهِيدٌ ve لَشَهِيدٌ lafızları

²⁹⁰ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 298.

²⁹¹ Yıldız, A. (2018). *Klasik dönem Arap şiirinde belâgat (Cinas örneği)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 398.

²⁹² Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 265.

²⁹³ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 325.

²⁹⁴ El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 325.

arasında cinâs-ı nâkıs vardır. Çünkü bu iki lafız, harflerin sayısı, sırası ve harekesi bakımından aynı olsa da harflerin türü bakımından farklıdır; zira ذ ve د harfleri tür bakımından birbirinden ayrıdır.

Şeyh Nuri, cinas söz sanatını şu beyitlerde kullanmıştır:

وَأَسْأَلُ عَنْ أَحْوَالِهِ زِدْنِ نِعْمَةً وَلَا زَالٍ مَحْفُوظًا لَدَى كُلِّ نِقْمَةٍ

*Onun hâlinde sorar, daha çok nimet dilerim; Her felaket karşısında daima korunsun isterim.*²⁹⁵

Bu beyitte dikkat çeken iki kelime نِعْمَةً (nimet, iyilik) ile نِقْمَةً (musibet, azap, bela) lafızlarıdır. Bu iki kelime, telaffuz bakımından birbirine oldukça benzemektedir. Her ikisi de aynı vezinde olup harf sayıları ve dizilişleri büyük ölçüde aynıdır. Aralarındaki tek farklılık, ikinci harfte olup biri ع, diğeri ise ق harfini içermektedir. Bu sebeple söz konusu iki lafız arasında cinâs-ı nâkıs bulunmaktadır. Ayrıca نِعْمَةً ile نِقْمَةً anlam bakımından da birbirinin zıddı olduğundan beyitte tıbâk sanatı da yer almaktadır. Böylece Şeyh, hem ses benzerliğinden hem de anlam karşıtlığından faydalanarak ifadeye ahenk ve anlam derinliği kazandırmıştır.

عِبَادَتُكَ الْخَطَاءُ نَعَمْ وَذِكْرُكَ وَنَيْتُكَ الْعِقَابُ أَجَلٌ وَفُكْرُكَ

*"Kulluğunda hata bulunabilir, evet; fakat zikrin de vardır. Niyetinde ceza düşüncesi olabilir, evet; fakat tefekkürün de vardır."*²⁹⁶

Bu beyitte cinâs-ı nâkıs sanatı bulunmaktadır. Sanatın uygulandığı unsurlar, birinci mısranın sonunda yer alan ذِكْرُكَ ile ikinci mısranın sonunda yer alan فُكْرُكَ kelimeleridir. Bu iki kelime, harf sayısı, vezin ve telaffuz bakımından büyük ölçüde benzerlik göstermekte; ancak ilk harflerinin farklı olması (ذ / ف) sebebiyle tam olarak örtüşmemektedir. Lafızlar arasındaki bu kısmi benzerlik, cinâs-ı nâkıs sanatını meydana getirmiştir. Şeyh, bu ses yakınlığından faydalanarak zikrin tefekkürü beslediğine işaret etmiş, böylece hem lafzî bir ahenk oluşturmuş hem de anlam bakımından birbirini tamamlayan iki kavram arasında güçlü bir irtibat kurmuştur.

لَقَدْ شَرَّفَ اللَّهُ الْمُشْرَفَ حِينَمَا تَجَلَّى بِلُطْفٍ قَادِرٍ وَاطْلُبْ مُشْرِفًا
عَلَيْهِمْ لَهُ عِلْمٌ جَلِيلٌ وَحِكْمَةٌ عَزِيزٌ كَرِيمٌ فَاقْ فَاطِلِبْ مُشْرِفًا

"Allah, lütfuyla tecelli ettiği vakit Müşerref'i gerçekten şereflendirmiştir. Sen de bunu

²⁹⁵ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 61

²⁹⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 128

idrak et ve Müşerref'e yönel."

*"O, engin ilim ve yüce hikmet sahibidir; izzet ve kerem sahibi olup üstün bir mertebeye ulaşmıştır. Öyleyse Müşerref'e yönel."*²⁹⁷

Bu beyitlerde cinâs-ı iştikâkî sanatı bulunmaktadır. İlk beyitte مُشَرَّفًا, مُشَرَّفًا, شَرَّفَ kelimeleri, ikinci beyitte ise عَلِيمٌ ve عِلْمٌ kelimeleri aynı kökten türemiştir. Bu kelimeler lafız bakımından birbirine benzemekle birlikte anlam ve görev bakımından farklıdır. شَرَّفَ "şereflendirdi" anlamında fiil, مُشَرَّفًا ve مُشَرَّفًا "şereflendirilmiş, şeref sahibi kimse" anlamında isim; عَلِيمٌ "çok bilen", عِلْمٌ ise "ilim, bilgi" anlamında kullanılmıştır. Aynı kökten türeyen bu kelimelerin farklı anlamlarda kullanılmasıyla beyitlerde cinâs-ı iştikâkî sanatı meydana gelmiş, böylece ifadeye hem ses ahengi hem de anlam zenginliği kazandırmıştır.

3.4.3.2.2. Muvazene Sanatı

Muvazene sanatı, lügat anlamı itibarıyla dengeleme, karşılaştırma, iki şeyin birbirine denk olması gibi anlamlara gelmektedir. Muvazene, فاعل fiil kalıbının mastarıdır.²⁹⁸ Terim olarak: الموازنة وهي تواطؤ الفاصلتين في الوزن دون اتقافية Muvazene, iki fâsılanın vezin bakımından eşit, ancak kafiye bakımından farklı olmasına denir.²⁹⁹ Başka bir anlatımla muvâzene, sözün ahengini ve ritmik yapısını güçlendiren bedî sanatlarından biridir. Bu sanat, şiir veya nesirde iki fâsılanın vezin bakımından birbirine denk olması, ancak kafiye yönünden farklılık göstermesi esasına dayanır. Bu yönüyle muvâzene, ifadeye ahenk kazandırmasının yanı sıra sözün daha kolay hatırlanmasına da katkı sağlayan bir söz sanatıdır.³⁰⁰

Örnek:

رَاضِيَةٌ ve نَاعِمَةٌ (Gaşiye 8–9) Ayetinde görüldüğü gibi رَاضِيَةٌ ve نَاعِمَةٌ kelimeleri vezin bakımından eşit, fakat kafiye yönünden farklı olduklarından muvazene sanatı yapılmıştır.

Şeyhin şiirlerinde muvazene söz sanatı şu beyitlerde görülmektedir:

إِنَّهُ شَخْصٌ غَرِيبٌ مُذْنِبٌ عَبْدٌ ذَلِيلٌ

*"Şüphesiz o, garip/yabancı bir kişidir; günahkâr bir kul ve zelil bir kimsedi"*³⁰¹r."

²⁹⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 107

²⁹⁸ Aydın, a.g.e., s. 355.

²⁹⁹ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 440

³⁰⁰ Arslan, A. (2022). Bâkıllânî'nin İ'câzu'l-Kur'ân adlı eserinin bedî sanatları açısından incelenmesi. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 15, ss. 91–106.

³⁰¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 169

Bu ifadede "غَرِيبٌ" ile "ذَلِيلٌ" kelimeleri iki ayrı fıkranın fasılalarıdır. Her iki kelime de "فَعِيلٌ" vezninde olup vezin bakımından birbirine denktir. Bununla birlikte kelimelerin son harfleri ب ve ل birbirinden farklıdır. Bu sebeple "غَرِيبٌ / ذَلِيلٌ" kelimeleri arasında muvâzene sanatı bulunmaktadır.

لَهُ فِي خُلُقِهِ سَهْمٌ عَظِيمٌ لَهُ فِي نَشْئِهِ جَلْمٌ جَمِيلٌ

“Onun ahlâkında büyük bir payı vardır; yetişme ve gelişiminde ise güzel bir hilmi (yumuşak huyluluğu) vardır.”³⁰²

Bu beyitte "عَظِيمٌ" ile "جَمِيلٌ" kelimeleri iki fıkranın fasılalarıdır. Her iki kelime de "فَعِيلٌ" vezninde olup vezin bakımından birbirine denktir. Bununla birlikte son harfleri م ve ل birbirinden farklıdır. Bu nedenle "عَظِيمٌ / جَمِيلٌ" kelimeleri arasında muvâzene sanatı bulunmaktadır.

تَرَاهُ إِذَا مَا شِئْتَ نُورًا مُجَسَّمًا وَتُؤَلِّفِي إِذَا رَابَطْتَ فَيْقًا مُفْتَقًّا

“Onu, dilediğin zaman cisimleşmiş bir nur olarak görürsün; orada kaldığın zaman ise onu yarılmış/açılmış bir çöl olarak bulursun.”³⁰³

Beyitte "مُجَسَّمًا" ve "مُفْتَقًّا" kelimeleri iki fıkranın fasılalarıdır. Her iki kelime de "مُفَعَّلٌ" vezninde olup vezin bakımından birbirine denktir. Buna karşılık son harfleri م ve ق birbirinden farklıdır. Bu nedenle "مُجَسَّمًا / مُفْتَقًّا" arasında muvâzene sanatı bulunmaktadır.

وَالْآنَ شَبَبْتُ وَعُدْتُ شَيْخًا فَايِيَا يَا وَيْحَ نَفْسِكَ زِدْتِ تَعْصِي لَا عِبَا

“Şimdi saçlarım ağardı ve artık fânî bir ihtiyara dönüştüm. Ey nefsinin vay hâline! Sen ise günah işlemeye devam ediyor ve hâlâ oyun ve eğlence peşinde koşuyorsun.”³⁰⁴

Beyitte "فَايِيَا" ve "لَا عِبَا" kelimeleri iki ayrı fıkranın fasılalarıdır. Her iki kelime de "فَاعِلًا" vezninde olup vezin bakımından birbirine denktir. Bununla birlikte son harfleri ي ve ب birbirinden farklıdır. Bu nedenle "فَايِيَا / لَا عِبَا" kelimeleri arasında muvâzene sanatı bulunmaktadır.

3.4.3.2.3. İktibas Sanatı

İktibas, اِفْتَعَال kalıbındaki fiilden türemiş bir mastardır. Sözlük anlamı olarak; ateşten köz almak, ilim istemek, hayır elde etmek, istifade etmek, ateş yakmak gibi anlamlara

³⁰² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 169

³⁰³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 199

³⁰⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 90

gelmektedir.³⁰⁵ İstilahî olarak ise iktibas şu şekilde tanımlanmaktadır: "الاقتباسُ تَضْمِينُ النَّثْرِ أَوْ "الشعرُ شَيْئاً مِنَ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ أَوْ الْحَدِيثِ الشَّرِيفِ مِنْ غَيْرِ دَلَالَةٍ عَلَى أَنَّهُ مِنْهُمَا، وَيجوزُ أَنْ يُغَيَّرَ فِي الْأَثَرِ الْمُقْتَبَسِ قَلِيلاً". Yani iktibas, Kur'ân'dan veya hadis-i şeriflerden bir bölümün, kaynağına işaret edilmeksizin nesir veya nazım içerisinde kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle, bir ayet veya hadisin, doğrudan Kur'ân'dan ya da Hz. Peygamber'in sözlerinden alındığı belirtilmeden edebî bir metne dâhil edilmesidir.³⁰⁶ İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren iktibas söz sanatı yaygın olarak kullanılmıştır. Bizzat Hz. Peygamber'in dua, konuşma ve hutbelerinde bu sanata başvurduğu görülmektedir. Bunun yanında nesir ve manzum eser kaleme alan birçok müellifin eserlerinde de iktibas sanatına rastlanmaktadır.³⁰⁷ Ayet ve hadislerden yapılan iktibaslar, bütünlük açısından değerlendirildiğinde tam iktibas ve nâkıs iktibas olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Dil açısından ise iktibas kavramı; lafzî iktibas, manevî iktibas, telmih yoluyla iktibas ve tenasüp yoluyla iktibas olmak üzere farklı bölümlere ayrılmaktadır.³⁰⁸

Örnek:

لئن اخطأت في مدحك ما اخطأت في منعي

لقد أنزلت حاجاتي بواد غير ذي زرع

“Eğer seni överken yanılmışsam da seni engellemekte asla yanılmadım.”

*“İhtiyaçlarımı, hiçbir bitki yetişmeyen kurak bir vadide karşıladım.”*³⁰⁹

Şiirde görüldüğü gibi İbn Rûmî (ö. 283/896), şiirinde İbrahim Suresi 37. ayette geçen bir ifadeyi alarak iktibas yapmıştır.

Şeyh Nuri iktibas söz sanatını divan ve şiirlerinde şu şekilde kullanmıştır:

فَاعْفُ عَنِّي كُلَّ ذَنْبٍ وَأَصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

قُلْتَ قُلْ يَا نَارُ كُونِي أَنْتَ فِي حَقِّ الْخَلِيلِ

أَنْتَ حَسْبِي أَنْتَ رَبِّي أَنْتَ لِي نِعْمَ الْوَكِيلِ

هَبْ لَنَا مُلْكاً كَبِيراً نَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ

“Bütün günahlarımı bağışla; beni güzel bir bağışlama ile affet.”

³⁰⁵ Kara, İ. (2017). *Arap belâgatında iktibas sanatı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 78.

³⁰⁶ Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 270.

³⁰⁷ İktibas. (2000). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, ss. 52–54.

³⁰⁸ Çopur, E. N. (2018). *İktibas sanatı ve mazmun* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), ss. 168–173.

³⁰⁹ Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad*, s. 461

“Sen, Halil (Hz. İbrahim) hakkında: “Ey ateş! Serin ve selamet ol.” buyurdun.”

“Sen bana yetersin sen benim Rabbimsin sen benim için ne güzel vekilsin.”

“Bize büyük bir mülk ihsan et; bizi korktuğumuz şeylerden kurtar.”³¹⁰

Şiirde görüldüğü üzere Şeyh, iktibas sanatını oldukça açık ve belirgin bir şekilde kullanmıştır. Beyitleri incelediğimizde, her birinde Kur'an ayetlerinden hem lafzen hem de manen alıntılar yer almakta, şiire manevi bir derinlik kazandırmaktadır.

Örneğin,

فَاعْفُ عَنِّي كُلَّ ذَنْبٍ وَأَصْنَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

Bu beyitte, Kur'an'daki "الصَّفْحَ الْجَمِيلَ" ifadesine açıkça iktibas vardır. "فَاعْفُ عَنِّي كُلَّ ذَنْبٍ" (Hicr, 85). Şeyh burada ifadenin dilini ve anlamını doğrudan kullanarak Allah'tan günahlarının güzel bir şekilde affedilmesini dilemiştir. Bu kullanım, duygusal ve manevi yoğunluğu artırır.

قُلْتُ يَا نَارُ كُونِي أَنْتَ فِي حَقِّ الْخَلِيلِ

Burada, "قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ" (Enbiya, 69) ayetine açık bir atıf vardır. Şeyh, ayetin dilini ve anlamını yarı doğrudan alarak, Allah'ın kudretine işaret etmek ve O'na olan tevekkülü vurgulamak amacıyla kullanmıştır.

أَنْتَ حَسْبِيَ أَنْتَ رَبِّي أَنْتَ لِي نِعْمَ الْوَكِيلُ

Bu beyitte, "حَسْبِيَ اللَّهُ" (Tevbe, 129) ve "نِعْمَ الْوَكِيلُ" (Âl-i İmrân, 173) ifadelerine iktibas vardır. Şeyh, bu ayetlerin özünü şiire yerleştirerek duygusal bir teslimiyet ve tevekkül anlatmıştır. Bu kullanım, iktibas sanatının etkili bir örneğidir.

هَبْ لَنَا مَلَكًا كَبِيرًا نَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ

Bu beyitte de "هَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي" (Sad, 35) ve "وَنَجِّنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" (A'râf, 89) ayetlerinden esinlenilmiş hem dua hem Kur'an diliyle bir iktibas gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, bu beyitlerde iktibas sanatı güçlü bir şekilde yer almakta; doğrudan ayet alıntısı lafzen iktibas ve ayetin anlamını koruyarak şiir diline çevrilmesi manen iktibas ile şiire manevi derinlik kazandırmaktadır. Kur'an ile yakınlık kurarak duyguyu ve mesajı güçlendiren Şeyh, Allah'a yalvarışını Kur'an diliyle ifade ederek manzumesine kutsiyet katmıştır.

³¹⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 169-170

عَلَى التَّقْوَى مُؤَسَّسَةٌ بِحَقِّ لَدَا فَلْيَحْظَ مِنْ قَلَمِي بُيُوتًا

*"Bu yapı, hak üzere takvâ temeli üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı kalemim onu öven nice beyitler yazsın."*³¹¹

Bu beyitte öne çıkan sanat iktibas'tır. Şeyh, "عَلَى التَّقْوَى مُؤَسَّسَةٌ" ifadesiyle Kur'an'da (أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى) (Tevbe, 9/108) ayetine telmihte bulunmuş, ayetin lafzını şiirine ustalıkla yerleştirerek anlatımını güçlendirmiştir. Bu nedenle beyitte iktibas sanatı vardır.

3.4.3.2.4. Hüsnü İbtida Sanatı

Hüsnü İbtida, terim olarak nesir veya nazım türü yazılarda maksada uygun, esas konuya işaret eden cümleler ile ve muhatabın dikkatini çekecek bir üslup ile başlamaktır. Başka bir ifade ile dile hafif gelen, kulağa hoş gelen, kullanımı yaygın, anlamı anlaşılır ve muhatabın durum ve vaziyetine, yer ve mekâna uygun güzel söz ve ifadeler ile başlama sanatıdır.³¹²

Şeyh'in divan ve şiirlerinde hüsnü ibtida sanatına şu örnekler verilebilir:

أَحْيِي جَنَابَ الْخَالِ لَا زَالَ سَالِمًا، بِكُلِّ سَلَامٍ فَاقَ مَعَ كُلِّ حُرْمَةٍ
وَأَلْتَمَّ مِنْهُ الْكَفَّ حُبًّا وَحُرْمَةً، وَأَرْجُو دُعَاهُ بَعْدَ كُلِّ فَرِيضَةٍ
وَأَسْأَلُ عَنْ أَحْوَالِهِ زِدْنِ نِعْمَةً، وَلَا زَالَ مَحْفُوظًا لَدَى كُلِّ نِقْمَةٍ
وَأَنَا بِحَمْدِ اللَّهِ فِي كُلِّ رَاحَةٍ، وَلَسْنَا نَرَى ضَرًّا سِوَى حَرِّ فُرْقَةٍ
وَبَعْدُ أَعْرِفُكُمْ بِخَطْبِ مُكْرَمٍ، تَنْقَلُّ مِنْ فَنِ لِبَاقِي بَعْرَةٍ

"Dayımın yüce makamını selamlıyorum; her türlü hüürmeti aşan en güzel selamlar onun üzerine olsun."

"Sevgi ve hüürmetle elini öpüyor, her farz namazın ardından yapacağı duayı ümit ediyorum."

"Hâlini hatırlıyor, nimetlerinin artmasını diliyor; her türlü beladan Allah tarafından korunmasını temenni ediyorum."

"Hamdolsun, biz her bakımdan iyiyiz; ayrılık ateşinin acısından dışında hiçbir sıkıntı görmüyorum."

³¹¹ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelihi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 236

³¹² Bulut, a.g.e., s. 184

“Bundan sonra ise size şerefli bir hadiseyi arz ediyorum: Bir kimse izzet içinde fânî yurttan bâkî yurda göç etti.”³¹³

Şeyh, Şeyh Muhammed Emin el-Hişetî'nin oğlu Şeyh Abdülhakîm'e, babasının vefatı münasebetiyle kaleme aldığı taziye kasidesine muhatabına selam, dua ve hürmet ifadeleriyle başlayarak hüsn-i ibtidâ sanatını kullanmıştır. İlk beyitlerde muhatabın selametini temenni etmekte, ona olan saygı ve sevgisini dile getirmekte, elini öptüğünü mecazî bir üslupla ifade ederek duasını istemektedir. Bu zarif ve edebe uygun giriş, okuyucuda olumlu bir etki bırakmakta ve taziye gibi hüznü bir konuya yumuşak bir geçiş sağlamaktadır. Ardından "وَبَعْدُ" ifadesiyle asıl konuya, yani vefat eden kişinin anılması ve taziye maksadına geçilmektedir. Böylece kasidenin başlangıcı, belâgatta güzel ve konuya uygun bir giriş yapmayı ifade eden hüsn-i ibtidâ sanatına örnek teşkil etmektedir.

يَا سَيِّدَ الرُّسُلِ ضَيْفٌ خَائِفٌ نَزَلَا مِنْ دَنْبِهِ لَمْ يَجِدْ كَهْفًا وَلَا جَبَلًا

“Ey peygamberlerin efendisi günahlarından dolayı korkuya kapılmış bir misafir sana geldi. Günahlarından dolayı sığınacak ne bir mağara bulabildi ne de bir dağ.”³¹⁴

Beyitteki öğelere bakıldığında zaman "يَا سَيِّدَ الرُّسُلِ" Efendimiz Hz. Muhammed'e hitapla, doğrudan samimi ve saygılı bir başlangıç yapılmış. "ضَيْفٌ خَائِفٌ نَزَلَا" Korkan bir misafir olarak gelen kişi, yani Şeyh, tevazu içinde, sığınacak yer arayan bir günahkâr olarak kendini tanımlıyor. Bu, duygu yoğunluğu ve dramatik etki açısından güçlü bir başlangıçtır. "لَمْ يَجِدْ كَهْفًا وَلَا جَبَلًا" Ne mağara ne dağ bulamayan kişi ifadesiyle de bura da çaresizlik ve iltica duygusunu pekiştiriyor. Sonuç olarak bu beyit, doğrudan bir iltica ve tevbe duygusuyla Hz. Peygamber'e yönelmiş, duygusal ve etkileyici bir şekilde şiire giriş yapmış. Bu yönleriyle tam anlamıyla husnu'l-ibtidâ sanatını taşımaktadır.

3.4.3.2.5. Hüsni İntihâ Sanatı

Belagat terimi olarak hüsni intihâ, şair, yazar veya konuşmacının söz ve ifadelerini en güzel şekilde sona erdirmesi sanatıdır.³¹⁵

Şeyh Nuri, nesir ve manzum türü eserlerinin hepsinde de sonlandırmalarını estetik ve etkileyici bir üslup ile tamamlamıştır. Hüsni intihâ sanatına örnek olarak şunlar verilebilir:

إِلَيْكَ رَجَعْنَا إِلَهِي فُجِدْنَا لَنَا لِأَوْلَادِهِ فِي الدِّينِ عِزًّا وَرَوْفًا

³¹³ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 61

³¹⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 129

³¹⁵ Bulut, a.g.e., s. 187

وَلَا تَحْرَمْنَا مِنْ مَكَارِمِهِ الَّتِي عَمَرَتْ بِهَا الْكَوْنَيْنِ حَقًّا مُحَقَّقًا
إِلَهِي بِهِمْ فَارْحَمْ فَتَى الْوَانِ إِذْ جَنَى ذُنُوبًا عِظَامًا يَبْتَغِي أَنْ يُحَقَّقًا
وَلِلَّهِ حَمْدٌ وَالصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ وَتَسْلِيمٌ رَبِّي دَائِمًا كُنْ يَفِرْقَا
وَالِ وَصَحْبِ عَمَّمُوا الدِّينَ فِي الْوَرَى وَاتَّبَاعِهِمْ طُرًّا وَمَنْ كَانَ لِاحِقًا
أَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ (الْفَتَى الْوَانِي)

"Ey Rabbimiz! Sana yöneldik; bize lütuf ve ihsanda bulun. Onun evlatlarına din hususunda izzet, şeref ve güzellik (parlaklık) ihsan eyle."

"Bizi, onun iki âlemi (dünya ve ahireti) gerçekten imar eden üstün fazilet ve güzel ahlâkından mahrum bırakma."

"Ey Rabbim! Onların hürmetine, büyük günahlar işlemiş ve bunların silinmesini arzulayan bu aciz kuluna (الفتى الوانى) merhamet eyle."

"Hamd Allah'a mahsustur. Salât Peygamber'in üzerine olsun. Rabbimin selâmı da daima onun üzerine devam etsin."

"Dinin nurunu insanlar arasında yayan onun âline, ashabına, onların yolundan gidenlerin tamamına ve sonradan onlara katılacak kimselere de salât ve selâm olsun."

"Âmin! Ey âlemlerin Rabbi, duamızı kabul eyle."³¹⁶

Şeyh Nuri abisinin vefatı üzerine yazdığı mersiye'nin son bölümünü Allah'a yönelik ve dua ile tamamlayarak hüsn-i intihâ sanatını uygulamıştır. Öncelikle "إِلَيْنِكَ رَجَعْنَا إِلَهِي فَجُدْ لَنَا" ifadesiyle Allah'a niyazda bulunmakta ve vefat eden abisinin çocukları için din üzere izzet, başarı ve güzellik dilemektedir. Ardından, Şeyh Müşeref'in güzel ahlâkından ve faziletlerinden mahrum bırakılmamayı temenni ederek onun geride bıraktığı manevî mirası övmektedir. Devamında ise kendi günahlarını itiraf eden bir tevazu üslubuyla Allah'tan rahmet talep etmekte, böylece dua ve yakarış duygusunu derinleştirmektedir. Son beyitlerde Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâm, onun âline, ashabına ve kıyamete kadar yolunu takip edenlere dua edilmekte; şiir "أَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ" duasıyla nihayete ermektedir. Bu sebeple söz konusu beyitler, hüsn-i intihâ sanatını güzel bir şekilde uygulamıştır.

فَيَا رَبِّ ارْحَمْنِي عَبْدًا مُسِيئًا فَارْحَمْكَ لَا يَفِي بَرٌّ وَبَحْرُكَ

³¹⁶ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 201

فَتُبْتُ أَتُوبُ رَبِّي إِلَيَّ تَائِبٌ وَلِلَّهِ تَابٌ فَلْيُذِرْكُهُ نَصْرُكَ

“Ey Rabbim! Günahkâr bir kuluna merhamet et; çünkü senin rahmetin ne karaların ne de denizlerin alabileceği kadar sonsuzdur.”

“Rabbim! Sana tövbe ettim, yine sana yöneliyorum; şüphesiz ben tövbe edenlerdenim. Tövbe edene ise senin yardımın erişsin.”³¹⁷

Şiirin son beyitleri olan bu mısralarda Şeyh "فَرَحْمُكَ لَا يَفِي بَرٍّ وَبَحْرُكَ" ifadesi ile Yüce Allah'ın merhametinin enginliğine ve sonsuzluğuna işaret edip "bir deniz" (بحر) gibi derin anlamla bitiriyor. Bunu okuyan kişinin veya dinleyicinin aklında devam etmesi gereken, tamamlanmamış bir çağrışım yaratıyor. Ayrıca "فَتُبْتُ أَتُوبُ رَبِّي إِلَيَّ تَائِبٌ" diyor ve sonrasında "وَلِلَّهِ تَابٌ فَلْيُذِرْكُهُ نَصْرُكَ" ile yani "tövbe edenlere senin yardımın yetişsin" şeklinde tövbenin Allah'a yapıldığı ve yardımın yalnızca ondan gelebileceğini kullanarak kasideyi Rahmetin İna yetin ve tövbenin önemini dile getirerek hüsnü intihâ sanatıyla tamamlıyor.

3.4.3.2.6. Luzum-i Ma la Yelzem Sanatı

Muhsinât-ı lafiyye sanatlarından biri olan luzum-i mâ lâ yelzem, mana olarak gerekli olmayan şeyin gerekliliği anlamına gelir. Belagat terimi olarak, kafiye veya fasıla harflerinden önce herhangi bir gerekliliğin olmamasına rağmen, bir veya daha fazla harf benzerinin getirilmesiyle oluşan söz sanatıdır. Bu sanata ayrıca iltizâm adı verilmektedir.³¹⁸

Örnek:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْعَيِّ ثُمَّ لَا يُفْصِرُونَ
(A'râf 201-202) Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda onu düşünüp hemen gerçeği görürler. Şeytanların dostları olan inkârcılara gelince, dostları onları azgınlığa sürükler; onlar da azgınlıktan hiç geri durmazlar. Ayette görüldüğü gibi مُبْصِرُونَ ve يُفْصِرُونَ kelimeleri arasında iltizâm sanatı vardır.

İncelenen divan ve şiirlerde iltizâm sanatının Şeyh Nuri tarafından sıkça tercih edildiği görülmektedir. Şeyh Nuri, birçok kaside ve manzumede yalnızca kafiye harfini korumakla yetinmemiş; kafiye harfinden önce gelen harfleri de düzenli biçimde tekrar ederek şiirin ses ve ahenk yapısını güçlendirmiştir. Bu durum, klasik belâğatta "lüzûmu mâ lâ yelzem" olarak adlandırılan sanatın tam bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Özellikle münâcât, naa't ve medhiye türündeki şiirlerde aynı kafiye örgüsünün bütün beyitler boyunca titizlikle muhafaza

³¹⁷ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 128

³¹⁸ Aydın, a.g.e., s. 343.

edilmesi, Şeyh'in lafzî ahenge verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu yönüyle iltizâm, divanda münferit birkaç örnekle sınırlı kalmamış; Şeyh'in üslûbunun belirgin özelliklerinden biri hâline gelmiştir. Söz konusu kullanım, şiirin musikisini kuvvetlendirmiş, beyitler arasındaki ses bütünlüğünü pekiştirmiş ve ifadeye estetik bir akıcılık kazandırmıştır. Nitekim " يَا غَافِرَ يَا عَزِيزَ الْوَصَالِ يَا سَكَنَ الْقَلْبِ * بِ وَ يَا " "يا غَافِرَ" diye başlayan münâcâtta beyitlerin "يه" ses dizisiyle, "مُنْتَهَى الرَّجَا وَ الْأَمَانِي" diye başlayan methiyede beyitler "اني-" (elif + yâ + nûn) ses dizisiyle, "سَلَامِي عَلَى ابْنِ الْعَمِّ يَأْتِي سَلَامِي * كَنَاجِ بَدَا مِنْ لَوْلُو فَوْقَ هَامَ" diye başlayan methiyede beyitler 'م' den önce gelen 'ا' harfini kaside boyunca koruyarak "ام-" ses dizisiyle, bitirdiğinden dolayı bir çok manzumede iltizam sanatı kullanılmıştır.

3.4.3.2.7. Reddül Acuz ale's sadr

Bedi ilmi sanatlarından biri olan reddül acuz 'ale's sadr, terim olarak manzum veya nesir türü yazılarda, cümlelerin baş tarafı olan sadr lafzı ile cümlelerin son lafzı olan acuz lafzının bir kullanım sanatıdır. Başka bir ifade ile sözün son tarafının baş tarafında zikredilmesidir.³¹⁹

Bu sanatın örnekleri Kur'an ve hadislerde sayısız şekilde dile getirilmiştir.

Örnek:

أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا (İsrâ 21) Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette ahiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır. Ayette görüleceği gibi فَضَّلْنَا ve تَفْضِيلًا kelimeleri arasında reddül acuz 'ale's sadr sanatı kullanılmıştır.

Şeyh Nuri, divan ve şiirlerinde reddül acuz 'ale's sadr sanatını şu şekilde kullanmaktadır:

قِيَابُ كَلَامِ اللَّهِ فَوْقَ جَوَاهِرٍ فَيَرْفَعُ عَنْ دُرِّ نَضِيدٍ قِيَابُهَا

"Allah'ın kelâmının kubbeleri bütün cevherleri aşan bir yüceliktedir; onların kubbeleri, dizilmiş incileri dahi geride bırakacak kadar yüksektir."³²⁰

Bu beyitte reddül-acüz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır. Sanatın uygulandığı unsur, birinci mısradaki yer alan قِيَابُ lafzı ile ikinci mısranın sonunda geçen قِيَابُهَا lafızlarıdır. قِيَابُ kelimesi beytin başında zikredilmiş, sonunda zamir alarak (قِيَابُهَا) tekrar edilmiştir. Böylece kelimenin beytin başında ve sonunda tekrar edilmesiyle reddül-acüz ale's-sadr sanatı

³¹⁹ Yıldırım, A. (2019). *Belâgat ve tatbikatı açısından Kur'ân'ın son üç cüzünde (Mücadele-Nâs) Muhsinât-ı Lafziyenin tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 26.

³²⁰ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 202

meydana gelmiştir. Bu tekrar, beyitte hem ses ahengi oluşturmuş hem de Kur'ân'ın yüceliğini kuvvetli bir şekilde vurgulamıştır. Şair, Kur'ân-ı kıymetli cevherler ve dizilmiş inciler gibi en değerli varlıklardan bile üstün göstererek onun erişilmez değerini ve yüceliğini mübalağalı bir üslupla ifade etmiştir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا لَا تَقَادَ لَهُ فِي نِعْمَةِ اللَّهِ رَبِّي الْحَمْدُ لِلَّهِ

*“Allah'a, sonu olmayan bir hamd olsun. Rabbim olan Allah'ın nimetleri sebebiyle hamd Allah'a mahsustur.”*³²¹

Bu beyitte reddü'l-acüz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır. Sanatın uygulandığı unsur, beytin başında yer alan الْحَمْدُ لِلَّهِ ifadesi ile beytin sonunda tekrar edilen الْحَمْدُ لِلَّهِ ifadesidir. Şair, aynı ifadeyi beytin başında ve sonunda kullanarak sözün başlangıcı ile sonu arasında lafzî bir irtibat kurmuştur. Bu tekrar, Allah'a hamdin sürekliliğini ve önemini kuvvetli bir şekilde vurgularken beyte ahenk ve estetik bir bütünlük de kazandırmıştır. Başta zikredilen lafzın beytin sonunda tekrar edilmesi sebebiyle bu beyit, reddü'l-acüz ale's-sadr sanatına örnek teşkil etmektedir.

سَلَامِي عَلَى ابْنِ الْعَمِّ يَأْتِي سَلَامِي كَتَّاجَ بَدَا مِنْ لَوْلُو فَوْقَ هَام

*Selâmım amcaoğluna ulaşsın; o selâm, baş üzerinde inciyle bezenmiş bir taç gibi parıldar.*³²²

Bu beyitte reddü'l-acüz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır. Sanatın uygulandığı unsur, ilk mısranın başında yer alan سَلَامِي lafzı ile aynı mısranın son kısmında tekrar edilen سَلَامِي lafzıdır. Şair, aynı kelimeyi mısranın başında ve son bölümünde kullanarak sözün başlangıcı ile sonu arasında lafzî bir irtibat kurmuştur. Bu tekrar, beyitte ses ahengini güçlendirmiş ve selam ile muhabbet temasını daha etkili bir şekilde vurgulamıştır. Başta zikredilen lafzın aynı mısranın son bölümünde tekrar edilmesi sebebiyle bu beyit, reddü'l-acüz ale's-sadr sanatına örnek teşkil etmektedir.

3.4.3.2.8. Tasri Sanatı

Tasrî sanatı, lügatte “kapı kapandı” anlamına gelen mısra lafzından türemiştir. Şiiri iki mısralı kılmak, beyitin iki mısrasını kafiyeli yapmak anlamlarına gelir. İstilah olarak, şiirin ilk beyitinde birinci mısranın son parçasının, ikinci gelen mısranın son parçasıyla vezin, revî ve irap bakımından eşit olması demektir. İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) tasrî sanatının yedi

³²¹ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 85

³²² Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 91

derecesi olduğunu ifade etmiş olup bunlar: tam, nakıs, müvecceh, mükerrer, et-talîk, meştur ve birinci mısranın müstakil olması ve ikinci mısraya ihtiyaç duymaması ile birinci mısrayla ilişkide olması şeklinde tasri çeşitleri olarak belirtilmiştir.³²³

Örnek:

وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (۱۳) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (İnfitar 13-14) Buna göre, kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar; kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. Ayetlerin son parçaları vezin, irap ve revî açısından eşit olduğundan Tasrî sanatı yapılmıştır.

Şeyh Nuri, tasrî sanatını kullandığı beyitler şunlardır:

فَارْجِعْ هَذَاكَ اللَّهُ مِنْ لَهْوِ الصَّبَا فَلَقَدْ يَسْبِيكَ بَعْدَ ذَا اللَّهْوِ الصَّبَا

“Gençlik sefasından dön, Allah sana yol göstere, zira ardından sarhoş eder seni o sefanın kendisi.”³²⁴

Tasri sanatı var mı diye bakıldığında her iki mısra da "اللَّهُ الصَّبَا" ile bitiyor. Aynı kelime grubu iki mısra da tekrarlandığı için aralarında kafiye var. Sonuç olarak bu beyitte tasri sanatı açık şekilde vardır. İki mısranın sonunda aynı ifade kullanılarak hem anlam pekiştirilmiş hem de ses uyumu sağlanmıştır.

غَنَى الْمَالِ كَمْ تَرْجُو وَالنَّفْسُ أَحْوَجُ وَلِلْغَيْرِ خَيْرَاتٌ وَنَفْسُكَ أَحْوَجُ

"Mal zenginliğini ne kadar arzuluyorsun! Oysa en çok ihtiyaç içinde olan nefistir. Başkaları için pek çok hayır ve nimet vardır; fakat senin nefsin bunlara daha çok muhtaçtır." ³²⁵

Bu beyitte tasrî sanatı bulunmaktadır. Beyitte her iki mısra da "أَحْوَج" kelimesiyle bittiğinden, iki mısra arasında tam bir kafiye ve ses uyumu meydana gelmiştir. Şeyh, beytinde tasrî sanatını kullanarak şiire güçlü bir ahenk kazandırmış, aynı zamanda nefsin maddî zenginlikten ziyade manevî terbiyeye muhtaç olduğu düşüncesini etkili bir üslupla vurgulamıştır.

³²³ Aydın, a.g.e., s. 271-273.

³²⁴ Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkül*. Blue Matbaası s. 90

³²⁵ Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelîhi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 198

SONUÇ

Bu tez çalışması, Şeyh Muhammed Nuri'nin edebî kişiliğini, şiir anlayışını ve tasavvufî bakış açısını sistematik bir şekilde inceleyerek, onun bölgesel ve kültürel birikimden beslenen güçlü bir mutasavvıf şair olduğunu ortaya koymuştur. Şeyh'in yetiştiği aile çevresi, Siirt ve Pervari bölgesindeki köklü medrese geleneği ve aldığı çok yönlü dil eğitimi, şiirlerinin hem tematik hem de biçimsel yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Divan ve *Keşkül* adlı eserinde yer alan şiirlerde klasik belâgat ilminin esasları ile tasavvufî semboller başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde, Şeyh Muhammed Nuri'nin eserlerinde icâz, itnâb, kinâye, teşbih, mecâz-ı aklî, mecâz-ı mürsel, tıbak gibi birçok söz sanatını bilinçli ve yoğun bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Şair, bu sanatlar aracılığıyla anlamı kuvvetlendirmiş, duygu yoğunluğunu artırmış ve okuyucu üzerinde daha etkili bir anlatım oluşturmuştur. Böylece klasik belâgat yöntemlerini şiirlerinde başarılı bir şekilde uygulayarak edebî üslubunu zenginleştirmiştir.

Bunun yanında Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinde tasavvufî temaların önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Allah'a yöneliş, nefis muhasebesi, ilâhî ve nebevî muhabbet, dostluk, edep ve medrese kültürü gibi konular, onun şiir dünyasının temel unsurları arasında yer almaktadır. Şeyh'in Arapça, Kürtçe, Türkçe ve Farsça şiirler kaleme alabilmesi ise onun çok yönlü dil bilgisi ve edebî birikimini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın genel değerlendirmesi sonucunda, Şeyh Muhammed Nuri'nin şiirlerinin yalnızca edebî bir değer taşımadığı; aynı zamanda medrese geleneğinin ilmî mirasını ve Nakşibendî tasavvuf anlayışının temel unsurlarını yansıtan kültürel ve manevî bir kaynak niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Bu yönüyle eserleri hem bölgesel kültür hem de klasik edebiyat çalışmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Araştırmanın, bundan sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı ve özellikle bölgede yetişmiş diğer âlim ve şairlerin edebî dünyalarının incelenmesine yönelik çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Y., “Ashâb-ı Suffe’nin Kur’ân ve kırâat tarihine katkıları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 2022, ss. 759–761.
- Al, N., XVIII. yüzyılda Siirt yöresinde ilmi kurumlar ve ilim adamları (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2001, s. 45.
- Atılğan, Y. K., “İslam düşüncesinde ilmin kaynağı, imkânı ve sınırları”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 2015, s. 193.
- Akdemir, M. H., *Siirt ilinde medrese olgusuna sosyolojik bir yaklaşım* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, ss. 9–11.
- Akay, S., *Belgelerle Siirt’in manevi dinamikleri, âlimleri ve eserleri*, Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Türkiye, 2020.
- Abdurrahim Baskın, mülakat, 11 Ekim 2025.
- Acar, M. (2024). *Mimfa – Bir Şeyh Müşerref Efendi*. Ülgen Yayınları, Türkiye, ss. 40-53
- Aydemir, Y. (2003). Türk edebiyatında kaside. *Bilig*, 24(1), ss. 133–134
- Apuhan, Z. (2023). *Nehcü’l-Enâm’da belâgat uygulamaları*. (Dr. Mustafa Keskin, Ed.) İKSAD Yayınevi, Ankara, s. 4.
- Arslan, A. (2022). Bâkıllânî’nin İ’câzu’l-Kur’ân adlı eserinin bedî sanatları açısından incelenmesi. *Mizânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 15, ss. 91–106.
- Arpa, M. (2023). Belâgat ilminde haber ve inşâ. *Kilitbahir Dergisi*, 23, 85–86.
- Ayyıldız, E. (2020). Eski Arap hicvinin özgün bir edebî tür olarak doğuşu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), s. 271.
- Akyüz, Z. (2019). *Fadl Hasan Abbâs ve belâgat ilmindeki yeri*. Kimlik Yayınları, Kayseri, s. 30.
- Aydın, M. (2018). *Arap dili belâgatında bedî‘ ilmi ve sanatları*. İşaret Yayınları, İstanbul, s. 11.
- Ayyıldız, E. (2020). Eski Arap hicvinin özgün bir edebî tür olarak doğuşu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 271–288.
- Baz, İ., “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 32(2), 2013, ss. 1–29.

- Belâgat. (t.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 5, ss. 383–384.
- Bulut, A. (2023). *El-Belâgatü'l-Müeyyesserâ: Meânî – Beyân – Bedî'*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 25.
- Canlı, M. (2012). Hadislerde icâz, itnâb ve musâvât. *Bilimname*, 22(1), s. 116.
- Carim, A., & Emin, M. (t.y.). *El-belâgatü'l-vâdiha*. Darü'l Maârif, Mısır, s. 270.
- Cesur, S. (2015). *Arap dili ve belâgatında tıbak sanatı* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi), ss. 34–35.
- Çopur, E. N. (2018). *İktibas sanatı ve mazmun* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), ss. 168–173.
- Çakır, S., *Nakşbendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkârî Nehrî kolu (XIX. yüzyıl)* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, ss. 100–164.
- Doç. Dr. Esat Özcan ile Kişisel iletişim, 9 Şubat 2026.
- Doskî, T. İ. (2024). *Dîwançeya Şêx Muşerrefê Xunokî*. Peywend Yayınları, Türkiye, ss. 22-23
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk edebiyatında ramazan konulu şiirler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(22), s. 13.
- Durmuş, İ. (2012). Vasl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 42, ss. 531–534.
- Durmuş, İ. (1999). İtnâb. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 19, ss. 215–220.
- Durmuş, İ. (2006). Müsâvat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, ss. 76–79.
- Durmuş, İ. (1992). Beyân. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, ss. 22–23.
- Durmuş, İ. (2002). Kinâye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 26, ss. 34–36.
- Durmuş, İ. (2003). Mecâz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, ss. 217–220.

- Durmuş, İ. & Pala, İ. (2001). İstiare. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, ss. 315–318.
- Durmuş, İ. & Pala, İ. (2001). İstiare. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, ss. 315–318.
- Demir, A. (2017). *Zâmeşerî'nin belâgat ilmine katkısı: Müşakele sanatı örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 5.
- Doğan, Y. (2017). *Arap belâgatında el-Leff ve 'n-Neşr sanatı ve Kur'ân'daki bazı ayetler üzerine inceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi), s. 320.
- El-Cuhûrî, M. E. (2024). *Kenzü'l-Bârî Min Hikemi ve Vesâyâ Şeyh Müşerref Pervârî* (Ed. A. Gökhan & M. Uçan). Dilruba Yayınları, Türkiye. s. 27
- Erman, U., “Siirt medreselerinde icâzetnâme sonrası okutulan eserler ve içerikleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 2017, s. 574.
- Erman, U., *Siirt medreselerinde Arapça dil eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, 2018, s. 20.
- Erman, U. (2016). Siirt medreselerinde icâzetnâme öncesi okutulan kitaplar ve içerikleri. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss. 135–172.
- El-Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. El Mektebetü'l Asriyye, Lübnan, s. 325.
- El-Koği, A. H. (t.y.). *Rehberi avam şerha nehcu'l enam*. Darul İhsan, s. 72–73.
- Elmalî, H. (2022). El-Keşkûl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, ss. 324–325.
- Erzen, M. H. (2017). Divan şiirinde mahlas kullanma geleneği ve bu geleneğin modern şiire yansımaları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, ss. 42–59.
- Ekinci, R. (2014). Türk hiciv edebiyatının sıradışı bir şairi: Küfrî-i Bahâyî ve eserlerinden örnekler. *Türkiyat Mecmuası*, 24(2), s. 35.
- Eroğlu, Y. (2007). *Arap belâgatında kinâye ve isti'âre* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), s. 1.
- Fayda, M., “Cahiliye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 7, s. 17–19.

- Fesâhat. (t.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 12, ss. 423–424.
- Güneri, İ. (2016). *Bâsret Dergâhı, Postnişînleri ve Kolları*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, ss. 27-28
- Gür, S. (2014). *Kâzî Beyzâvî Tefsiri'nde belâgat ilmi ve uygulaması* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi), ss. 48–49.
- Güngör, H. (2020). *Kur'ân-ı Kerîm'de fasl ve vasl incelikleri (Yûsuf Sûresi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), ss. 35–50.
- Gür, S. (2014). Kâdî Beyzâvî tefsirinde teşbih sanatı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 158–168.
- Gedikli, F. (2013). Medrese geleneği ve modernleşme sürecinde medreseler. *Muş Alparslan Üniversitesi Dergisi*, 1(1), 771-772
- Hacımuftuoğlu, N. (2015). Belâgat ilmi ve Kur'ân. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 15.
- Hakikat. (t.y.). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 15, ss. 177–178.
- Irmak, M. (2011). *Arap belâgatında haber–inşâ meselesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), ss. 81–103.
- İlhan, A. (2019). *Şeyh Müşerref El-Hunûkî ve Arapça Manzum Mektupları*. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, s. 5
- İktibas. (2000). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, ss. 52–54.
- İstîgâse. (2025). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, internet erişimi <https://islamansiklopedisi.org.tr/istigase>.
- İspir, M. (2007). Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nda naat türü ve işleniş. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 185–216, s. 185–186.
- İspir, M. (2011). Şeyhî Divanı'ndaki kasidelerin edebî türler ve tarzlar açısından incelenmesi (methiyye-fahriye). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 47.
- İspir, M. (2008). Şeyhî Divanı'ndaki kasidelerin edebî türler ve tarzlar açısından incelenmesi I

- (dinî türler). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, ss. 114–115.
- Kara, M. (2010). Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, ss. 527–536.
- Kardeş, S., “Mevlânâ Hâlid ve dîvânı”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 6(1), 2023, ss. 1–17.
- Kardeş, S., *Bâsret dergâhı, postnişinleri ve kolları* (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016, ss. 15–123.
- Kaya, M. K., *Seyyid Taha Nehri’nin hayatı ve faaliyetleri* (Yüksek Lisans Tezi), Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2017, ss. 35–36.
- Karakuş, A. (2019). Molla Halil es-Si’irdî’nin nesih anlayışı. In M. Macit Sevgili, H. Sevgili, A. Özcan & M. Şerif Kahraman (Ed.), *Molla Halil es-Si’irdî: Hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği* (s. 3–64). Beyan Yayınları, İstanbul, s. 26
- Kaya, D. (2003). Âşık edebiyatında mahlas alma geleneği. *Âşık Edebiyatına Giriş*. Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi, Bişkek, s. 1–2.
- Kırkız, M. (2014). *Arap belâgat ilminin tarihi ve gelişim aşamaları*. Beyan Yayınları, İstanbul, s. 329.
- Kocabıyık, H. İ. (2022). Arap dilinde ifadelerin sanatlı kullanımı: Fesâhat. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 1115–1128.
- Kara, İ. (2017). *Arap belâgatında iktibas sanatı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 78.
- Kablan, S. (2019). *Arap dili ve belâgatında mecâz-ı mürsel ve alakaları*. Almatı: Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Yayınevi, s. 37.
- Köksal, İ. (1999). Fıkıh ve tasavvuf ilişkisi. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 83–104, s. 85.
- Molla Osman ve Molla Cevher ile kişisel iletişim, 3 Ocak 2026
- Molla Abdulkerim, Molla Sait ile kişisel iletişim, 10 Ocak 2026.
- Molla Cevdet, Mülakat, 11 Ekim 2025.
- Okur, E. (2025). *Teşekkül Devri Belâgat İlminin Edimbilim Açısından İncelenmesi* (Doktora Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir), ss. 55-56

- Özcan, E., & Özcan, A. (2024). Muhammed Nuri Özcan el-Xunûkî (d. 1934): Nakşibendi şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt IV, ss. 538–548). İlahiyat Yayınları.
- Özcan, A., & Özcan, E. (2024). Müşerref Özcan el-Xunûkî (ö. 2008): Âlim, Nakşibendî şeyhi-Siirt/Pervari. İçinde İ. Baz (Ed.), *Şark Ulemâsı* (Cilt V, ss. 355–366). İlahiyat Yayınları.
- Özdoğan, M. A. (2020). Arap dili ve grameri araştırmaları. *Samer Yayınları*, s. 16.
- Özdoğan, M. A. (2016). *Arap dili ve belâgatına göre mübalağa* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 12.
- Özdoğan, M. A. (2016). *Arap dili ve belâgatında mukâbele sanatı ve Kur’ân-ı Kerim’den örnekler* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 15.
- Özalp, S. (2020). *Şeyh Müşerref’in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, ss. 10-11
- Polat, H. (2021). El-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân’da hakikat ve mecâz. *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 13, 226.
- Saruhan, M. S. (2020). Sözü güzelleştiren sanatlardan: Mukâbele sanatının incelenmesi — Kur’ân-ı Kerim’de örnekler. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, ss. 53–55.
- Soysaldı, M. (2019). Kur’ân-ı Kerim’de müşakele sanatı. *Diyanet Akademi Dergisi*, 10, 2–3.
- Saki, M., “Siirt’te bir Nakşî-Hâlidî merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”, *Artuklu Akademi*, 6(1), 2019, s. 3.
- Şeyh Masum Özcan kişisel iletişim, 17 Kasım 2025.
- Şeyh Muhammed Hüseyin Özcan, Mülakat, 13 Kasım 2025.
- Şarlat, M. S. (2021). Klasik eserlerde meânî ilmi. *Batman Akademi Dergisi*, 5(1), s. 120.
- Şeyh Hamdullah Özcan ile kişisel görüşme, 13 Aralık 2025.
- Şentürk, N. (2022). Lafız-mana ilişkisi açısından hakikat ve mecâz. *Şarkiyat Mecmuası*, 40, ss. 145–171.
- Taftazânî, S. (t.y.). *Muhtesaru saad şerhu kitabı et-telhîsü’l-miftâh ulûm*. El Mektebetü’l Asriyye, Lübnan. s. 461
- Tuna, Ü. (2018). Kinâye kavramının kapsamı. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), ss. 23–28.

- Türk Dili Ve Edebiyatı (t.y.). *Kaside nazım şekli ve özellikleri* [Erişim: 02.01.2026 <https://www.turkedebiyati.org/kaside/>]
- Türk Dili Ve Edebiyatı (t.y.). *Kaside nazım şekli ve özellikleri*. [Erişim: 02.01.2026, <https://www.turkedebiyati.org/kaside/>]
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, *Siirt İli 2022 Yılı Çevre Durum Raporu*, Siirt Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2023, s. 1.
- T.C. Siirt Valiliği. (n.d.). Resmî Web Sitesi. [Erişim: 31.12.2025, <http://www.siirt.gov.tr>]
- T.C. Siirt Valiliği. (2023). Pervari İlçesi Resmî Web Sitesi. [Erişim: 31.12.2025, <http://www.siirt.gov.tr/pervari>]
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29, s. 1–7.
- Türk Dili Ve Edebiyatı (t.y.). *Murabba nazım (şiiir) şekli ve özellikleri*. [Erişim: 02.01.2026, <https://www.turkedebiyati.org/murabba/>]
- Türk Dili Ve Edebiyatı (t.y.). *Divan edebiyatı nazım (şiiir) şekilleri / biçimleri ve özellikleri*. [Erişim: 02.01.2026, <https://www.turkedebiyati.org/divan-edebiyati-nazim-sekilleri/>]
- Uzun, M. (2001). *Kaside*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24.
- Uyan, Ö. (2020). *Şeyhülislam Yahya Divanı’ndaki inşa (Emir, İstifham, Temenni, Nida) ifadelerinin belagat ilmine göre incelenmesi* (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi), ss. 37–38.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi. *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II)*, LII, ss. 430–432.
- Yıldız, A. (2018). *Bedi ilmi’nde tıbak sanatı: Sebe Suresi örneği* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 385.
- Yıldız, A. (2019). Sözü güzelleştiren sanatlardan: Mukâbele tanım ve tasnifi üzerine birkaç not. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, s. 288.
- Yıldırım, A. (2020). *Kur’ân-ı Kerim belâgatında peygamberlerin ismeti: Tevriye örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 111.
- Yıldız, A. (2018). *Belâgat kitaplarında Mura’ât-ı Nâzir’in (Tenasüp) tarif ve tasnifi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), ss. 201–202.

- Yıldız, A. (2018). *Klasik dönem Arap şiirinde belâgat (Cinas örneği)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 398.
- Yıldırım, A. (2019). *Belâgat ve tatbikatı açısından Kur'ân'ın son üç cüzünde (Mücadele-Nâs) Muhsinât-ı Lafziyenin tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi), s. 26.
- Yanmış, M. (2012). Diyarbakır'da mevlid geleneği ve bazı iller ile karşılaştırmalı bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 116–119.
- Yıldırım, K. (2009). Didaktik şiirin Abbasiler döneminde ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), ss. 172–173.
- Yaşar, H., Akın, E. & Çelik, A., *Siirt halk anlatıları–I: Halk hikâyeleri ve masallar*, Grafiker Yayınları, Türkiye, 2018, ss. 17–21.
- Yürük, S., *Türkiye'de medreseler ve din eğitimi* (Rapor No. Eylül 2016), Sosyal Doku Araştırma ve Geliştirme Vakfı, 2016, s. 10.
- Xunûkî, M. N. (y.y., 2016). *İstigâsât: El-Mecmû'atü'n-Nûriyye Fîmâ Yete'allek Bi-Hayri'l-Berîyye*. s. 157
- Xunûkî, M. N. (2016). *Azâ'imü'l-hayrât fî fadâ'ili't-tâ'ât*. y.y. B.y. s. 1–108.
- Xenûkî, Ş. M. (2013). *Dîwana Şêx Muşerref*. Ravza Yayıncılık ve Matbaa, Türkiye. s. 215
- Xunûkî, M., & Xunûkî, M. N. (1440/2018-2019). *Celâ'ü'l-Keder Fî Nefâ'isi'l-Üstâd Eş-Şeyh Münevver ve Yelîhi Nesîmü't-Tûr Min Kelimâti'l-Üstâd Eş-Şeyh Muhammed Nûr*. s. 145
- Xunûkî, M. N. (2016). *Ümmete hizmet risâlesi*. (Çev. Yiğit & Uyan), s. 218–219.
- Xunûkî, M. N. (2019). *Keşkûl*. Blue Matbaası, s. 198-201